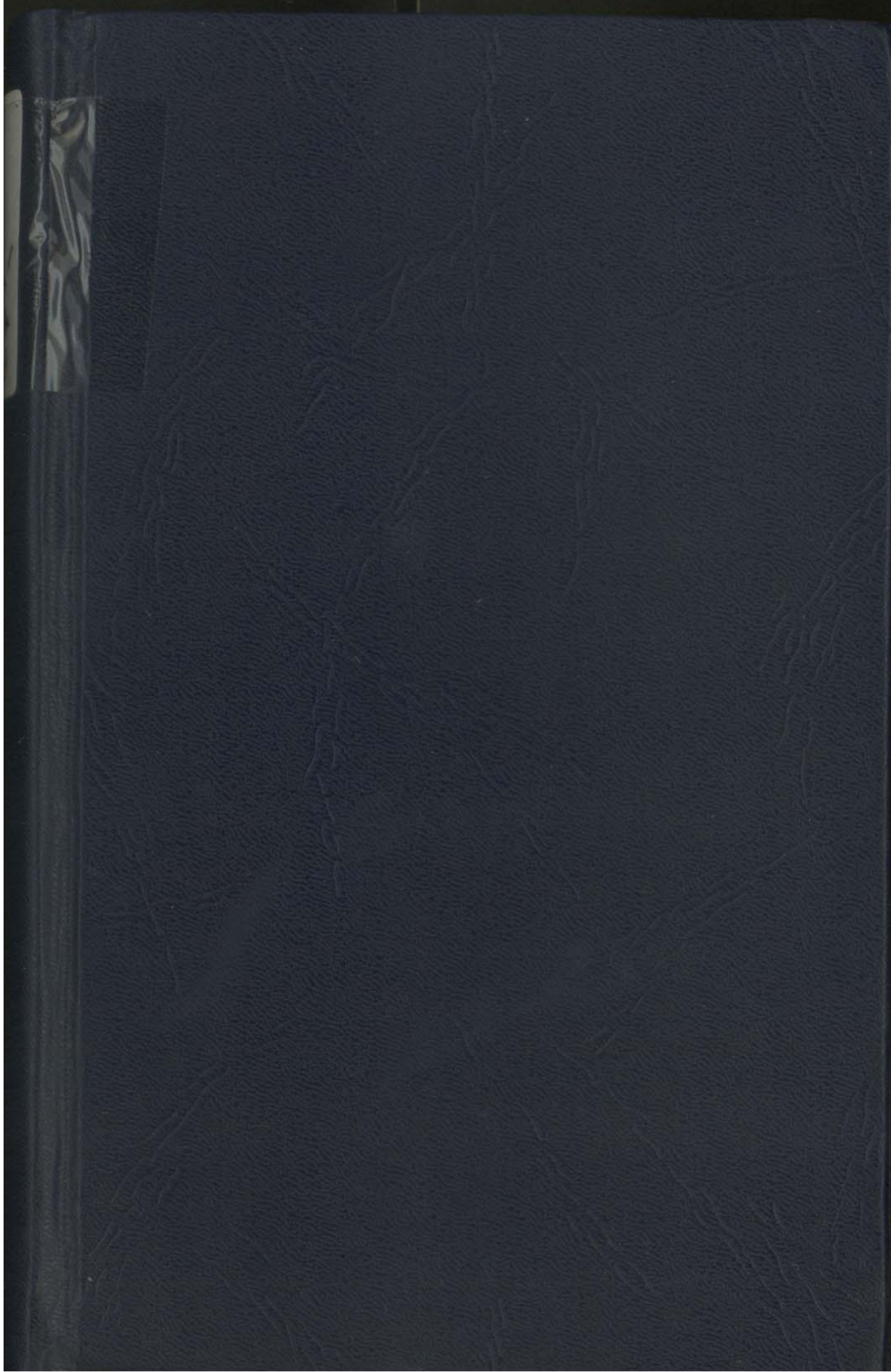

آصف جاهی

یعنی

نصاب فارسی

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

آصف جاہی

یعنی

نصابِ فارسی

برائے امتحانِ میٹریکولیشن

در ممالک محروسۂ ریاست حیدرآباد - دکن

مرتبہ

پروفیسر آنند ناتھ ورما ایم-اے دہلوی

سینیر پروفیسر فارسی و اُردو - ہندو کالج - دہلی

ممتحنِ امیدوارانِ ایم-اے و بی-اے ڈگری (سابق)

سرآمدِ شعبۂ فارسی و اُردو دہلی یونیورسٹی

میسرز عطر چند کپور اینڈ سنز پبلشرز انارکلی لاہور

نے

اپنے مطبع کپور آرٹ پرنٹنگ ورکس لاہور میں باہتمام لالہ گوراندتہ کپور مینیجر

چھاپی

قیمت عہ

رائیصاحب لالہ رام جوایا کپور مالک فرم
میسرز عطر چند کپور اینڈ سنز لاہور نے شائع کیا

اِنتساب

خاکسار ذرۂ بے مقدار راقم الحروف اپنے اِس ناچیز انتخاب کو بہ نام نامی و اسم گرامی شاہنشاہ اقلیم فصاحت و بلاغت محیٔ علوم فارسی و اُردُو حکمرانِ سکندر شوکت دارا نشان خسرو دکن اعلیٰ اعلیٰ حضرت نواب سر میر عثمان علی خاں بہادر سلطان العلوم نظام ذی احتشام حیدرآباد و برار خلد اللہ ملکہٗ و حشمتہٗ (جس تاجدارِ سخن کے کلام معجز نظام کا نمونہ اِس کتاب کیلئے باعث افتخار ہے) بصد احترام و تعظیم و تکریم منسوب کرتا ہے اور بخدمت غلامانِ بارگاہ فلک اشتباہ بہ توسطِ عالی جناب تقدس مآب حضرت خواجہ حسن نظامی دہلوی نیازمندانہ از راہِ دولت خواہی و خیر اندیشی پیش کش کرتا ہے۔

گر قبول اُفتد زہے عز و شرف

فقیر حقیر پروفیسر آنند ناتھ ورما ایم۔اے دہلوی
معروضہ ۲۱ راگست ۱۹۴۱ء

بسم اللہ الرحمٰن الرحیم

عجائب و غرائب

(اقتباس از اقبال نامۂ جہانگیری)

در شہرِ آگرہ خانۂ زیرِ آب

در آں ایام حکیم علی حوضے ساخت۔ کہ درزیرِ آں حوض خانہ بود۔ و حوضے را از آب لبالب ساختہ بود۔ کہ یک قطرہ ازاں بہ درونِ خانہ در نیامدے و ہوا مانعِ دخولِ آب شدے۔ و ہر کس خواستے۔ کہ باں خانہ درآید۔ سر بہ آب فرو بُردے۔ و ازاں در بہ درونِ خانہ درآمدے۔ و خانہ دیدے۔ فرشہا انداختہ۔ و کتاب ہا نہادہ۔ بالجملہ بعد از اتمام حضرت خاقانی بہ تماشائے او تشریف بُردند۔ و نخست چندے از مقربانِ بساطِ عزت را حکم شد۔ کہ باں حوض درآیند۔ آنگاہ خود بہ سعادت توجہ فرمودند۔ و زمانے ممتد بہ تماشائے آں خوش وقت

۱۔ جمع عجیب۔ ۲۔ جمع غریب بمعنی غیر معمولی و اجنبی یا پردیسی۔ ۳۔ انتخاب ۴۔ لبریز یا منہ تک بھرا ہوا۔ ۵۔ رکاوٹ۔ ۶۔ دخول۔ داخل ہونا۔ ۷۔ پورا ہونا۔ ۸۔ نزدیکاں۔ ۹۔ فرش ۹۔ لمبا۔ دراز۔ ۱۰۔ لطف اٹھایا۔

تحدندوبے اغراق از بدائع روزگار بود۔

گنگ محل در عہدِ شاہِ اکبر

درین وِلا بخاطرِ قدسی مظاہر چناں پرتو افگند۔ کہ اطفال را بعد از تولد در جائے نگاہدارند۔ کہ اصلاً آوازِ مردم بگوشِ آنہا نہ رسد و ملاحظہ فرمایند۔ کہ آیا وقتِ گویائی ہیچ حرفے از خود بہ زبانِ آنہا خواہد گذشت۔ یا گُنگِ مطلق خواہند بود۔ بنابریں در صحرائے کہ از معمورہ دور بود۔ منزل ساختہ۔ طفلے چند را درآں جائے باز داشتند۔ وجمعے از معتمدان را موکل فرمودند۔ کہ دایہ ہا را بوقتِ شیر دادن در آں جا بردہ از گفت وشنود محافظت نمایند۔ تا حقیقتِ حال ظاہر شود ودر السنہ عوام آں منزل بہ گنگ محل اشتہار یافت۔ چوں بچار سالگی رسیدند وہنگامِ گویائی شد۔ حضرتِ خاقانی بہ تماشائے آں پرورش یافتہ ہائے وادیٔ بے زبانی تشریف بردند۔ اصلاً سخنے وحرفے زانہا ظاہر نشد۔ ومثلِ کبکان بہ آوازِ نامشخص بے ارتباطِ حرف بزبان راندند۔

بچہ ہائے شیران

دریں وِلا قلندرے شیرے پیشکش کرد بغایت تناور وقوی وعظیم

۱ مبالغہ۔ ۲ عجائبات۔ ۳ پاک دل کو یہ خیال پیدا ہوا۔ ۴ پیدائش۔ ۵ بالکل۔ ۶ چکور۔ ۷ آبادی۔ ۸ مقرر۔ ۹ جمع لسان یعنے زبان۔ ۱۰ مہمل۔ بے معنی۔ ۱۱ تعلق ۱۲ نذر۔ ۱۳ ڈیل ڈول والا۔

جثہ در خردی بدست آوردہ۔ تربیت کردہ بود۔ ولعل خاں نام نہادہ وچناں رام شدہ بود۔ کہ آدم را آزارنمی رسانید۔ حکم فرمودند۔ کہ از قیدِ زنجیر برآوردہ بگذارند۔ کہ در فضائے جھروکہ کہ بر طرفِ دریا است بہ طورِ خود می گشتہ باشد۔ وسہ چہار شیربان گتکۂ چوب ہائے در دست ہمراہ باشند۔ چوں خاطرِ اشرف بہ تماشائے شیر ونگاہ داشتنِ آں توجہ فرمود۔ شیر بچہ بسیار بہ رسمِ پیشکش آوردند۔ ودر فضائے جھروکہ طرفِ دریا بے زنجیر وقلادہ می گشتند۔ وبہ ہر شیرے دو شیربان موکل بودہ۔ طعمہ می دادند۔ رفتہ رفتہ شیر بچہ ہائے کلاں وتنا ور شدند۔ یکے مردانہ نام داشت ویکے فیل جنگ ویکے شیردل۔ مکرر ایں ہا را باہم بہ جنگ انداختند وجنگ شیر درخورِ شیر نیست۔ درستی وزور وجوانی چند کس را ضائع ہم ساختند۔ مادہ شیرے بایکے ازیں ہا جفت شدہ بچہ چند آورد۔ وشیر می داد۔ تا بہ طعمہ خوردن رسیدند۔ وکلاں شدند۔

وایں از غرائب امور۔ کہ در عہد دولتِ جہانگیری بظہور آمدہ۔ ودر ہیچ عصرے وعہدے نبودہ۔ کہ شیر بے بند وزنجیر درمیان مردم بگردد۔ وچہاردہ یا پانزدہ شیر فقیر دیدہ۔ کہ در فضائے جھروکہ طرف دریائے می گشتند۔ وشیربانان ہمراہ بودہ محافظت می نمودند۔

۱ قد وقامت ۲ چھوٹی عمر ۳ مطیع۔ پالتو۔ ۴ میدان۔ ۵ ڈنڈا۔ ۶ نہایت معزز۔ ۷ پٹا۔ ۸ ایک زمانہ۔ ۹ بندہ یعنے خود مصنف۔

مُردنِ راوت بیکا و بازولادتِ او بخانۂ رامداس

و از بدائع وقائع که دریں ولا سمت ظہور یافت۔ آنکه در موضع بکسر مقدمے بود، راوت بیکا نام یکے از دشمنانِ او زخمے بر پشت و زخم دیگر بر بناگوش آورد۔ و بہماں دو زخم جان داد۔ و بعد از چندے رامداس خویش او را پسرے شد۔ که بر پشت و بناگوش نشانِ زخم داشت و شہرت چناں کرد که راوت بیکا باز بہ ترکیبِ عنصری قدم بعالم وجود نہاده و آں پسر خود می گوید۔ که من فلانم۔ و نشانہا می دہد۔ چوں ایں واقع بمسامع علیہ رسید۔ بحکم اشرف در پایۂ سریر حاضر آوردند۔ و بعد از تحقیق ظاہر شد۔ که محض افتراع و دروغ است۔ اما خالی از استعجاب نبود۔ دراں وقت حضرت خاقانی فرمودند۔ که در زمانے که در بطنِ مادر بودم۔ روزے مریم مکانی خالے چند بسوزن در پائے خود نقش می فرمودند۔ و حضرت جنت آشیانی پرسیده باشند۔ که باعث چیست ایشاں بعرض رسانیده اند که آرزوئے خاطر آن است۔ که چوں فرزندے قدم به عالم وجود نہد۔ نشانِ خال در پائے او ظاہر می شود۔ و بعد از تولد که ملاحظه فرمودند۔ بحسب تقدیر آں خواہش بر صفحۂ وجود جلوه گر بود۔ و جمعے از مقربانِ بساطِ عزت را که به سعادت خطاب سرافرازی داشتند،

---

۱ پیدائش۔ ۲ جمع واقعہ بمعنی ماجرا۔ ۳ صورت نشان۔ ۴ گاؤں۔ ۵ پٹیل ۶ داماد جنوائی۔ ۷ کان کی لو۔ ۸ جسم کی تبدیلی۔ ۹ جمع سمع بمعنی کان یعنی بزرگ کان۔ ۱۰ جھوٹ بہتان ۱۱ تعجب۔ ۱۲ پیٹ۔ ۱۳ بہشت میں رہنے والے یعنی ہمایوں بادشاہ

پائے مبارکِ خود را وانمودند۔ که ہنوز نشانِ آں خال ہائے برجا است۔

صیدافگنیٔ جہانگیر

اتفاقاً روزے در اثنائے شکار الوپ رائے که از خدمتگاران نزدیک بود۔ به درختے رسید۔ که زغنِ چند برآں نشسته بود۔ کمان و تکه بدست گرفته۔ قصدِ زدنِ آنہا کرد۔ قضا را در حوالیٔ درختے گاوے نیم خوردۂ شیر به نظرش درآمد۔ مقارنِ ایں حال شیرے در غایت کلانی و تناوری غضب آلوده از میانِ تنۂ درختِ چند۔ که در آں حوالی بود۔ برخاسته روانه می شود۔ با آنکه دو گھری روز بیش نه مانده بود۔ چوں ذوقِ آنحضرت به شکار می دانست۔ که در چه مرتبه است۔ خود با چندے۔ که ہمراه داشت۔ شیر را فیل کرده۔ کس به جہت خبر کردن فرستاد۔ و چوں ایں خبر به عرض بادشاہ فیل بند شیر شکار رسید۔ جلو ریز متوجه آں صوب گردیدند۔ درآں وقت شہزادۂ والا قدر و رامداس و اعتماد رائے و حیات خال و دو سه کس دیگر۔ در موکبِ اقبال سعادت پذیر بودند۔ بالجمله شیر در سایۂ درختے نشسته به نظر درآمد اراده کردند۔ که بر پشتِ اسپ بندوق اندازند۔ چوں اسپ

---

۱ تل (جسم پر) ۲ قائم۔ ۳ شکار۔ ۴ چیل۔ ۵ نزدیک۔ ۶ نزدیکی۔ ۷ ہاتھی سے روک کر۔ ۸ تیزی سے۔ ۹ طرف۔ ۱۰ بادشاہ کے ساتھ رہنے والی تھوڑی سی فوج۔

شوخی میکرد۔ دیک جا قرار نمی گرفت۔ ناگزیر پیادہ شدہ تفنگ[1] را
سر راست نمودہ انداختند۔ لیکن معلوم نہ شد۔ کہ بہ شیر رسید یا نہ
تیر دوئم انداختند۔ شیر از جائے برخاستہ۔ حملہ کرد بہ میر شکاری را
کہ شاہین[2] بدست۔ در برابر ایستادہ بود۔ زخم زدہ بجائے خود رفت
و نشست۔ باز بندوق را پُر کردہ بر سہ پایہ نہادند و انوپ رائے
سہ پایہ را محکم گرفتہ نشستہ بود۔ شمشیر در کمر۔ و کتکۂ چوبی در دست۔
داشت۔ شاہزادۂ عالمیان سلطان خرم بجانب چپ آنحضرت کہ
جائے دل است۔ بہ اندک فاصلہ ایستادہ بودند۔ و رامداس و دیگر بندہا
در عقب آں حضرت۔ شیر غضب آلودہ برخاست و حضرت
شاہنشاہ فی الفور ماشہ[3] را زیر کردند۔ شیر را گلولۂ[4] تفنگ از محاذی[5] دہن
و دندانِ او در گذشت۔ و صدائے تفنگ آتش افروزِ صولت[6] و غضب
او شد۔ و جمعے کہ نزدیک ایستادہ بودند۔ تاب حملہ اونیاوردہ۔ برہم
خوردند[7]۔ و آں حضرت از صدمۂ پشت و پہلوئے مردم یک دو قدم
عقب رفتہ افتادند۔ می فرمودند کہ دو سہ کس از آنہا پائے بر سینۂ من
نہادہ گذشتند۔ و بہ مددِ اعتماد رائے و کمال قراول[8]۔ باز خود را راست
کردہ استادند۔ دریں وقت شیر بہ مردمانے کہ بطرفِ چپ بودند
قصد نمود۔ انوپ رائے سہ پایہ را گذاشتہ بہ شیر متوجہ گشت۔ و شیر نیز متوجہ

[1] بندوق۔ [2] باز۔ [3] بندوق کا گھوڑا۔ [4] گولی۔ [5] مقابل [6] رعب یا ہیبت [7] تتر بتر ہوگئے۔
[8] سپاہی۔

اُو شد۔ انوپ رائے چوبے کہ در دست داشت۔ دو بار دو دستہ
بر سر شیر فرو کوفت۔ و شیر او را بر زمین انداختہ ہر دو دستش بہ دہن گرفتہ
شروع در خائیدن[1] کرد۔ لیکن آں چوب و انگشتری چند۔ کہ در دست
داشت نہ گذاشت کہ دستہائے اُو را از کار برد۔ انوپ رائے درمیان
ہر دو دست شیر بہ پشت افتادہ بود۔ یک دست بالائے پائش حمائل[2] کردہ
دریں وقت شاہزادۂ شیر دل شیر شکار شمشیر از غلاف بر آوردہ خواست۔
کہ بر کمر شیر فرود آورند۔ قضا را دستِ انوپ رائے بہ نظر مبارکِ ایشاں
در آمد۔ و احتیاط بہ کار بُردند۔ شمشیر را دور تر از دست او زدند۔ رامداس
ہم زخمے رسانید۔ و حیات خاں نیز چند چوبے بر سر او زد۔ انوپ رائے
بہ پہلو غلطیدہ[3] بہ زورِ زانوئے راست ایستاد۔ و سینۂ انوپ رائے بہ
آسیبِ[4] ناخنِ شیر مجروح[5] شدہ بود۔ بعد از آں کہ از زیرِ شیر برآمد۔ و شیر
او را گذاشتہ روانہ شد۔ از عقب شیر شمشیر علم[6] کردہ بر سرِ او فرود آورد۔
او چوں روئے گردانید۔ تیغے دیگر بر شقیقۂ[7] او انداخت۔ چنانچہ ہر دو چشم
شیر بریدہ شد۔ و پوستِ ابروئے او کہ بہ زخم شمشیر جدا شدہ بود۔ بر بالائے
چشم ہائے او افتاد۔ دریں وقت صالح نام چراغچی مضطربانہ[8] آمد۔
و چوں تاریک شدہ بود۔ کودکے بہ شیر برخورد۔ شیر بہ یک طمانچہ او را انداخت
افتادن و جان دادن ہماں بود[9]۔ و مردم از اطراف رسیدہ کارِ شیر تمام

[1] چبانا۔ [2] لٹکاکر۔ [3] لڑھک کر [4] صدمہ۔ [5] زخمی۔
[6] اٹھاکر۔ [7] کنپٹی۔ [8] گھبراتا ہوا۔ [9] گرتے ہی مرگیا۔

ساختند۔ والنوپ رائے بہ خطاب واضافہ منصب سرافرازی یافت۔

نقاشی بر پوست فندق

یکے از غلامانِ پادشاہی کہ در فنِ خاتم بندی[2] ونجاری[3] بے ہمتا[4] است۔ کارنامۂ[5] از صنعتِ خویش بہ نظرِ ہمایوں درآورد۔ کہ چشم جہاں بینِ اہل دانش وبینش مثل آں در ہیچ ازمنہ مشاہدہ نہ کردہ وہیچ گوشے مانندِ آں از دور ونزدیک نہ شنیدہ۔ بالجملہ بر پوست فندقے[1] چہار مجلس از عاج تراشیدہ وترتیب دادہ۔ مجلسِ اول از کشتی گیراں است۔ کہ دو کس باہم کشتی می گردند۔ ویکے نیزہ بدست گرفتہ ایستادہ ودیگر سنگ ورسنے[9] در دست دارد۔ وو دیگرے دست ہا بر زمین نہادہ نشستہ است ودر پیشِ او چوبے وکمانے وظرفے تعبیہ[10] کردہ است۔ مجلس دوئم تختے ساختہ وبر بالائے آں شامیانہ ترتیب دادہ۔ وصاحبِ دولت بر تخت نشستہ۔ یک پائے خود را بالائے پائے دیگر نہادہ۔ وتکیہ در پسِ پشت او نمایاں۔ وپنج نفر از خدمتگاران در گرد وپیشِ او ایستادہ۔ وشاخِ درختے بر آں تخت سایہ انداختہ۔ مجلس سوئم۔ ہنگامۂ ریسمان باز[11]ے است۔ چوبے ایستادہ کردہ۔ وسہ طناب[12] بر آں چوب بستہ وریسمان بازے بر بالائے آں نر انگشت پائے راست خود را

۱ ایک قسم کا کابلی سرخ رنگ میوہ۔ ۲ پچی کاری۔ ۳ کام بڑھئی۔ ۴ لاثانی۔ ۵ اعلیٰ کام۔ ۶ مبارک۔ ۷ جمع زمانہ۔ ۸ ہاتھی دانت ۹ ایک رسّی۔ ۱۰ چھپانا۔ ۱۱ نٹ۔ ۱۲ رستا۔

از پس سر بدستِ چپ گرفتہ۔ وبر بازی ایستادہ وبزے[1] را بر سر چوب کردہ۔ وشخصے دہل[2] در گردن انداختہ می نوازد۔ ودیگرے ایستادہ چشم بر ریسمان باز دارد۔ وپنج کس دیگر ایستادہ محو تماشا اند۔ واز آں پنج کس یکے چوبے در دست دارد۔ مجلس چہارم درختے است۔ ودر تنۂ آں درخت صورتِ حضرت عیسیٰؑ ساختہ۔ وشخصے سر بہ پائے ایشاں نہادہ وپیر مردے بہ ایشاں در سخن است۔ وچہار کس دیگر ایستادہ اند۔

جلوس[3] یازدہم سنہ ۱۰۲۵ھ وبائے طاعون خصوصاً در لاہور وکشمیر

وریں سال در بعضے از پرگناتِ ہندوستان اثر وبائے ظاہر شد۔ ورفتہ رفتہ شدتِ عظیم کردہ۔ آغاز ایں بلیہ[5] از پرگناتِ پنجاب شدہ۔ بہ شہر لاہور سرایت نمود۔ وخلق انبوہ از مسلمانان وہندواں بہ ایں علت[8] تلف شد۔ وآں گاہ بہ سہرند ومیانہ دوآب تا دہلی واطرافِ آں رسیدہ۔ بسیارے از قریات[10] وپرگنات را معدوم[11]

۱ بکری ۲ ڈھول۔ ۳ بیٹھنا۔ ۴ پلنگ۔ ۵ آفت۔ ۶ اثر ۷ بہت سے آدمی ۸ بیماری ۹ ضائع۔
۱۰ جمع قریہ یعنی گاؤں۔ ۱۱ برباد۔نیست۔

ساخت۔ در ابتدائے موشے ظاہر می شد۔ کہ از سوراخ برآمدہ مدہوشانہ خود را بر در و دیوار زدہ می مُرد۔ اگر مردم فی الفور ازاں خانہ برآمدہ۔ بہ صحرا و جنگل رفتہ۔ جائے می گرفتند۔ جان می بُردند۔ والّا دراندک فرصتے تمام مردم آں دہ درخت بہ صحرائے عدم مے کشیدند۔ و بالفرض اگر کسے دست بہ آں میّت یا بہ اموالِ او رسانیدے۔ جان بر نہ بُردے۔ سرایتِ ایں بلیّہ در ہنود بیشتر بود۔ در خانہ ہائے لاہور بسیار بودے کہ دہ کس و بست کس می مُرد۔ ہمسایہ ہا از تعفّنِ آنہا بستوہ آمدہ۔ محلہ را می گذاشتند۔ و خانہ ہا پُر میّت مقفل افتادہ بُود۔ و از بیم جان ہیچ کس پیرامونِ آنہائے نمی گشت۔ و در کشمیر شدّت عظیم ظاہر ساخت و بجائے رسید۔ کہ عزیزے فوت کرد۔ درویشے او را بر رُوئے کاہ غُسلے داد۔ روز دوئم آں درویش نیز درگذشت۔ و بر علفے کہ او را شُستہ بُود۔ گاوے خورد و مُرد۔ و سگان از گوشتِ آں گاو خوردند۔ برجائے ماندند۔ و در ہندوستان ہیچ مُلک ازیں بلیّہ خالی نہ ماند۔

جانور سارس و کنجشک

روزہ شنبہ غرّہ ذیقعدہ سنہ ہزار و بست و پنج ہجری مطابق بست

[1] دیوانوں کی طرح۔ [2] موت کے جنگل کو کوچ کیا کرتے تھے یعنی مرجاتے تھے۔ [3] نعش۔
[4] جمع مال یعنی دولت۔ [5] بدبو۔ سڑاند۔ [6] عاجز ہو کر۔ [7] نعش۔ [8] نزدیک [9] مویشوں کا چارا۔ [10] پہلی تاریخ۔ [11] اسلام کے ایک مہینے کا نام جس میں لڑائی کرنا حرام ہے۔

و یکم آبان سال یازدہم از جہانگیری نہضتِ موکبِ منصور بصوبِ لوہ اتفاق اُفتاد۔ روزے درایں راہ غریب سانحہ مشاہدہ شد۔ یکے از خواجہ سرایان پادشاہی دو بچۂ سارس را از راہ گرفتہ آورد۔ و سارس جانورے است از عالمِ کلنگ۔ اما از کلنگ کلاں تر و سرش سُرخ می شود۔ چوں حضرت شاہنشاہے از شکارگاہ معاودت نمودہ۔ بہ منزل تشریف آوردند۔ دو سارس کلاں فریاد کناں در پیشِ خلوت خانۂ پادشاہی بے وحشت و دہشت آمدہ نشستند۔ و متظلمانہ فریاد و فغاں آغاز نہادند۔ بعد از جستجو ہائے بسیار آں خواجہ سرائے ہر دو بچۂ را بحضور اشرف در آورد۔ سارس از دیدنِ بچہ ہا بے تابانہ نزدیک رفتہ۔ بہ گمان آنکہ شاید طعمہ نیافتہ باشند۔ چیزے از دہانِ خود برآوردہ بہ دہانِ بچہ ہا نہادند۔ و بچہ ہا را درمیان گرفتہ۔ بہ بال و پر شوق پرواز کناں متوجہ آشیانہ شدند۔ از موافقت و محبت سارس با جفت خود نقلہا رغریب بر زبان ہا جاری است۔ از جملہ قیام۔ پسرِ شاہ محمد قندہاری۔ کہ قراول بیگئ حضرت شاہنشاہی است۔ در خدمت آں حضرت نقل کرد۔ کہ روزے بہ شکار رفتم۔ سارسے را دیدم۔ در سایۂ درختے نشستہ۔ خواستم کہ بندوق بہ زنم۔ اصلاً از و حرکتے

[1] ایک شمسی مہینے کا نام [2] کوچ [3] فتح مند۔
[4] ماجرا۔ [5] کلنگ کی قسم کا۔ [6] واپسی۔
[7] مظلوموں کی طرح۔ [8] بے صبری سے۔

پدید نیامد. هرچند بیشتر می رفتم هیچ وحشتے دراو ظاهر نمی شد. باخود گفتم که
مگر بیمار است. بعد از آنکه برسرش رسیدم پائش را گرفته ایستاده ساختم.
به نوعے سبک بود. که گویا یک مثقال[1] گوشت در تمام اعضائے[2] او نیست.
دو سه قدم لنگ لنگان[3] برداشته افتاد و جان داد. چوں نیک ملاحظه نمودم.
در سینه اش کرم[4] افتاده. وگوشت وپوست او به تحلیل رفته بود[5]. درجائے
که نشسته بود. استخوانے چند از سارس مرده یافتم. که درزیر بال وپر داشت
ظاهر شد. که استخوان هائے جفت خود را در سینه گرفته نشسته بود. ازیں
عالم نقل بسیار زبان[6] زد خاص وعام است. راقم[7] اقبال نامه را غریب
امرے محسوس[8] گشت. درسفرے که حضرت شاهنشاهے از اجمیر به کشمیر می
رفتند. روزے درحوالی تهانیسر یکے از خواجه سرایان فقیر بچه گنجشک[9] صحرائی
گرفته آورد. ومادرش فریاد کناں همراه آمد آن خواجه سرائے بچه
گنجشک را در پنجره نهاد. وپنجره را از خود دور تر گذاشت مادرش هردم
به صحرا می رفت. ودانه چند به دهان خود گرفته می آورد. وبه ایں بچه
می خورانید. وباز به صحرا می رفت. آں روز چنیں گذشت. روز دیگر
که کوچ شد. مادرش پرواز کناں همراه آمد. وبدستور روز نخستین بچه

۱ ایک خاص وزن جو ساڑھے چار ماشے کے قریب ہوتا ہے۔ ۲ جمع عضو یعنی جسم کا حصہ۔
۳ لنگڑاتے لنگڑاتے۔ ۴ کیڑے۔ ۵ گل گیا تھا۔
۶ ذکر کیا گیا۔ ۷ لکھنے والا ۸ معلوم ۹ چڑیا۔

خود را دانه می رسانید. چوں ایں خبر بمن رسید. بحضور خود طلب نموده
فرمودم که بچه را بدست بگیرد. آیا بر سر دست او آمده نشنید. یا نه او
بار اوّل فریاد کناں آمده. برگرد وپیش او پروازے چند کرد. آخر
بے تابانه بر سر دست آں خواجه سرائے پهلوئے بچه رفته نشست.
وبه همیں دستور تا چهار منزل همراه لشکر می آمد. تا بچه قوت گرفت.
وپرواز کناں اورا همراه برد٭

کثرتِ موش بزمانِ وبائے طاعون

دریں ولا[1] عرضداشتِ بهادر خاں حاکمِ قندهار به مسامع جلال
رسید که در نواحے شهر وپرگناتِ آن. کثرتِ موش بحدے رسیده. که از محصولات[2]
زرعی وسر درختی اثرے باقی نمانده. بعد از محنت وتعب[3] بسیار. شاید ربع[4]
محصول بدستِ رعایا درآید وهمچنیں از فالیز[5] وباغاتِ انگور اثرے نه
گذاشتند. وبعد از آنکه میوه وغلات در باغ وصحرا ختم شد به مرور[6]
زمان آواره صحرائے عدم شدند[7]. ودر شهر آگره علّت طاعون به
افراط کشید٭

۱ وقت موقع۔ ۲ پیداوار۔ ۳ سختی، مشقت
۴ چوتھائی ۵ تربوز خربوزہ کا کھیت۔
۶ گذرنا ۷ مرگئے۔

پیش گوئی منجم[1]

وغریب تر آنکه سه چهار ماه پیش ازیں واقعه جوتک رائے منجم که در مهارتِ فنِ نجوم از پیشقدمانِ[2] ایں طائفه است۔ به عرضِ اشرف سانیده بود۔ که از زائچه[3] طالع شاهزاده چنیں استنباط[4] شده۔ که ایں سه چهار ماه برو گران است۔ و ممکن کلاز جائے مرتفع[5] بزیر افتد۔ و غبارِ آسیبے بر دامنِ حیاتِ او نه نشیند۔ چوں مکرر[6] احکامِ[7] او به صحت پیوسته بود همواره[8] ایں توهم پیرامون[9] خاطرِ اشرف میگشت درایں راه هائے خطرناک و کریوه[10] هائے دشوار گذار۔ یک چشم زدن آزاں نونهال[11] چمنِ اقبال غافل نبوده۔ حواس ظاهری و باطنی را وقفِ محافظتِ او داشتند۔ تا به کشمیر نزول[12] اتفاق افتاد۔ چوں ایں سانحه[13] ناگزیر[14] بود۔ آنکه هائے ودایه[15] هائے دریں وقت غافل شدند۔ الحمد لله[16] بخیر گذشت۔

جالندهر۔ آهن آسمانی۔ و شمشیر شاهی

دریں ولا غریب سانحه اتفاق افتاد۔ در یکے از مواضع جالندهر

١ نجومی ٢ رہبر۔ ماہر۔ ٣ جنم پتر۔ ٤ نتیجہ نکالنا۔ ٥ اونچا۔ ٦ کئی دفعہ ٧ حکم یعنے پیش گوئی۔ ٨ ہمیشہ۔ ٩ نزدیک۔ ١٠ ٹیلے۔ ١١ نیا پودہ ١٢ اُترنا۔ ١٣ ماجرا۔ واقعہ۔ ١٤ لازمی۔ ١٥ مائیں۔ ١٦ خدا کا شکر۔

(پنجاب) هنگامِ صبح از جانبِ مشرق غوغائے[1] عظیم و مهیب[2] برخاست۔ چنانچه از هولِ[3] آں صدائے وحشت افزائے نزدیک بود که ساکنان آں مرز و بوم[4] قالب تهی کنند[5]۔ دراثنائے ایں شور و شغب روشنی برق آسا[6] روئے بانحطاط[7] نهاده بر زمین افتاده ناپدید گشت۔ بعد از زمانے که شورش و آشوب تخفیف[8] تسکین یافت[9]۔ و دلهائے مشوش[10] از آسیمه سری[11] و آشفتگی بهم[12] آمد۔ قاصدے تیز تک[13] نزد محمد سعید عامل[14] پرگنه مذکور فرستاده ازیں سانحه آگاه ساختند او در لحظه سوار شده۔ خود را بمقصد رسانید۔ و بر سرِ آں قطعهٔ زمین رفته بنظر در آورد۔ موازی[15] ده دوازده ذرع[16] در طول و عرض نوعے سوخته بود۔ که نشانے از سبزه و رستنی[17] نمانده۔ و هنوز اثر حرارت و تفتیدگی[18] داشت۔ محمد سعید فرمود۔ آں قدر جائے را بکنند۔ هرچند کندند اثر حدت[19] و حرارت بیشتر ظاهر گشت۔ تا بجائے رسید۔ که پارچه آهنے تفته[20] نمودار شد۔ و بحدے گرم بود۔ که گویا همیں دم از کورهٔ[21] آتش برآورده اند۔ چوں هوا رسید۔ سرد گشت۔ و آنرا برگرفته بمنزلِ خود آورد۔ و در خریطه[22] کرده و مهر برآں نهاده روانهٔ درگاه ساخت۔ حضرت شاهنشاهے استاد داؤد را که در فنِ شمشیرگری ید طولی[23] دارد بحضور طلبیده فرمودند۔ که ازآں آهن شمشیرے

١ شور۔ ٢ ہیبت ناک ٣ ڈر۔ ٤ سرزمین ٥ جسم خالی کردیں یعنی مرجائیں۔ ٦ مانند۔ ٧ نیچے اترنا۔ ٨ تھوڑا سا ٩ کم ہوا۔ ١٠ گھبرائے ہوئے۔ ١١ گھبراہٹ ١٢ نتیجہ میں آئے ١٣ رفتار۔ ١٤ کلکٹر۔ ١٥ برابر ١٦ گز ١٧ گھاس پات۔ ١٨ گرمی ١٩ تپش ٢٠ گرم ٢١ بھٹی ٢٢ تھیلی۔ ٢٣ لمبا ہاتھ یعنے پوری مہارت۔

وخنجرے وکاردے مرتب سازد او عرض کرد کہ در زیر چمنگ نمی ایستد۔ واز ہم میپرد۔ مگر آنکہ بہ آہنِ دیگر کہ پاک وبے چرک باشد ضم ساختہ بہ عمل آرد۔ حکم شد۔ کہ چنیں کند۔ سہ حصہ آہنِ برق۔ ویک حصہ دیگر باہم آمیختہ۔ دو قبضہ شمشیر ویک قبضہ خنجر ویک کارد ساختہ۔ بنظرِ کیمیا اثر در آورد۔ از آمیزش آہن جوہرِ دیگر پدید آورد۔ بدستور شمشیرِ الماسی خم می شد۔ ودر برش با شمشیرہائے اصل برابر آمد +

جانورِ ہمائے وتحقیقِ شاہی

بتاریخ نوزدہم شہرِ محرم۔ سنہ ہزار وسی وپنج ہجری ۱۰۳۵ھ از کشمیر متوجہ دار السلطنت لاہور شدند۔ پیش ازیں مکرر بعرض رسیدہ بود۔ کہ در کوہِ پیر پنجال جانورے می باشد۔ مشہور بہ ہمائے۔ ومردم ایں سرزمین میگفتند کہ طعمہ اش استخوانست۔ وپیوستہ بر روئے ہوا پرواز کناں مشاہدہ می افتد۔ نشستہ کم بنظر در آمدہ۔ چوں خاطرِ اشرفِ اعلیٰ شاہنشاہے بہ تحقیقِ ایں مقدمات توجہ مفرط داشت۔ حکم شد۔ کہ از قراولان ہر کس بہ تفنگ زدہ بحضور بیارد۔ پانصد روپیہ انعام میفرمائیم۔ قضارا جمال خاں قراول بہ بندوق زدہ بحضورِ

ل ایک چاقو۔ ل ہتوڑا۔
ل زنگ۔ ل ملانا۔
ل عدد۔ ل فولادی۔ ل مہینہ۔ ل زیادہ

اشرف آورد۔ چوں زخم بر پائش رسیدہ بود۔ زندہ وتندرست بنظر در آورد فرمودند۔ کہ چینہ دانِ اورا ملاحظہ نمایند۔ تا خورش او معلوم شود۔ چوں چینہ دانش را شگافتند۔ از حوصلہ اش استخوان ریزہا بر آمد۔ مردمِ ایں کوہستان معروض داشتند۔ کہ مدار خوردنش بر استخوان ریزہا است۔ ہمیشہ بر روئے ہوا پرواز کناں چشم بر زمین دارد۔ وہر جائے استخوانے بنظرش در آید۔ بہ نول خود گرفتہ بلند می شود۔ واز آنجا بر روئے زمین می اندازد۔ تا بشکند۔ وریزہ ریزہ شود۔ وآنگاہ از بلندی فرود آید۔ ومی چنید۔ ومی خورد۔ درایں صورت غالب ظن آنکہ ہمائے مشہور ہمیں باشد۔ چنانچہ گفتہ اند۔

ہمائے بر ہمہ مرغاں ازاں شرف دارد ... کہ استخواں خورد وطائرے نیازارد

در ترکیب جثہ بہ عقاب شباہت دارد۔ وسر ونولش بہ گل مرغ می ماند۔ لیکن گل مرغ پر ندارد۔ وایں پرہائے سیاہ وبراق دارد۔ در حضور وزن فرمودند چہار صد وپانزدہ تولہ بہ وزن در آمد +

محبتِ شیر با بز

از غرائب آنکہ شاہزادہ داور بخش شیرے را پیشکش آورد۔ کہ با بز الفت گرفتہ

ل پوٹہ۔ ل پوٹہ۔ ل عرض کیا گیا۔ ل چونچ۔ ل گمان۔
ل ایک پرند۔ ل ملتا جلتا ہے۔
ل چمکدار۔

دریک پنجره می باشد. و به آن بُز نهایت محبت ولابه گری ظاهر می سازد حکم فرمودند که آن بُز را از پیش او دُور بُرده مخفی داشتند. فریاد برآورد و اضطراب بسیار ظاهر ساخت. آنگاه فرمودند. که بُزِ دیگر به همان رنگ و ترکیب در آن قفس در آوردند. اوّل آنرا بُوے کرد. بعد ازاں کمرش را به دہاں گرفته شکست. فرمودند. بیشے را به درونِ پنجره او در آورند. فی الفور از ہم درید. و خود باز همان بُز را به نزدیک او بُردند. الفت و مهربانی بدستور سابق ظاهر ساخت خود بر پُشت اُفتاد. و بُز را بروئے سینهٔ خود گرفته دہانش را می لیسید.

۱ خوشامد. ۲ بکری. ۳ بیقراری سے
۴ ڈیل ڈول.
۵ چاٹتا تھا.

انتخاب

ہمایوں نامہ

تصنیف گلبدن بیگم بنت بابر بادشاہ

حکم شده بود که آنچه واقعهٔ فردوس[2] مکانی و حضرت جنت[3] آشیانی میدانسته باشید بنویسید. وقتی که حضرت فردوس مکانی از دار الفنا بدار[5] البقا خرامیدند. این حقیر هشت ساله بود و بیان واقع شاید کمتر کے بخاطر مانده بود. بنابر حکم بادشاهی آنچه شنیده و بخاطر بود نوشته میشود. در اوّل این جز و از واقعهٔ حضرت بادشاه بابام[6] نوشته میشود. اگرچه در واقعه نامهٔ حضرت بادشاه بابام این سخنان مذکور است. بنا بر تیمناً[7] و تبرکاً نوشته میشود +

از زمان حضرت صاحب قرانی[9] تا زمان حضرت فردوس مکانی از

۱ بیٹی ۲ بہشت میں رہنے والے مراد بابر بادشاہ. ۳ بہشت میں رہنے والے مراد ہمایوں بادشاہ. ۴ موت کا گھر یعنی یہ دنیا. ۵ باقی رہنے والا گھر یعنی آخرت. ۶ میرے باپ. ۷ بطور برکت. ۸ بطور تبرک ۹ نہایت مبارک ساعت میں پیدا ہونیوالا تیمور بادشاہ کو مراد ہے

سلاطین[1] ماضیه[2] هیچکس برابر ایشان تردّدات[3] نکرد. در دوازده سالگی پادشاه
شدند. و بتاریخ پنجم شهر[4] رمضان المبارک سنه نهصد و نه در خطّه[5] اندجان
که پایۂ تخت ولایت فرغانه است. خطبه[6] خوانده. مدّت یازده سال
کمال در الکۂ[7] ما وراء النهر با سلاطین چغتیه و تیموریه و اوزبکیه جنگها و تردّدات
نموده اند که زبان قلم از شرح تعداد آں عاجز و قاصر[8] است. و آنقدر
محنت[9] و مهالک[10] که در باب جهانگیری بحضرت مارُوی نموده. کم کس را روی
نموده باشد. و آں قدر دلیری و مردانگی و تحمّل که بآنحضرت در معارک[11]، مهالک
روی نموده. از کم پادشاهی منقول است. دو نوبت بضرب شمشیر فتح
سمرقند کرده. مرتبه اوّل حضرت پادشاه بابام دوازده ساله بوده اند
و مرتبه دویم نوزده ساله بوده اند. و مرتبه سویم بیست و دو ساله بوده اند.
و شش ماه قبلے[12] شده اند. و مثل سلطان حسین مرزا بایقرا عموی[13] ایشان در
خراسان بوده اند. بایشان کومک نفرستادند و سلطان محمود خاں در کاشغر
بودند که طغائے[13] ایشان باشند. ایشان نیز کومک نفرستادند. چوں مدد و معاونت[14]
از هیچ جا نرسیده. مایوس شدند. درین طور وقت شاهی بیگ خاں
گفته[15] فرستاد که اگر خانزاده بیگم خواهر خود را بمن نسبت کنید میاں ما و شما

---

۱ جمع سلطان۔ یعنی بادشاہ۔ ۲ گذشتہ۔ ۳ کوششیں یا مشقتیں۔ ۴ مہینہ۔ ۵ بڑا شہر
۶ بادشاہ قرار دیا گیا۔ ۷ صوبہ، ۸ ناقابل۔ ۹ مصیبت۔ ۱۰ جمع مہلک یعنی خطرہ۔
۱۱ جمع معارکہ یعنی لڑائی ۱۲ محصور یا قلعہ بند۔ کومک یعنی مدد ۱۳ ماموں ۱۴ مدد ۱۵ کہلا کر بھیجا۔

صلح شود. و رابطۂ[1] اتحاد[2] بجا باشد. آخر ضرورت شد خانزاده بیگم را
بخان مذکور نسبت[3] کرده خود برآمدند. بایں طور حال بے یراق[4]
توکّل بحضرت حق سبحانه[5] کرده متوجه بدخشانات و کابل شده +
در قندز و بدخشانات لشکر و مردم خسرو شاه بودند. آمده حضرت
پادشاه بابام را ملازمت کرده. با وجود گناهان که بد کرده. مانند بایسنغر
مرزا را شهید کرده و سلطان مسعود مرزا را میل کشیده[6] بودند و ایں هر دو
میرزا عموزادهٔ پادشاه بابام بودند. و قبل از آنکه عبور آنحضرت در ایام
قزاقیها[7] بولایت او افتاده بود. از ضرورت رفته بودند. با درشتیها[8] آنحضرت
را از ولایت خود بدر کرده بود. و حضرت پادشاه که مفهوم[9] مردی و مردمی
و مروّت بوده اند. اصلًا و قطعًا در مقام انتقام[10] آں نشدند. و فرموده اند
که از جواهر و طلا آلات[11] هر چند که دلش خواهد بردارد. و پنجشش قطار شتر و
پنجشش استر[12] بار همراه برده بصحت و سلامت رخصت یافته بخراسان رفت
و حضرت پادشاه متوجه کابل شدند.
درآں وقت تحکّم[13] کابل محمد مقیم. پسر ذو النون ارغون که پدر کلان
ناهید بیگم بود. داشت. کابل را بعد از وفات الغ بیگ میرزا. از عبد الرزاق

---

۱ تعلق۔ ۲ یگانگت۔ ۳ نکاح یا شادی ۴ سامان جنگ ۵ خدائے پاک
۶ اندھا کر دیا۔ ۷ حملے۔ چھاپے۔ ۸ سختیاں۔ ۹ معنی۔ ۱۰ بدلہ۔
۱۱ سامان ۱۲ خچر۔ ۱۳ حکومت۔

میرزا گرفته و میرزا عبد الرزاق مذکور عموزادهٔ بادشاه بودند +

بادشاه بدولت بکابل آمدند۔ دو سه روز قلعگی شد و بعد از چند روز بعهد و قول کابل را به بندگان حضرت بادشاه سپرده با مال و اسباب خود بقندهار پیش پدر خود رفت۔

و فتح کابل در اواخر ماه ربیع الثانی ۹۱۰ھ نهصد و ده بوده۔ بعد از میر شدن کابل به بنگش رفتند و یکباره الجه کرده بکابل آمدند۔

و حضرت خانم که والدهٔ حضرت بادشاه باشند۔ در شش روز تپ کرده۔ از عالم فانی بدار البقا رحلت نمودند۔ و در باغ نوروزے حضرت خانم را ماندند۔

در این اثنا فرمانهائے سلطان حسین میرزا بتاکید آمدند که ما خیال جنگ با وزبک۔ داریم۔ اگر شما هم بیائید بسیار خوب است۔ حضرت المعنی را از خدا میطلبیدند۔ عاقبت الامر بسوئے ایشان روانه گشتند۔ در اثنائے طے طریق خبر آمد۔ که سلطان حسین میرزا انتقال شدند۔ امرائے حضرت بادشاه بعرض رسانیدند که چون سلطان حسین میرزا انتقال شدند۔ مناسب آنست که برگشته بکابل باید رفت۔ حضرت فرمودند۔ که چون این

۱؎ قلعه بند۔ ۲؎ فتح۔ ۳؎ کوچ۔
۴؎ چھوڑ دیا یعنے دفن کر دیا۔
۵؎ راسته۔ ۶؎ مر گئے۔

مقدار راه آمده ایم به میرزا عزا پرسی نموده برویم۔ عاقبت الامر متوجه خراسان شدند۔ چون از تشریف آوردن بادشاه که میرزایان شنیدند همه باستقبال روان شدند۔ غیر بدیع الزمان میرزا که برنتوق۔ بیگ و ذوالنون بیگ که امرائے سلطان حسین میرزا بودند۔ چنین گفتند که چون بادشاه از بدیع الزمان میرزا خوردند پانزده ساله۔ مناسب چنان است که بادشاه زانو زده دریابند۔ درین اثنا قاسم بیگ گفته که بسال خوردند اما بتوره کلانند۔ از برائے آنکه چند مرتبه بضرب شمشیر فتح سمرقند کرده اند۔ آخر چنین قرار دادند که یکمرتبه بادشاه زانو زده دریابند۔ بدیع الزمان میرزا از جهة تعظیم بادشاه پیش آمده دریابند۔ در این اثنا بادشاه از در در آمدند۔ میرزا غافل بودند که قاسم بیگ فوطهٔ بادشاه حضرت را گرفته کشیده با برنتوق بیگ و ذوالنون بیگ گفت که قرار چنین داده بودند که میرزا پیش در آمده دریابند۔ درین اثنا میرزا با اضطراب تمام پیش در آمده حضرت بادشاه را دریافتند۔

و چند روزے که در خراسان بودند میرزایان هرکدام تکلیف میزبانی می نمودند و جشن هائے میکردند و تمامی باغات و محلات را سیر می نمودند۔ میرزایان تکلیف زمستان نمودند که توقف نمایند که بعد از زمستان با وزبک جنگ میکنیم

۱؎ ماتم۔ ۲؎ گھٹنے کے بل بیٹھکر۔ یعنی نہایت ادب سے۔
۳؎ ملیں۔ ۴؎ رسم و قاعده۔
۵؎ کمر بند۔ دامن۔ ۶؎ ملاقات کی۔

امّا اصلاً وقطعاً نتوانستند بجنگ قرار داد۔

مدّت ہشتاد سال خراسان را سلطان حسین میرزا آبادان ومعمور ساختہ بود۔ امّا میرزایان تا شش ماہ نتوانستند۔ کہ جائے پدر را نگاہ دارند۔ و چوں بادشاہ ایشان را بے پروا دیدند بجہتہ خرج وخراجات ایشان جاہا تعین نمودہ بودند۔ وبہانۂ دیدن آنجا ہا بجانب کابل روان شدند۔ ودر آں سال برف بسیار باریدہ بود۔ راہ ہا غلط کردند حضرت وقاسم بیگ از برائے نزدیکی راہ۔ ایں راہ را اختیار نمودہ بودند والامرا ......
...... دیگر گنگایش[2] دادہ بودند۔ چوں کہ گفتۂ امرا را نہ کردند۔ ایں ہا ہر یک تغافل کردہ میرفتند۔ حضرت وقاسم بیگ مع پسران خود تا سہ چہار روز برف دور کردہ۔ راہ را طیار میکردند ومردم لشکر از عقب میگذشتند۔ بایں روش تا تغور بند رسیدند۔ ودر آنجا از ہزارہائے باغی بحضرت ورخوردہ[3] جنگ کردہ۔ ازگاو وگوسفند بسیار واشیائے بیشمار از مردم ہزارہا بدست مردم بادشاہی افتاد[4] دیا[5] وبجد بجد متوجہ کابل شدند۔

درپائے منار کہ رسیدند۔ شنیدند کہ میرزا خان ومیرزا محمد حسین کورکان باغی شدہ اند وکابل را قبل دارند بمردم کابل حضرت بادشاہ فرمانہائے

[1] بھول گئے۔ [2] مشورہ۔
[3] مقابلہ ہوکر۔
[4] لوٹ [5] محاصرہ۔

دلداری ودلاسائے نوشتہ فرستادند کہ مردانہ باشید۔ ماہم آمدیم۔ درکوہ بہی ماہ روئے آتش خواہیم انداخت۔ وشما ہم در بالائے خزانہ خانہ آتش اندازید نا دانیم کہ از آمدن ما خبردار شدہ اید۔ وقت صبح از آنجانب شما واز ایں جانب ما مقابلہ غنیم خواہیم شد۔ امّا تا آمدن مردم قلعہ حضرت جنگ کردہ وفتح کردہ بودند۔

میرزا خان درخانۂ والدۂ خود کہ خالۂ بادشاہ بودند۔ پنہاں شدند آخر خانم پسر خود را آوردہ۔ گناہ طلبیدند۔ ومیرزا محمد حسین درخانہ کوچ[1] خود کہ خالۂ خورد بادشاہ بود۔ از وہم جان خود را در مفرش انداختہ خدمتگاری[2] را گفت کہ بربندد۔ عاقبت الامر مردم بادشاہی خبردار شدہ۔ میرزا محمد حسین را از مفرش[3] برآوردہ پیش بادشاہ آوردند۔ عاقبت الامر حضرت بخاطر خالہ ہائے خود گناہ میرزا محمد حسین را بخشیدند۔ وخانۂ خالہ ہائے خود بدستور سابق آمد ورفت ہر روزہ رعایت خاطر بیشتر از پیشتر میکردند تا غبار[4] خاطر کلفت[5] بخاطر خالہائے نہ نشیند ودر ساحت جا وجاگیر تعین نمودند۔

وکابل را از قبل[6] میرزا خاں خلاص ساختہ خدا ئیتعالیٰ بایشاں ارزانی[7] داشت۔ ودر آں وقت بیست وسہ سالہ بودند ہیچ فرزندی نداشتند۔

[1] بیوی۔ [2] ذکر۔ [3] فرش۔
[4] رنج وغم [5] میدان
[6] محاصرہ۔ [7] بخش دیا۔

و در آرزوی فرزند بسیار بودند. و در ہفتدہ سالگی از عائشہ سلطان بیگم دختر سلطان احمد میرزا. دختری تولد شدہ بود و در سر ماہگی[۱-۲] فوت شد. و گرفتن کابل خدا تعالیٰ مبارک کردہ کہ ہشتدہ فرزند شد. اول از آنکم[۳] کہ ماہم بیگم باشند. حضرت ہمایوں بادشاہ و باربول میرزا و مہر جاں بیگم و ایشاں دولت بیگم و فاروق میرزا۔

دیگر معصومہ سلطان بیگم دختر سلطان احمد میرزا. در حین[۴] زائیدن فوت شد. نام مادر را بدختر ماندند۔

و از گلرخ بیگم کامران میرزا و عسکری میرزا و شاہرخ میرزا و سلطان احمد میرزا و گلعذار بیگم۔

و از دلدار بیگم گلرنگ بیگم و گلچہرہ بیگم و ہندال میرزا و گلبدن بیگم و آلور میرزا۔

غرض کہ گرفتن کابل را شگون گرفتہ بودند کہ ہمہ فرزندان در کابل شدہ اند. غیر دو بیگم کہ در خوست[۵] شدہ اند مہر جان بیگم از ماہم بیگم و گلرنگ بیگم از دلدار بیگم۔

تولد[۶] حضرت ہمایوں بادشاہ کہ پسر کلاں حضرت فردوس مکانی اند. ولادت[۷] مبارک ایشاں در شب سہ شنبہ چہارم ذوالقعدہ ۹۱۳ھ نہصد و سیزدہ

[۱-۲] ایک مہینے کے آخر میں۔ [۳] میری ماں۔ [۴] وقت۔ [۵] ایران کے ایک شہر کا نام۔ [۶] پیدا ہونا۔ [۷] پیدائش۔

در ارک[۱] کابل در وقت کہ آفتاب در برج حوت بود. تولد شدند. و در ہماں سال حضرت فردوس مکانی خود را فرمودند بہ امرا و سائر الناس[۲] کہ مرا بابر بادشاہ گوئید و الاقبل از تولد حضرت ہمایوں بادشاہ میرزا بابر موسوم[۳] و مشہور[۴] بودند. ہمہ بادشاہ زادہائے را میرزا می گفتند و در سال تولد ایشاں خود را بابر بادشاہ گویانیدند. تاریخ تولد حضرت جنت آشیانی سلطان ہمایوں خان یافتہ اند. و دیگر شاہ فیروز قدر یافتہ اند۔

و بعد از تولد فرزندان خبر آمد کہ شاہی بیگ خان را شاہ اسماعیل کشت۔

حضرت بادشاہ کابل را بناصر میرزا دادہ خود اہل و عیال[۵] و فرزندان کہ ہمایوں بادشاہ و مہر جہاں بیگم و باربول میرزا و معصومہ سلطان بیگم و میرزا کامران باشند. ہمراہ گرفتہ متوجہ سمرقند شدند. و باہداد شاہ اسماعیل فتح سمرقند کردند. و تا ہشت ماہ تمامی ماوراء النہر در تحت[۶] تصرف[۷] ایشاں بود. و از ناموافقی برادران و مخالفت اہل مغل در کول ملک[۸] از عبید اللہ خاں شکست یافتند و نتوانستند. در آں ولایت بود. پس جانب بدخشاں و کابل متوجہ شدند. و دیگر خیال ماوراء النہر از سر بدر کردند. و در ۹۱۰ھ نہصد و دہ ولایت

[۱] قلعہ۔ [۲] سب لوگ۔ [۳] نام رکھا گیا۔ [۴] مشہور۔
[۵] بال بچے۔ [۶] نیچے۔ [۷] قبضہ۔
[۸] ایک جگہ کا نام۔

کابل مُیسّر شدہ بود۔

دایم دریں ہوس بودند کہ درہندوستان درآیند واز سُست رائے امراو ناموافقی برادران مُیسّر و مُسخر نمی شد۔ آخرالوقت کہ برادران رفتند۔ واز امرایان ہیچ کسی نماند کہ خلاف مقصود ایشاں تواند حکایتے کرد۔ درسنہ ۹۲۵ھ نہصد و بیست وپنج بجور رابجنگ در دو سہ گری گرفتند۔ ومردم بجور را قتل عام کردند۔

و درروز مذکور ملک منصور یوسفزی کہ پدر افغانی آغاچہ باشد۔ آمدہ حضرت را ملازمت کرد۔ حضرت بادشاہ دخترش آفغانی آغاچہ را گرفتہ درعقد خود در آوردند وملک منصور را رخصت دادند۔ واسپ وسروپائے پادشاہانہ عنایت فرمودند۔ کہ رفتہ مردم ورعایا وغیرہ را آوردہ بوطن ہائے خود آبادان سازد۔

وقاسم بیگ کہ در کابل بود عریضہ داشت فرستاد کہ شاہزادہ تولد شد۔ بشگون فتح ہند وتخت اُمش گستاخی کردہ نوشتہ ام۔ دیگر پادشاہ صاحب اند۔ ہرچہ رضائے ایشاں۔ بادشاہ درساعت میرزا ہندال نام نہادند۔

۱ قبضہ میں۔ ۲ ہمیشہ۔ ۳ آرزو۔ ۴ فتح۔ ۵ بکاح ۶ خط۔ ۷ اُس کی امید وبنکا تخت۔ ۸ مالک ۹ اُسی وقت۔

انتخاب

مہابھارت فارسی (درون پرب)

مترجمہ علامہ ابوالفضل

راویان اخبار آوردہ اند کہ چوں دہ روز از جنگ کوروان وپانڈوان گذشت سجے کہ خبر ہر روزہ بہ دہرتراشٹ میرسانید پیش دہرتراشٹ آمدہ گفت کہ چوں مہبکیم پتامہ درمیدان زخمہائے کاری خوردہ اُفتاد کوروان وپانڈوان ہر دو جماعت برسر ایشان رسیدند کہ ہنوز از رمقی باقی ماندہ بود سرا وراابرز انو نہادہ اشک حسرت می باریدند۔ ودرپے تیمار وغمخوارگی او شدہ میخواستند کہ برائے او بستر وبالیں راست سازند ونعش اورا بردارند او بچشم وابرو اشارہ نمودہ ایشاں را منع ساخت وتن برزمین درداد وبزبان حال ومقال بہ ایشاں گفت کہ درزمان حیات قدرمن نہ شناختید وازہر دوجانب مرانشانۂ تیر بلا ساختید ونصیحت مرا

۱ نہایت عالم۔ ۲ بیان کرنیوالے ۳ جمع خبر۔ ۴ بیان کرتے ہیں ۵ آخری سانس ۶ آنسو۔ ۷ کوشش میں۔ ۸ سنبھال۔ ۹ تکیہ۔ ۱۰ جو کچھ کسی چیز کی حالت دیکھکر ظاہر ہو۔ ۱۱ گویائی۔

نہ شنیدید و بریں مضمون عمل نہ کردید بیت چارۂ من کن امروز کہ سودی
ندہد۔ نوشدارو کہ پس از مرگ بہ سہراب دہند ❊ بعد از انکہ اختیار از
دست رفت ازیں گریہ وزاری چہ سود حالا دیدار ما وشما بروز واپسیں
افتاد القصہ ازیں دو جماعت ہر کدام میخواستند کہ او را بمنزل خود ببرند
و بر سر ایمعنی نزاع کردند آتش جہالت درمیان ایشاں افتاد بھیکم
پتامہ گفت کہ درمیان شما پیری مبہوت بودم و فرقوت معلوم نیست کہ
ہمیں ساعت مرا اجل دریابد یا زمانے مہلت دہد دریں یکدو دم
کہ مہمان شمایم الم بسیار دارم بر سر من برائے چہ نزاع میکنید بگذارید
تا بہر طور خاطر من خواہد جان بدہم چہ لازم است کہ از روے تعظیم و
احترام مرا بر سریری باید مرد چوں عاقبت خاک میباید شد ایں ہمہ تکلف
رسمی چہ در کار ست من بنا مرادے وخاکساری خود کہ خوشم بگذارید وچہ
خوش گفتہ اند بیت منم و دو روزہ عمرے کہ بزیستن نیرزد ❊ پس ازانکہ
من بمیرم بگریستن نیرزد ❊ آنہا چوں دیدند کہ بھیکم دریں وادی راسخ است
و ثواب خود را از دست نمیدہد او را بجائے خود گذاشتند۔ کوروان و پانڈوان
بے وجود بھیکم پتامہ چناں میبودند کہ بیشہ بی شیر و رمہ گوسپند بی شبان نماید

1 فائدہ 2 آب حیات۔ امرت۔ 3 موت کا دن۔ 4 جھگڑا۔ 5 حیران پریشان
6 بڈھا پھوس۔ 7 عزت۔ 8 تخت شاہی۔ 9 معاملہ۔ 10 ثابت قدم 11 خدا کی طرف سے
نیک کام کا بدلہ۔ اسکے مقابلہ کا لفظ عذاب ہے۔ 12 بھیڑ بکری کا گلہ۔ 13 گڈریا

و تزلزل در مہمات ایشاں چناں افتاد کہ کشتی بہ تباہی در دریائی عمیق برود
چرا کہ ہمہ بر بزرگی و سرداری او قائل بودند و او را درمیان خود غنیمت
میدانستند و در امور کلی و جزوی مشورت با و میکردند و با یکدیگر میگفتند۔
کہ دور زمان و گردش آسمان را سالہائے بسیار و قرنہائے بیشمار باید کہ
تا باز ہیچو بھیکم پتامہ کسے بعالم بیاید و بزبان شیریں نصیحت فرماید نظم قرنہا باید
کہ تا گردون گردان یک شبے ❊ عاشقی را وصل بخشد یا غریبی را وطن ❊ ہفتہ
ہا باید کہ تا یک مشت پشم از پشت میش ❊ زاہدی را خرقہ گردد یا ستوری را
رسن ❊ ماہ ہا باید کہ تا یک پنبہ دانہ ز آب و گل ❊ شاہدی را حلہ
گردد یا شہیدی را کفن ❊ سالہا باید کہ تا یک سنگ اصلی ز آفتاب ❊
لعل گردد در بدخشاں یا عقیق اندر یمن ❊ قرنہا باید کہ تا یک کودکی از فیض
طبع ❊ عالمی گردد نکو یا شاعری شیریں سخن ❊ بعد ازاں کوروان میاں
یکدیگر مشورت کردند کہ تا ایں زمان سردار لشکر و بہادر نامور درمیان
ما بھیکم پتامہ بود حالا مناسب چناں می نماید کہ کرن را طلبیم و منت و معذرت
بسیار کردہ او را بریں بیاریم کہ پیشوائی سپاہ خود را با و دادہ با پانڈوان
جنگ نمائیم دریں گفتگو بودند کہ خبر افتادن بھیکم پتامہ بکرن رسید و تاسف

1 ہلچل۔ 2 گہرا۔ 3 ماننے والا۔ 4 چھوٹے بڑے معاملے 5 زمانے۔ 6 گھومنے والا
آسمان۔ 7 پردیسی۔ 8 گدڑی۔ 9 مویشی۔ 10 روئی۔ 11 معشوق 12 پوشاک
13 ایک قسم کا لعل۔ 14 معافی۔۔

بسیار کرد و در دل خود اندیشید که نگاهبان کوروان بهیکم بود بعد از کشتن او پانڈوان غالب می آیند و کوروان را میکشند ارابهٔ خود را طلبید و بسرعت تمام در میدان جنگ گاه که بهیکم پتامه افتاده بود آمد و بپای بهیکم پتامه افتاد و گفت که من کرنم برای عذر تقصیرات گذشته و طلب عفو گناهان و بے ادبی که نسبت به بندگان شما کرده ام پیش شما آمده ام که مثل تو بهادر نامدار که هم در زندگی نام نیک داشتی و هم نیکنام از عالم میروی کجا پیدا شود که تو مثل پرسرام کسے را فتح نموده بودی حالا که ارجن در معرکه ترا فرود آورد ازیں معلوم میشود که پیمانهٔ کوروان پرشد و مدت هلاک ایشاں نزدیک رسیده وگرنه مرا کجا گمان بود که ارجن ترا از ارابه فرود آورد چرا که ارجن پیش تو مثل پخته است پیش فیل ایں همه نیرنگی تقدیر است که ارجن بر تو غالب آید و ترا بکشد اما چوں همه کارها والبته بقضای خداوندیست ارجن و دیگر بهانهٔ بیش نیست حالا التماس دارم که مرا نصیحتی فرمائی تا بران عمل نمایم بهیکم گفت که نصیحت من است که با کوروان یکے باشی و ایشاں را در روز بدمدد نمائی اگرچه میدانم جائے که ارجن و کشن جیو یکی شده اند و کرشن آتش با ارجن میدهد و ارجن ازان آتش عالمی را خواهد سوخت و کوشش فائده ندارد

لہ گاڑی یا رتھ۔ ٹہ جلدی سے۔ ٹہ کوروؤں کا پیالہ بھر گیا یعنی کوروؤں کے دن پورے ہو گئے۔ ٹہ مچھر۔ ۵ہ طلسم یا جادو۔ ٦ہ منحصر۔ ٧ہ خدا کا حکم۔ ٨ہ جس حالت میں ٩ہ مل گئے ہیں۔ ١٠ہ ارجن کو بھڑکاتے ہیں +

اما ترا بهر حال کوشش باید کرد انچه او گفت کرن قبول نموده پائے او را بوسیده وداع شد و بهیکم را ضعف غالب شد و چشم پوشید پس کرن پیش درجودهن آمد و از آمدن او کوروان را از یک دل هزاران دل شد و تقویت تمام یافتند درجودهن خواست که کرن را سردار لشکر سازد و تابع او شود کرن گفت که درونا چارج واسوستها مابزرگ ما همه اند چه در دانائی خواندن و نوشتن و چه در فن تیراندازی و جنگ کردن جائیکه آنها باشند مرا میسر سدکه سردار و پیشرو لشکر باشم پس همه باتفاق پیش درونا چارج رفتند و خواستند که بسرداری بردارند و قائم مقام بهیکم بسازند بنا بران درجودهن پیش درونا چارج رفت و باالحاح تمام التماس نمود که سرداری و پیشوائی لشکر را قبول نمائید او گفت که من همه وادیها را نیکو ورزیده ام و هر کس که باشد با و جنگ میکنم اما بجانب دهرشت و من دست بالانمی توانم کرد و از پیش او چنانن میگریزم که برف در وقت طلوع آفتاب و به یقین میدانم که اجل من بدست او خواهد بود کوروان گفتند انچه مقدرست متبدل نمی شود و حالا خود شما پیشیر و لشکر ما باشید و با عدا جنگ کنید که بی سردار مردم ما چنان می نمائید که تن بی سر بنا بر ضرورت بعد از مبالغه بسیار درونا چارج را مجال سخن نماند

لہ رخصت ٹہ ہمت ٹہ معاملہ ٹہ سپہ سالار ۵ہ عاجزی انکساری۔ ٦ہ ہاتھ نہیں اٹھا سکتا ہوں۔ ٧ہ قسمت میں لکھا ہوا ٨ہ بدلا گیا۔ ٩ہ جمع عدو بمعنے دشمن ١٠ہ طاقت۔ موقع۔

تا آنکه سرداری لشکر باو قرار گرفت پس کوروان افواج را تقسیم کردند و صفها
را ترتیب کردند آن ترتیب هر دو لشکر تا زمانی بود که باهم[1] دوچار نشده بودند
بعد از آں که بایک دیگر رسیدند آن ترتیب برهم شد و غبار فتنه بر آسمان رفت
و کرگسان[2] بالائے بیرق[3] آشیانه ساختند و زاغ و زغن بهمانی کشندگان آمدند
و روزی بر ایشاں فراخ شد و عقابان به بوئے گوشت راه یک ساله را
طے کرده به جنگ گاه آمدند و چنگال و منقار[4] ها پُر ساختند و منتظر روزی نو بودند سواران
در میدان جولان نمودند هر کدام حریف خود را طلبگار شد ارجن ازیں طرف
و کرن ازان طرف بدعوے برآمدند و درونا چارج که غول[5] بود مقابل راجه
جدهشٹر بهیکهم نکل و سهدیو شد و جماعه را که هراول[6] ایشاں بودند به تیر در
گرفت بدیدن ایں حال دهرشت و من از جائے خود روان شد و رخنه[7] در
صف کوروان انداخت چوں درونا چارج محافظت ایشاں می نمود دهرشت
و من را مجال آن نماند که کاری تواند کرد و پانڈوان از دیدن کوکبه و رایات[8]
درونا چارج و جلدی او انگشت حیرت بدندان گرفتند راجه جدهشٹر دید که
درونا چارج بر افواج پانڈوان غالب خواهد شد بارجن و دهرشت و من گفت
که چرا جنگ نمی کنید و قدم بر مردانگی نمی زنید پس جدهشٹر و دهرشٹ و من و

[1] آپس میں مقابلہ نہیں ہوا تھا۔ [2] گدھ۔ [3] جھنڈا [4] چونچ [5] فوج کا وہ حصہ جسمیں سپہ سالار بذات خود موجود ہوتا ہے۔ [6] فوج کا وہ تھوڑا سا حصہ جو فوج سے آگے آگے چلتا ہے [7] سوراخ۔ [8] جھنڈے۔

و بهیم و ارجن و ابهمن و کهروکه و پسران دروپدی و دیگر سرداران و بهادران
صاحب داعیه[1] همه به یک بار جلوریز آمده بر درونا چارج مثل باران تیرها
ریختند و لشکر او را زیر نیزه و تیر گرفتند او هم ثبات قدم را کار فرموده و بر
حمله هائے ایشان تاب آورده و سر در پیش انداخته دست بسلاح[2] بُرد
چندان کس را از مردم و اسپ و فیل مجروح ساخت که از شمار افزوں بود
بهیم دریافت که پله میخواهد که دگرگوں شود[3] از روی غضب بحمله مستعد شد و با
درونا چارج جنگ بنیاد نهاد و آنچناں حمله هائے مردانه بر او آورد که بدیدن
آن شیر مردان گل گل شگفتند[4] و شغال مشربان[5] از ترس و بیدلی[6] راه گریز پیش
گرفتند و درونا چارج به بهادری که میر سید نام خود را به بانگ بلند میگفت و او را
اعلام[7] بخشیده زخم مے زد و غالبانه کارزار[8] میکرد گاهی یک تیر را بُریده دو پاره میکرد
گاهی دو تیر را به نیزه یکی میکرد و کار را بجائے رسانید که ترس او در دل پانڈوان
بسیار افتاد و چوں برگ بید بلرزیدند و تیرهائے او روئے هوا چناں گرفت که
آفتاب پوشیده شد و نعره[9] چناں میزد که آواز شصت و صدای او را به بالا
نمی رفت پس جماعه لشکریان کنپله پیش آمده مقابل او شدند و او چندان کس را
از ایشاں بکشت که زمین از خون نم گرفته بود و ایشاں را از پیش گریزانیده بود

[1] خواہش وارادہ۔ [2] ہتھیار [3] صورت حالی بدلنے والی ہے۔ [4] باغ باغ ہو گئے یعنی نہایت خوش ہوئے۔ [5] گیدڑ کے مذہب والے یعنی ڈرپوک آدمی [6] بزدلی [7] اطلاع۔ خبر [8] لڑائی۔ [9] آواز۔ چیخ۔

ونہا و شل با دبسرعت تمام ہر چہار طرف میرفت و بیرتش چوں برق می
درخشید و ہر جا کہ میرفت در خیال آں مردم چناں نقش بستہ بود کہ گویا ہمیں زمان
مثل صاعقہ خواہد افتاد و از ہیبت ایں واقعہ دست و پا گم کردند پس بہیم و
وارجن و پسران درو پدی و راجہ کاشی مقابل درونا چارج شدند و تیر ہا برو می
انداختند و پیش از انکہ ایشاں شصت بکشایند درونا چارج از تیز دستی چنداں
تیر پیا پی می انداخت کہ یگان یگان تیر بر سینہ ہای ایشاں رسید و تیراں گذشت
و بر زمین افتادند و بدینگونہ آں روز درونا چارج ہزاران کس را بکشت و مجروح
ساخت کہ پیش ازاں کسی نہ کردہ بود القصہ درجودہن در آں روز با درونا چارج
گفت کہ چوں صف پانڈوان مغلوب می نماید و افواج ما غالب آمدہ سعی باید
کرد کہ جدہشٹر دستگیر شود و کار امروز را بر فردا نباید انداخت چوں جدہشٹر
را ایں معنی معلوم شد بارجن گفت کہ ہیچ شنیدی کہ درجودہن با درونا چارج چہ گفت
تو کہ بارہا دعوی میکردی کہ من تنہا برای لشکر کوروان کافی ام امروز چہا بجان
و دل ہمی کوشی میباید کہ چناں بدرونا چارج و کرپا چارج جنگ کنی کہ ایشاں
را از حال خود خبر نماند و بخود در مانند. چہ جای آنکہ بگرفتن من توانند پرداخت ارجن گفت
کہ درونا چارج استاد منست او را بجان نمی توانم کشت و تا من زندہ ام کسی

۱ تیزی۔ ۲ ایسا خیال کرتے تھے۔ ۳ بجلی۔
۴ گھبرا گئے اوسان خطا ہو گئے۔
۵ قیدی ۶ عاجز آ جائیں۔

ترا نمیتواند گرفت این لاف و گزاف ست کہ درجودہن طرح خود را بان خوش میکند اگر ستارہ ہا از
آسمان بر زمین ریزند و آفتاب ازین طرف بان طرف طلوع نماید و اندر خود بجنگ ما در آید صورت
ندارد کہ بزندگی من بجانب شما نگاہ تواند کرد من این سخن را دروغ نمیگویم و حرف من دروغ نیست
باین مدعا سوگند ہم بخورم چوں ارجن ایں سخن بگفت پانڈوان بعد از پریشانی یکجا
جمع شدہ و گروہ بستہ روبروی درونا چارج آمدند و از ہر طرف لشکر ہائے
تازہ زور بمدد ایشاں آمدند ارجن کمان خود را بدست گرفت و تیر می انداخت
و درونا چارج نیز تیر می انداخت و تیر ہای ارجن را می برید پس دہرشت دمن
بمدد ارجن رسید درونا چارج تیری بر دہرشٹ دمن زد کہ ازاں تیر دہرشٹ
دمن بیہوش گشت و چنداں تیر آتش بار درونا چارج دیگر ہم انداخت کہ روئی زمین
را سوختن گرفت و ہر تیر او کوہ سنگ گراں بود کہ از آسمان می افتاد و مردم را
ضائع میساخت و ہمہ تیر ہا خون آلودہ ہر چہار طرف افتادہ بودند چنانچہ
جوز ہندی با شنگرف منقش کردہ باشند و بر زمین غلطانند راجہ جدہشٹر
با برادران خود گفت کہ می باید کہ ہر کدام از ما با یک یک از ایشاں مقابل
شود پس سہدیو با شکن جنگ میکرد و سہدیو تیر ہا پیاپی زدہ کمان شکن را برید
و برق او را انداخت و ہم بہلبان و اسپان ارابہ او بکشت و مجروح ساخت

۱ شیخی ۲ متفق ہو کر۔
۳ ناریل۔ ۴ ایک سرخ رنگ کی دوا۔
۵ زخمی۔

وشکن نیز انچه سهدیو کرده بود بجا آورد ودروپدیا درونا چارج روبرو شد و درونا چارج باده تیر دروپد را زد ودروپد نیز بده تیر درونا چارج را مجروح ساخت بهیم با بنشت بجنگ پیوست واو را تیر میزد واد بهیم را از زیر تیر گرفت وبیت دهشت تیر بر جانب یک دیگر انداختند وبنشت رتهه بهیم را خرد شکست[1] واو را پیاده ساخت بهیم نیز بگرز رتهه بنشت را شکسته مکافات[2] او نمود واو شمشیر وسپر بدست گرفته بجنگ بهیم آمد هر دو باهم در میدان آمدند چنانچه فیل مست با فیل مست دیگر بر افتد بر مقام رته بدل بودند و دهرشت کیت باکرپا چارج حریف بود هفتاد تیر دهرشت کیت بر کرپا چارج رسید که بعضی از جوشن او گذشت وبعضی بکرپا چارج رسید که کرپا چارج نیز دست بدست[2] یکایک[3] جزای عمل او را باو باز نمود واز عهده[4] مکافات بر آمده او را زیر تیر پنهان ساخت تا آخر روز جنگ درمیان این هر دو طائفه قایم بود وساتک وکرت برما حریف بودند همین طور دهرشت دمن با سسرما جنگ میکرد وکرن باحتیاط تمام بر گرد لشکر خود برمی آمد واز هر طرف خبردار میبود ونمی گذاشت که تیرهای پانڈوان بلشکر او برسند هر گاه که میدید تیر باران بر مردم او می آید آنرا در هوا می برید ازین چالاکی کرن دوست و دشمن حیران

---

۱ توڑ کر چورا چورا کردیا۔ ۲ بدلہ۔ دست بدست۔ بمعنے ہاتھ کے ہاتھ۔

۳ ایک ایک۔

۴ ذمہ داری۔

بودند راجه براٹ بهمراهی فوج خود بجنگ[1] کرن روبرو شد این هم تعجب شد وکرن برو همراهش تیر باران کرد بهگدت با دروپد مقابل شد وسکهنڈی با بهورشور وا بجنگ پیوست وسهدیو با سومدت حریف بود وهر کدام با حریف خود سرگرم جنگ بود وکهروکه با المبش جنگ میکرد وهر دو کس چندان جنگ کردند که در تقریر نیاید راجه توررو با ابهمن مقابل شد ودپورود تیرهای خود ابهمن را پوشید وابهمن اگرچه از دست او زخم تیر خورده بود اما کمان چهتر دیو وچتر او را خرد بشکست وبه پنج تیر دیگر هر چهار اسپ واراب وپهلبان او را زخمی ساخت وتیری دیگر برزه کمان نهاده میخواست که آن راجه را بکشد درین میان پور ویدو تیر آن تیر وکمان ابهمن برید ابهمن شمشیر گرفته گرد سر خود میگردانید وبازی کنان می رفت وحمله بر رتهه او آورد وچون شمشیر برو کارگر نشد در غلاف کرد وموی سر او را گرفته بر زمین میکشید ناگاه جیدهرت بمدد پورود آمد ابهمن پورود را نیم مرده گذاشته شمشیر بر رتهه جیدهرت زد وجیدهرت برخاسته با ابهمن دست وگریبان شد[2] و مانند کشتی گیران باهم در افتادند وچون هر دو در کشتی صاحب فن بودند بایک دیگر کشتی کردن گرفتند تا دیر حمله‌ها می کردند هیچ کدام غالب نمی توانست شد تا آنکه ابهمن برو دست یافت[3] ونزدیک بود که جیدهرت را بر زمین زند ناگاه او

---

۱ دشمن۔ مخالف۔

۲ لڑنے لگا۔

۳ غالب آیا۔

خود را خلاص ساخت و باز پس گشت دران حین که جیدهرت را روگردان
شد ابهمن خنده کرد و این حالت را شل میدید از خشم رته خود را رانده بر سر
ابهمن آمده نیزه را حواله ابهمن کرد ابهمن آن نیزه را به تیر برید و فی الحال[1] نیزه
بدست گرفته بر شل زد که بر بهلبان شل افتاد و بهلبانش مُرد پس ابهمن
دست در کمر شل انداخت و او را از رته بر زمین آورد چون او را بی سلاح
ساخت تعظیم و حرمت[2] او را نگاه داشته چیزی باو نگفت مبارز[3] دیگری طلبید
درین وقت پانڈوان و سرداران بزرگ که جانب ایشان بودند بر ابهمن
آفرین گفتند و فریادهای بلند برداشته اظهار خوشحالی و شادمانی نمودند و
مانند شیر غران[4] نعره میزدند و پانڈوان از دیدن این کار شگفته شدند و کوروان
را بدیدن این حالت شرم و خجالت[5] دست داد[6] و بدحال شدند همه یکبارگی شست
بر ابهمن کشادند این بود حال جنگ روز اول از جمله پنج روز جنگ درونا چارج
و روز یازدهم از ابتدای معرکه بعد از آن شروع در جنگ روز دوم خواهد
شد چون سخن باین جا رسید سنجی بدهرتراشت گفت که روز اول که درونا چارج
را بسرداری برداشتند او آن طور جلادت[7] و بهادری نمود که دوست و دشمن
سوای حرف آفرین[8] بر زبان نیاوردند و کوروان میگفتند که امروز پیشروی لشکر

---

۱ فوراً - ۲ عزت - ۳ جنگجو - لڑنے والا - ۴ دہاڑتا ہوا
۵ شرمندگی ۶ حاصل ہوئی -
۷ دلیری ۸ واہ واہ -

بر کسی قرار یافته که بهتر از بهیکم پتامه است و خوشحال بودند پس دهرتراشت
پرسید که قصه فرود آوردن ابهمن شل را از رته و تحسین[1] نمودن پانڈوان ابهمن
را شنیدم حالا بگو بعد از آن کار شل[2] بکجا کشید و جنگ ایشان بر چه وجه[3] واقع شد
سنجی گفت وقتیکه ابهمن شل را فرود آورد ساعتی شل نفس خود را راست کرد و
گرز کلان در دست گرفته از روی خشم متوجه جنگ ابهمن شد بهیم این معنی را دریافت
که باوجود خورد سالی ابهمن با شل جنگ نموده او را از رابه فرود آورده مانده
شده باشد بنابرآن[4] او را پس پشت انداخته قدم برای جنگ شل پیش نهاد هر دو
بگرز جنگ میکردند و فنون و هنرها را کار فرموده در مقام رد و بدل بودند و
چندان جنگ کردند که هیچ پهلوانی کشتی گیر[5] نه کند تا آنکه سر و رو شکسته و اعضا
مجروح شده و در خون غرق شدند و کرت برما چون شل را کمزور یافت و بهیم را
بر و غالب دید او را به خویش کشیده و او را بر ان انداخته بُرد او و در آنوقت آن
چنان از ضرب بهیم بی شعور[6] بود که در رنگ سرمستان زمین را از آسمان نمی شناخت
و کوروان بدیدن این حال مجال ایستادن نماند و چنان رو بگریز نهادند که رمه گوسفندان
از پیش گرگ بهیم سین تعاقب[7] او نکرد و بر جای خود قرار گرفته گرز را بر سر می گردانید
و فریاد میزد که کجا میروی باز نمیگردی درین هنگام هر پنج برادران پانڈوان یکجا
شده طبل شادی نواختند و مبارز[8] دیگر طلبیدند ✤

---

۱ تعریف کرنی - ۲ شل کے معاملہ کا کیا نتیجہ ہوا -
۳ شکل، صورت - ۴ بنا برآں بمعنی اسوجہ سے -
۵ داؤ پیچ جاننے والا ۶ بے ہوش - ۷ پیچھا کرنا ... - ۸ جنگجو لڑنے والا

انتخاب

نامهٔ خسروان

هوشنگ

پور سیامک پسر زادهٔ کیومرس پادشاهے بود با دانش و خرد بسے نامه در دانشوری نگاشته که یکے از آنها را جاویدان خرد گویند برخے از آن را حسن سهل دریافت کرده بزبان تازی در آورده دیدار آن نگارش نشانه ایست از نیروے دانش او پارسیان برانند که پیمبری داشته و از بسیار رائے داد گستری او را دادے نامیدند و این گروه نخستین بنام پادشاه دومین است که پیشدادیان مے نامند برخے او را ایران نامند و این کشور را بنام وے خوانند پارس و زردشت نخستینش نیز گفته اند پارسیان گویند ادریس پیمبر اوست سالها در جهان بود چهل سال جهانداری کرد و دیهیم بر سر نهاد آهن از سنگ بیرون آورد و از آن ساز جنگ ساخت از پشم و پوست روباه و سمور زیرانداز کرد کاریزها در آورد و برآبادی استخر که پائے

۱ بیٹا۔ ۲ ہمیشہ کا۔ ۳ عربی۔ ۴ طاقت۔ ۵ دوسرا۔ ۶ کچھ لوگ۔ ۷ بادشاہت ۸ تاج۔ ۹ ایک سرخی مائل رنگ کا جانور۔ ۱۰ پاانداز یعنی پاؤں پونچھنے کے واسطے چمڑے کا ٹکڑا۔ ۱۱ نہریں۔

تخت بوده بیفزود و دو شهر ساخت شوش و بابل اگرچه برخے برآنند که بنیادِ بابل از ضحاک است روزے جائے نشین خود تهمورس را خواست و گفت اے فرزند دلبند مرا براستے رائے دور بینے پیمان وزیرکے هوش و بسیارے دانش تو امیدے بزرگ است پیدا است که در نهادت نگارش دانائی است و آمادهٔ شهریاری پس از من توئی اینک کشور به تو گذاشتم و تو را بجمدارے مردمان برگماشتم این بگفت و به دخمهٔ نیاگان خود شتافت و در آن جایگاه تا هنگامیکه که جهان ناپایدار را پدرود گفت به پرستش یزدان پرداخت از اندرزهائے اوست که در جاویدان خرد مے فرماید و آن نامه ایست که هوشنگ نگاشته۔

اندرزها

آغاز و انجام سوے یزدان پاک است و یاری از وست ستایش او را سزا است هر آنکه آغاز را شناخت ستایش پیشه کرد و آنکه از انجام آگاهی یافت بنده شد۔ هر که یاری از و دانست فروتن گشت کسیکه از داد و دهش وے آگاه شد به بندگی گردن نهاد و از سرکشی چشم پوشید فرمود بهترین چیزے که از خدا به بنده رسد دانش این جهان و آمرزش آن جهان است۔ خوشترین آرزوے

۱ پیارا۔ ۲ عقلمندی۔ ۳ ظاہر۔ ۴ تیری سرشت یا خمیر۔ ۵ اثر۔ ۶ لائق۔ قابل۔ ۷ قبر۔ ۸ باپ دادا۔ ۹ خدا۔ ۱۰ مدد۔ ۱۱ تعریف۔ ۱۲ لائق مناسب۔ ۱۳ عاجزی کرنیوالا۔ ۱۴ بخشش وکرم۔ ۱۵ بخشش۔

کہ بندہ از خدا دارد تندرستی است نیکوترین سخنان ستایش یزدان پاک. نیکوکاریہا چہار گونہ است. دانش. و دوست داشتن آن. پرہیزگاری. پاک منشی[1]. دانش دانستن آیین[2] است و دوست داشتن دانش بکار بردن. آن و پرہیزگاری شکیبائی[3] اوست پاک منشی نابودئے خواہشہا. فرمود ہر کیش[4] مانند خانہ ایست کہ در پایہائے چند بر پا[5] ماندہ باشد ہرگاہ بر پایہ زیان[6] رسد بہ آبادئے[7] آن نکوشند بزودی پایہائے دیگر ویران شود و آبادئے آن خانہ دشوار گردد. پس اگر یکے از اینہائے کیش را زیانے رسد چشم از ان بپوشند رفتہ رفتہ آئینہائے دیگر بویرانی کشند و کیش بجائے نماند فرمود کہ خوئے بندگان یزدان بچار پایہ پسندیدہ برجاست. دانش و بردباری و پاکدامنی و داد. دانش[8] بہ نیکوئی برائے دست[9] یافتن بہ نیکوئی است و دانش بہ بدکاری برائے پرہیز از ان است دانش و کردار[10] چون جان و تن اند دانش بیخ است و کردار بر[11] دانش پدر است و کردار پسر دانش بے کردار پسندیدہ نباشد کردار بے دانش بانجام نرسد. نیز فرمودہ کہ توانگری در بے نیازی[12] است و آسائش در گوشہ نشینی آزادی در گذشتن از خواہشہائے زیان کار و راستی و درست کاری و بزرگواری در بیخواہشی ہم گفتہ است بیرون آور آزمندی[13] را از دل خود تا باز شود بند پائے تو و آسائش

۱ طینت یا سرشت کی صفائی۔ ۲ قانون۔ ۳ صبر۔ ۴ مذہب۔ ۵ قائم ۶ نقصان
۷ درستی یا مرمت۔ ۸ آگہی یا واقفیت ۹ غلبہ۔ ۱۰ عمل ۱۱ پھل۔
۱۲ لاپرواہی ۱۳ لالچ۔

یا بدن تو میفرماید ستمگار[1] پشیمان است اگرچہ ستایشش کنند و ستمکش آسودہ است اگرچہ سرزنش[2] نمایند فرمود توانگری در خرسندی[3] است و درویشی در جستن توانگری سپاسدار بے نیاز است اگرچہ برہنہ و گرسنہ باشد بسیار جو اگر ہمہ گیتی از وست درویش است آزمند اگر ہمہ دارائے[4] جہان باشد تنگدست است دلیری پردلی است و پا نہادن در کارہائے بزرگ و شکیبا بودن از رنجہائے دردناک ناپسندیدہ[5] سرشت بخشش بیجا[6] جوانمردی است خود داری در نیرومندی بخشایش است و پیش بینی بہ ہنگام استواری[8] کار میفرماید لگام آسایش در دست اندوہ و آسایش زیر بار رنج است فرمود مردنت نزدیک است و دوست تو نیست روز و شب با تندی[9] در گذرند دمے نگذرد کہ روزگار بگذرد میفرماید گرامی دار[10] مرگ خود را و پیوستہ نگران[11] باش او را فرمود ہنگامیکہ آسایش تن با تو خو کرد از مرگ بیندیش دمے کہ از آسایش خوشنود گردی اندوہگین باش از رنج کہ بازگشت آسایش بسوئے اوست و دیگر گفتہ نرمی بہتر از سختی و آہستگی خوشتر از شتاب کردن است گویند ہنگامیکہ پادشاہ زبردست شود اندیشہ اش[13] کج گردد و راستی از و پوشیدہ ماند شنوندہ را سزا نیست کہ سخن گویندہ را بشنود مگر در چار جا نخستین گوید نادائے در بیرون رنج شکیبا است. دوم خردمندی با کسے کہ باو نیکی کردہ باشد دشمنی کرد.

۱ ظالم ۲ ملامت۔ ۳ خوشدلی۔ ۴ بادشاہ
۵ ہمت ۶ مناسب۔ ۷ موقع پر۔ ۸ مضبوطی۔ ۹ جلدی ۱۰ بڑا سمجھ ۱۱ ہمیشہ
۱۲ منتظر ۱۳ خیالات۔

سیوم زن زشتکار پرده دارست۔ چہارم آزمند باند کے شکیبا است میفرمایدسہ زیان است کہ چارہ پذیر نیست دشمنی خویشان۔ رشک ہمسران خواست خسروان باندوختہ دیگران سہ نیکو کاری است کہ زیان پذیر نیست پرستش دانایان یزدان رانشکیبائی وانشواران۔ داد و ہش بزرگان ودیگر سہ چیز است کہ سیری ناپذیر است تن آسانی۔ زندگانی اندوختنی۔ فرمود رنجے راکہ یزدان فرستد چارہ ندارد وبہترین داروہائے آن مرگ ست بدترین اندوہ ہاخواہش زیستن ایں جہان وگفتہ سہ چیز درگیتی خوشی است وسہ چیز اندوہ نیکبائی بہر چہ پیش آید۔ اندوہ روزے فرداناخوردن۔ سپاس نیکوکاری۔ رنج آزمندی۔ خواست ازمردمان۔ آرزوے چیزے کہ پشیمانی آرد۔ فرمود چہار چیز نجشایش است۔ بنیاد نہادن۔ زن خواستن۔ زرداون۔ وارستہ بودن وچہار چیز رنج است۔ زن وفرزند بسیار۔ تنگدستی۔ ہمسایہ بد۔ زن نافرمان وسختی ہائے چہار است۔ پیری وناتوانی۔ بیمارئے کہ در زاد بوم خویش نباشد۔ وام فراوان۔ دورئے راہ پیادگی۔ وگفتہ زن نیک سایش مردوآبادئے خانہ ویاری دہندہ برنیکو کاری است فرمود کسے کہ نتواند۔ چنیں کارہا کند اورا مرد نتوان گفت بازن کارزار کند وپیروزی نیابد

۱ بدکار ۲ لالچی۔ ۳ برابر والے ۴ آرزو۔ ۵ بڑے آدمی۔ ۶ بیاری۔ بکلیف۔
۷ آناد۔ ۸ پیدا ہونے کی جگہ ۹ قرض۔
۱۰ خوشحالی۔ ۱۱ لڑائی۔ ۱۲ کامیابی۔ فتح۔

بنیاد نہد جائے را وبانجام نرساند کشت کند وندرود۔ وسہ چیز است کہ خردمندان باید از یاد ببرند۔ ویرائے جہان۔ دیگرگون شدن آن۔ رنجہائے او کہ چارہ پذیر نیست۔ دو چیز است کہ فراموش نباید کرد۔ خدا ومرگ ودو چیز است کہ از یاد باید برد۔ نیکی کہ بکسے کنی۔ بدی کہ کسے بتو کند نیز گویدنہ بآرزوئے نیاز توان شد ونہ بخود آرائی جوان ونہ بدارو تندرست۔ اگر تورا چہار چیز باشد درگیتی برخوردار خواہی بود۔ نانے کہ از کار خود بدست آری۔ پایداری در دوستی۔ راست گوئی۔ پاکدامنی۔ فرمود شش چیز درجہان کامرانی است خوراک گوارا۔ فرزند نیک۔ زن ہمراہ۔ ہمنشیں مہربان۔ سخن راست۔ دانش فراوان۔ فرمود فرومایہ از آموزگاری بہ نگردد۔ چنانچہ از آہن پست شمشیر گراں بہانتوان ساخت۔ نیز از وست کہ سہ چیز در سہ جاسودمند ہست۔ گذشت درہنگام گرسنگی۔ خود داری در خشم۔ بخشش در تنگدستی۔ گوید خردمندان را بچیز نیامدنی امید نیست وچیزے راکہ درخور خود ندانند۔ نخواہند وکارے راکہ نتوانند بگردن نگیرند فرمود ہشت چیز از بے آزمایشی است۔ خشم بے مایہ۔ بخشش بیجا۔۔۔ رنج در تبہ کاری۔ نشناختن دوست از دشمن۔ راز گفتن با بیگانہ۔ گمان نیک دربارہ مردم نیازمودہ۔ باور

۱ نہ بہولیں۔ ۲ بناؤ سنگار۔ وضع داری۔ ۳ پہل پانیوالا یعنے فائدہ اٹھانیوالا
۴ لذیذ۔ مزیدار۔ ۵ ساتھ دینے والی۔
۶ کمینہ۔ ۷ گھٹیا۔ ۸ برداشت یا اعتدال ۹ اپنے آپکو قابو میں رکھنا ۱۰ مناسب ۱۱ بدکاری ۱۲ یقین

گردن سخن بے خردان. بسیار گفتن در ہنگامے کہ سود نہ بخشد. فرمایش اوست کہ ہر کس بہ کنگاش کار کند ہموارہ آسودہ است. بد دستئے پادشاہ منازکہ نزدیکان او با تو دشمنی ورزند. فرمود پادشاہ راستی نشاید چو او نگہبان کشور است. و شائستہ نیست کہ نگہبان را دیگرے نگہداری کند. مے فرماید درہیچ جا ازیں گفتار دور مباش و خود را اندوہگین مساز چہ روزگار دشمن فرزند آدم است پس بہ پرہیز از دشمن خود چون اندیشہ در کار دشمن خود نکنی اندرز دیگران برائے تو نشاید*

تہمورس

آنانکہ پارسی از تازی شناسند دانند کہ تہمورس با طا و تا بزبان تازیان است چنانچہ کیومرز و کیومرث. طہورث نیز تہمرز است. تہم در پارسی دلیر را گویند مانند تہمتن پس تہمرز پہلوان زمین است پسر یا نبیرہ ہوشنگ بود برخے برآنند کہ ویرا برادرزادہ است او را دیوبند مے نامند پس از ہوشنگ باورنگ شہریاری نشست و بہ نگہداری مردمان کمر بست بائین کسے کار نداشت و میگفت مردمان ہر کیشے کہ خواہند نگاہ دارند بہ پیمان

۱ مشورہ. ۲ مناسب. موزون ۳ انسان. ۴ زمین ملک.
۵ پوتا. ۶ تخت شاہی.

اینکہ پا از راہ درست کاری بیرون نہ نہند پانصد سال پادشاہی کرد ویرا دستورے بود خردمند کہ بہ نیروے دانش و بزرگوارئے منش سرآمد روزگار خویش بود پادشاہ بہ ہمدستئے دستور با آبادئے کشور و نگہدارئے لشکر مے پرداخت چند تن از بزرگان بد ستور رشک بردہ. تخم دشمنی شاہ نیز در دل کاشتہ و این سخنانان را بہانہ کردہ آغاز سرکشی نمودند مے گفتند اگرچہ شاہ و دستور در نگاہدارئے مردمان بے مانند ند شاید ہوشنگ کہ پیری را بہانہ ساختہ گوشہ گیری گزید دوبارہ برگردد و این روش تازہ را نیکو نشمارد پادشاہ و دستور با ہنگ گردن کشان با لشکرے آراستہ آمادۂ کارزار شدند اگرچہ سرکشان پشیمان شدہ پوزش خواستند تہمورس سخن ایشان نہ پذیرفت و آنہارا بسزا رسانید فرگیان برانند کہ ہوشنگ برادرزادۂ خود تہمورس را در روزگار زندگانئے خویش بجہانئے دیگر فرستادہ بود. پس از گوشہ گیرئے وے مردمے پیدا شدہ چنیں وانمود کرد کہ تہمورس وجائے نشین ہوشنگ متم. این بود تنے چند از بزرگان سخن او را باور نداشتہ بکین خواہی برخاستند در روزگار روئے خشک سالئے بزرگ پدید آمد بزرگان را فرمود بخوراک شبانگاہ ساختہ خورش بامداد بدرویشان دہند بنیا در وزہ از ان روز شد گویند مرگامرگی بزرگ پیدا شد

۱ وزیر. ۲ سرشت. طینت. ۳ سردار. ۴ مدد. ۵ خوشحالی.
اقبالمندی. ۶ معافی. ۷ مروا دیا تھا.
۸ ظاہر کیا. ۹ خطرناک وبا.

ہر کرا دلبندے مے مُرد مانند ویرا از چوب و سنگ و زر و سیم مے ساخت
و پیوستہ در آن مے نگریست بُت پرستی ازان روز پدید گشت و سپاہان او بنیاد
نہاد از سخنان آن شہر یار است باندک شکیبا شدن نیکوتر است از بسیار
خواستن۔ نیز فرمودہ پادشاہ نیک اندیش باید کہ درگاہ خشم و برتری آن کند کہ
در ہنگام آشتی و پستی بانجام تواند رساند۔ در فریدوں نامہ آوردہ کہ روزے
گنہگارے را تہمورس فرمان بکشتن داد وے زبان بدشنام کشاد پادشاہ
او را رہا کرد فرمود کہ چوں مرا دشنام داد اگر او را بسزا رسانم برائے آسائش
دل من خواہد بود نہ برائے پاس آئین ؛

جمشید

نامش جم و چوں رویش مانند خورشید مے درخشید جمشیدش گفتند۔ تہمورس را
فرزند بود جمشید وے را برادرزادہ است پس از تہمورس خردمندگان و بزرگان
پارس بر او گرد آمدہ بادرنگ شہریاریش نشانیدند پیروزے روزگار وے
روزافزوں بود ہر چہ بر نیکوکاری مے فزود یزدان مہر او را در دل مردمان
بیشتر جائے میداد و در جوانی مانند پیران کاردیدہ بود بر بنیاد استخر بفزود

۱ شہر اصفہاں ۲ صلح ۳ گالی ۔
۴ لحاظ ۔ ۵ آفتاب ۔
۶ جمع ہوکر ۷ کامیابی ۔

چنانچہ از خرک تا راکر در ایکسرہ آبادان ساخت بنیاد سرائے بلند پایہ نہاد
کہ تخت جمشیدش نامند و ہنوز برخے ازان بنیاد برپاست و چہرہ ہائے نگاشتہ
اش برجاست ۔ جہان گردانے کہ از پارس گذر کردہ انداز دیدار آن نمایشہا
در شگفتند و نمونہ روشہائے نیکو کہ اکنوں درمیان مردم است آنجا
پدیدار است و چناں مے نماید کہ در آغاز جہان پیش از انکہ دیگران ہنرمند
شوند پارسیان دانشور و ہنرمند بودہ اند چوں آفتاب در نخستین خانہ ...
بہار شد و روز و شب برابر گشت دراں کاخ بنشست وزیردستان را بنوید
دادگستری خوشنود کرد بر آنہا زر و سیم افشاند و خویش یکا مرانی پرداخت
واں روز را نوروز نام نہاد کہ ہنوز پارسیان آن جشن را برپا میدارند۔ فیسا
غورث یونانی در روزگار وے بودہ ساز و آواز را برائے سرخوشئے
این شہر یار از نو پدید آورد گویند بادہ در روزگار این پادشاہ پیدا شد چنیں
داستان کردہ اند کہ جمشید انگور را بسیار دوست میداشت فرمودہ بود در خمے
انگور فراوان ریختہ تا در زمستان بخورد چوں سر او باز کردند انگور را دگرگوں و
آب آن را چندان تلخ یافتہ بود کہ شاہ او را زہر پنداشت در پشت خم نوشت
کہ زہر در این است کنیزکے کہ برنج سر گرفتار و از زندگی بیزار بود برائے نابودے

۱ بالکل ۔ تمام ۔ ۲ دنیا کا سفر کرنیوالے ۔ ۳ محل ۔
۴ خوشخبری ۵ لطف ۔ ۶ شراب
۷ پسند کرتاتھا ۔ ۸ درد ۔ ۹ موت ۔

خویش در پنہانی ازان بیاشامید در خواب شد پس از بیداری خود را از رنج رُستہ دید شاہ از سُود آن آگاہی یافتہ بنوشید تا رفتہ رفتہ زہر کشندہ مانند آب روان آشامیدہ شد. شہریار و گروہے کہ پیرامونش بودندے برائے شادمانی پیوستہ ازان مے نوشیدند و آنرا شاہ دارو نام نہادند داستان جام جم ہنوز برزبانہاست. مردم راچہار بخش کرد (۱) دانشمندان (۲) جنگیان (۳) برزگران (۴) پیشہ وران از برائے ہر بخشے سرکاران گماشتے کہ روز بروز از کردار ایشاں ویرا آگاہی دہند اندازہ فرسنگ نیز ازوست. گویند پیش از جمشید گاہ جنگ جز چوب و سنگ بکار بُردہ نمے شد آئین تیغ و نیزہ ازوست. کشتن و رشتن پنبہ و ساختن جامہ و رنگارنگ کردن آن را بمردمان آموخت شناوری و فرو رفتن در آب و بیرون آوردن مروارید نیز ازوست ہمہ نویسندگان برآنند کہ یزدان پرستی را از دست دادہ خود را خدا خواند پارسیان را چنیں گمانے نیست. گویند جمشید پیمبرے بود فرزانہ از مردم زیر دست خویش پیمان خواست کہ پیرامون گناہ نگردند تا خدا بیماری و رنج مرگ را از آنہا بردارد مردم چندے بر سر پیمان خود بودند سرانجام پیمان شکستہ بہ گنہگاری کوشیدند یزدان برائے گوشمال مردم جمشید نیکوکار را ازمیاں

۱ چھپ کر یا چوری سے۔ ۲ اُس کے قریب۔ ۳ ٹکڑا یا حصہ۔
۴ کسان۔ ۵ افسر۔ ۶ کوس۔ ۷ روئی۔
۸ تیراکی۔ ۹ عقلمند۔ ۱۰ اپنے عہد پر قائم رہے۔

ایشاں بُرد و ضحاک ستمگار را برایشاں برانگیخت تاخون آنہا بریخت گویند ہفت صد سال پادشاہی کرد راستے این سخن را یزدان مے داند نویسندۂ چہار چمن شارستان کہ از شہریاران و پیمبران پارس گفتگو میکند برآنست کہ جمشید ہماں پیمبرے است کہ تازیان سلیمان دانند۔

۱ عرب کے باشندے۔

انتخاب

سفر نامہ شاہ ایران[1]

بار دوم

روز پنجشنبہ[2] سلخ[3] ربیع الاول ۱۲۹۵ھ

پانزدہ روز از عید نوروز گذشتہ صبح زود توپ اعلام[4] سفر فرنگستان کہ مدوتے مصمم شدہ بودیم انداختہ[5] شد۔ از درباب ہمایوں بیرون آمدیم نائب[6] السلطنۃ ومستوفی[7] الممالک وسپہ سالار اعظم وجمیع نوکرہا درباب ہمایوں حاضر بودند سوار اسپ شدہ از دروازہ کمرک بیرون رفتیم ہوا از گرد وغبار تیرہ وتار بود قشون وافواج ہم تا آن طرف امام زادہ حسن صف کشیدہ بودند مستمد الملک کہ در طہران نائب مناب[9] سپہ سالار اعظم است با صاحب منصبان

[1] ناصرالدین شاہ۔ [2] جمعرات [3] مہینے کی آخری تاریخ۔ [4] خبر دینا [5] توپ چلائی گئی۔ [6] وزیر اعظم یا وائسرائے [7] دفتر کا اعلیٰ افسر۔ یا سکرٹری۔
[8] پولیس۔ [9] قائم مقام۔

نظام وتوپخانہ وافواج وسوارہ وغیرہ ایستادہ سوارہ وپیادہ زیاد خیلے خوب منظمی[2] بودند پس از سان[3] قشون وگذشتن از صفوف افواج وسوارہ بکالسکہ[4] نشستہ مستوفی الممالک وشاہزادگان ووزرا ورجال[5] ودولت مرخص[6] شدہ رفتند ومارا اندیم برلائے قریہ حسین آباد حاجی سلیمان خان شب را آنجا ماندیم جمع غرہ[7] ربیع الثانی بقریہ کرج رفتیم۔ شنبہ دویم بمنزل سنقر آباد بود۔ یکشنبہ سیوم از انجا بکارزان سنگ رفتیم نائب السلطنۃ وہمراہان او کہ در رکاب بودند از انجا مرخص شدہ مراجعت[8] کردند اعتضاد الدولہ ہم کہ با نائب السلطنۃ بود مرخص شدہ رفت۔ دوشنبہ چہارم بقزوین رفتیم اردو[9] را در ہزار جریب کہ قریب بشہر است زدہ بود۔ سہ شنبہ پنجم در ہزار جریب اتراق[10] شد باد شدیدے میآمد ایں روزنامہ را امروز در ہزار جریب مینویسیم۔ خبر تلگرافی امروز از طہران رسید کہ والدۂ اعتضاد الدولہ کہ از صبایا[11] ئے نائب السلطنۃ مرحوم بود فوت شدہ است۔ حاجی مُلّا ہادی مدرس ہم در طہران مرحوم[12] شدہ۔ خلاصہ انشاء اللہ[13] تعالےٰ از سر حد ہمراہانے کہ فرنگستان خواہند آمد وکسانیکہ بطہران مراجعت خواہند کرد خواہیم نوشت۔ چہار شنبہ ششم ہم در ہزار جریب اتراق شد متصل[14] باد میآمد وہوا گرد وخاک و[15]

[1] پولیس [2] باقاعدہ۔ ترتیب دار۔ [3] ملاحظہ۔ معائنہ [4] بگی۔ گاڑی۔ [5] رجال جمع رجل بمعنی آدمی۔ دولت بمعنی سلطنت یسرکاری آدمی۔ [6] رخصت دیے گئے۔ [7] پہلی تاریخ۔ [8] واپسی [9] لشکر گاہ۔ ڈیرا۔ [10] مقام۔ [11] جمع صبیہ بمعنی لڑکی [12] رحمت کیا گیا بخشا گیا یعنے مرگیا۔ [13] اگر خدائے برتر چاہے۔ [14] برابر یا متواتر۔ [15] کوہر۔ یا پالا۔

وسرو بود پنجساعت بغروب مانده رفتیم بشهر از محلهٔ راه کوشک[۱] بدولتخانه
در اطاق رکنیه[۲] که دیوانخانه و دارالحکومت عضدالدوله است نشستیم علما
و شاهزادگان و اعیان[۳] قزوین بحضور آمدند عصرے[۴] مراجعت باردو شد
ضیاءالملک حاکم گیلان که دیروز از گیلان آمده بحضور رسید پنجشنبه
هفتم بقریهٔ سیاه دهن که آخر خاک قزوین است رفتیم پنج فرسنگ
راه است اما تمام راه جلگه[۵] و صحرائے بسیار خوب سبز و خرم و پرگل است
دهات آباد از محال[۶] قاغازان و دشت آبی قزوین سر راه و کنارهٔ صحرا بود
اغلب مال امین الرعایا[۷] و منسوبان[۸] اوست سیاه دهن هفتصد خانوار[۹] است
جمعیت زیاد و باغات بسیار دارد و ابوالقاسم خان نوادهٔ[۱۰] ناصرالملک
در نهارگاه[۱۱] دیده شد بچاپاری[۱۲] از راه آذربایجان بپاریس برائے تحصیل[۱۳]
میرود حالا اول شگوفه همه جاست طهران هم روزیکه بیرون آمدیم شگوفهٔ
زردآلو و آلوچه و بادام باز شده بود خلاصه دست راست قریهٔ سیاه دهن
محال قاغازان است جمعه هشتم بقصبهٔ ابهر میرویم متجاوز[۱۴] از هفت فرسنگ
راه است بکالسکه نشسته راندیم طرف دست راست راه کم آبادی است
اما سبزه و گل و بوته[۱۵] دارد و تا یک فرسنگ منتهی[۱۶] به کوهستان میشود اما کوههائے

۱ محل۔ ۲ دفتر کا کمرہ۔ ۳ جمع عین بمعنی آنکھ یہاں امراء مراد ہے ۴ تیسرے پہر ۵ مرغزار
چراگاہ۔ ۶ پرگنہ۔ صوبہ۔ ۷ وفادار رعیت۔ ۸ رشتہ دار ۹ گھر کنبے۔ ۱۰ پوتا۔ ۱۱ صبح کے وقت
۱۲ بطور ایلچی کے۔ ۱۳ روپیہ وصول کرنا۔ ۱۴ زیادہ۔ ۱۵ جھاڑی۔ ۱۶ ختم ہونیوالا۔

بے برف راه کرنگین طرف دست راست و آن راه نزدیکتر است اما
کالسکه نمیرود تلگراف و چاپارخانه[۱] و آمد و رفت عمومی از همین راه سیاه دهن
است طرف دست چپ زمینش گودتر و محال خررود قزوین است دهات آباد[۲]
حاصلخیز پرجمعیت دارد مثل ترجه و نهاوند ضیاآباد فارسی‌جین خالصه وغیره نهاوند
بغله[۳] کوه افتاده است پیدا بود اما تا کوه دو فرسنگ بیشتر راه و کوههائے
برف دار است و پشت آن کوه خاک خرقان است دست راست صحرائش
آهو دارد آخر خاک قزوین فارسی‌جین است اول خاک خمسه قزوه این دهات
از رود ابهر مشروب[۴] میشود همه دهات جمعیت زیاد باغات خوب و اشجار[۵] شگوفه
دار داشت دست راست مقابل قروه کوهے سنگی پیدا بود معروف به شترکوه
که شبیه است بکوهان شتر بعد از قریهٔ قروه قجر و قمیش آباد وغیره است تا میر سید
شریف آباد خالصهٔ تیول[۶] از جودان مخصوص که ده[۷] معتبرے[۸] است بعد بابهر
رسیدیم که قصبهٔ بسیار بسیار معتبر مثل شهریست مساجد و حمامها و کاروانسرائے
متعدد[۹] دارد اردو را نیم فرسنگ هم بالاتر از قصبهٔ ابهر زده بودند راه دور
و جائے بدے بود مهدیقلیخان و ساری اصلان و حسین قلیخان پیش بشکار
آهو رفته بودند عصرے بکمال خستگی[۱۰] آمده هیچ شکارے هم نکرده بودند آهو

۱ سفارتخانہ۔ ۲ بہت آبادی۔ ۳ بغل میں۔ پہلو میں۔ ۴ سیراب
۵ جمع شجر بمعنی درخت ۶ جاگیر۔ ۷ گاؤں۔
۸ بڑا۔ ۹ بہت سے۔ ۱۰ تھکان۔

پیدا کرده امّا بجلکه رم داده بودند و آهو سوارهای بختیاری زده بودند یک ماده آهوئے خسته بیچاره آمده جلو کالسکه صنیع الدوله خوابید محقق پیاده شده با ساچمه زده بود عباس میرزا و مظفر الملک و علی تقی خان و بابر میرزا که در ابهر مے نشینند و میرزا ابو الفتوح امام جمعه ابهر در راه بحضور رسیدند شنبه نهم در ابهر اتراق شد باد زیادے آمد اینجا ها باد بسیار است یکشنبه دهم بصائن قلعه خالصه که تیول اصطبل توپخانه است باید برویم بفسار الملک حاکم گیلان نشان تمثال التفات شد یکا بسکه نشسته راندیم راه امروز صحرائے وسیع مسطح پر سبزه الیست دست راست بفاصلهٔ یک فرسنگ کوههائے بزرگ برف دار است و پشت این کوهها خاک طارم ست دهات میر شکار از قبیل چرکر و الوند و خراسانلو وغیره دست چپ رودخانه ابهر است آب رودخانه درین فصل بقدر پنجاه سنگ بلکه زیادتر گل آلود بود امّا به تابستان دو سه سنگ بیشتر نمے آید - قنوات خوب معتبر دارند که این همه باغات را از قنوات آب میدهند قدرے که راندیم بخرم دره رسیدیم که قدرے از آن خالصه است اربابی هم دارد امّا عجب دره الیست باغات و اشجار زیاد دارد یک فرسنگ طول باغات است و تازه درختها سبز شده کم کم

۱ طمنچہ۔ ۲ رہتے ہیں۔ ۳ خط۔ ۴ فرمان۔ ۵ مہربانی سے دیا گیا۔
۶ نہریں۔ ۷ سرکاری
۸ خاص آدمیوں کی ملکیت۔

برف هم توئے دره بود بعضے از منصبان فوج دوم خاصه که با فوج مامور و روانه طهران هستند در اینجا بحضور رسیدند از اینجا تا پائے کوه یک دو فرسنگ مسافت است زمینه این کوهها نرم است زراعت دیمی یاد میکنند پشت این کوهها باز خاک خمسه و از محال خدابندلوست و بزینه رود که متصل بخاک همدان میشود و در دامنه کوهے پیدا و دیهے مشرف بر آن بود قلعه روئے پته داشت مشهور به سباس که قدیما مال عباس قلیخان دوانکه بوده او مرده است و حالا امام جمعه خمسه و بعضے از سوارهائے میر شکار دارند بعضے دهات دیگر هم بود خلاصه از خرم دره گذشته بدیه هیدج رسیدیم دهے است بسیار معتبر و باغات زیاد دارد قبل از رسیدن به هیدج در نزدیک رودخانه نهار افتادیم قنات بسیار معتبرے که بقدر چهار سنگ آب داشت بر رودخانه جاری بود این قنات متعلق بخرم دره است از هیدج که قدرے گذشتیم بدیه کوچکے که نصیر آباد میگویند رسیدیم در دست چپ واقع مال حبیب الله خان و برادر میر شکار و بعضے دیگر است بعد رسیدیم بصائن قلعه که منزل است باد شدیدے آمده و میآید که اوقات را بر همه تلخ کرده است هیچکس هیچکارے نمی تواند بکند همه چادرها و تجیرها خوابیده است

۱ اندر۔ ۲ مقرر ۳ منبع کے پانی سے۔ ۴ ملا ہوا۔ ۵ بلند۔
۶ ٹیلہ۔ ۷ ہم نے ناشتہ کیا۔
۸ خیمے۔ ۹ پردے۔ ۱۰ پڑے ہوئے۔

دوشنبه یازدهم باید برویم بسلطانیه صبح ایکالسکه نشسته راندیم صحرا البیار خوب وصاف وسبز وپرعلف وپرگل وبوته است دست چپ وراست اوائل[1] راه اے نیمفرسنگ ویک فرسنگ منتهی بکوهہائے برف دار بشود قدریکه رفتیم ازسمت کوهہائے دست راست آب صاف زیادے بقدرده سنگ میآمد قدرے دیگرکه راندیم سیلاب پُرزورے جاری بود باز قدرے که راه طے شد آب صاف تندے میآمد بعدازان باز سیلاے جاری بود معلوم شد منبع[2] ابهررود ازکوهہائے دست راست است ودیه چرکر میرشکار در دامنه کوه پیدا بود ویک فرسنگ ازراه دور است بدست راست ودوربین انداختم خانهائے متعدد[3] توے دره وپته پیدا بود که تقریبًا دویست[4] باب خانه بنظر آمد اما درخت وسبزه بسیار کم دارد ومثل این است که نباشد رسیدیم بسعید آباد ودیه سپه سالار اعظم که مال مجدالدوله مرحوم بوده وسپه سالار اعظم خریده است باغے وکلاه[5] فرنگی دار وانجا نهار خوردیم. حالا اول بنفشه این جاست بنفشه خوش رنگے وار دار ابهر رود آورده اند بعد از نهار سوار شده قدریکه راندیم بحسین آباد میرزا محمد حسین حاکم کاشان رسیدیم درصحرائے دست چپ هنوز برف بود وکوهہائے دست چپ همه زراعت دیم است تا رسیدیم بدیه سلطانیه گنبد شاه

1. جمع اول. شروعات. 2. چشمه نکلنے کی جگه

3. بہت سے. 4. دو سو.

5. دروازه 6. ہوٹل. 7. ناشته.

خدابنده خراب ولے باز برپا وآثار قدیمش نمایان است اما انشاء الله باید تعمیر بشود رسیدیم بعمارت سلطانیه پیاده شده رفتیم بالا سپاه سالار اعظم ملک آرا را بحضور آورده بود همه جا را گشته آمدیم پائین سوار شده رفتیم بجادرکه در چمن پا[1]ئے عمارت زده اند حاجی محمد حسن خان پیش خدمت که مدتے است ورخصه است عصرے دیده شد امروز باز باد به سلطانیه میآمد شب ایستاد هنوز درختهائے اینجا بارگ نه کرده است امروز دربین راه یک بر[2]آمدگی کوه چکے بقدر ده وجب[4] اززمین دیده شد بالائے آنکه بیرون[3] گنبد شاه خدابنده پیدا است اینجا را کدوک[5] الله اکبر میگویند آنطرف پته هرچه آب جاری میشود داخل زنجانه رود[6] شده بزنجان میرود واین طرف پته هرچه آب جاری ست بسمت رود خانه ابهر رود میریزد عجب آن است این پته کوچک که منبع این آبها ست چندان ارتفاع[7] ندارد واز هیچ طرف نسبت بسایر اراضی[8] تفاوتے چندان ندارد. **سه شنبه** دوازدهم امروز باید بزنجان برویم ازسلطانیه تا[9] زنجان چهار فرسنگ ونیم است اُردو را نیم فرسنگ هم بالاتر از شهر درباغ حسین آباد ملکی پاشان خان سرتیپ پسر مظفر الدوله مرحوم

1. نیچے. 2. بند ہوگئی. 3. جھڑنا. چشمه. 4. بالشت. 5. حمام. 6. دریا

7. بلندی. 8. جمع ارض بمعنی زمین.

9. تک. 10. کپتان. رسالدار

زده بودند که نیمفرسنگ تمام راه بود لیکن شکسته راندیم صحرای سلطانیه
خیلی با صفاست. دیشب رعد و برق شد باران هم گاه گاهی می آمد
روز هم گاهی ابر بود گاهی آفتاب جلگه بسیار خوبیست تمامش یا
چمن ست یا زراعت مرغهای قاز الاق خیلی خوب میخواندند قدریکه
راه رفتیم بدیهی رسیدم که اسمش الملکی و مال مظفر الملک است کوههای
دست راست برف دارد ایک فرسنگ و نیم مسافت کوههای
دست چپ هم برف دارد اما دورتر است در چمنی به نهار افتادیم
رودخانه سمان ارخی که زنجان رود است جلو بود این رودخانه چون از
چمن میگذرد با تلاق سختی است که اسپ ازان نمیگذرد عرض رودخانه هم
کم است اینجا ها زیاده از پنج ذرع نیست اما تا زنجان و پایین ترکه میرسد
کم کم آبهای دیگر هم داخل و مخلوط بآن شده بزرگ و عریض میشود مرغابی و بعضی طیور دیگر
زیاد داشت تا اینجا که نهار افتادیم دو فرسنگ راه آمده بودیم همه جا زمین مسطح از اینجا
بعد دره و ماهور و کم کم کوه دست راست نزدیک و از کوههای دست چپ دور شدیم تا از پل
سه چشمه که سر رودخانه ساخته اند گذشتیم رودخانه بدست چپ افتاد
چشمهای زیاد از چمن در آمده جزء رودخانه میشد از سیلابها در رودخانهای

متعدد هم گذشتیم که همه از طرف کوههای دست راست جاری و داخل
این رودخانه میشد بعد از گذشتن از پل بفاصله دو میدان اسپ پته ها
و ماهور های بزرگ پیدا شد و حائل گردید مابین کوههای بزرگ
دست چپ و این پته ها که معبر بود تا قریب بشهر زنجان نزدیک شهر دره
و ماهور پست و هموار و کم کم مفقود و منتهی بصحرا گردید و باز کوههای برف
دار دست چپ پیدا شد دست راست هم پته داشت اما کوچکتر است
و زود تر پست و مساوی با صحرا میشود و کوههای دست راست هر چه بشهر
زنجان نزدیک میشود کم کم کوچکتر و کم برف تر میگردد خلاصه مسافت زیادی
که راندیم بدیه دیزه رسیدیم که مسکن و محل نشیمن علی نقی خان سرتیپ است
خود او هم با پسرش همانجا بحضور آمدند علی نقی خان بسیار مرد درست نجیبی
است ابتدای آبادی و باغات زنجانه رود از دیزه است دیزه دیه
بزرگ پر جمعیتی است خلاصه راندیم تا به شهر زنجان رسیدیم باغات زیاد
دارد دره ها کنار رودخانه دارد درخت هلو تازه شگوفه کرده تبرزی هنوز
هیچ سبز نه شده بود اهل شهر همه باستقبال بیرون آمده بودند جمعیت
زیادی دارد از شهر گذشته بچمن مذبور که منزل ما بود رسیدیم جای

باصفائی است چادر ما را کنار دریا چه طولانی زده بودند امروز ده بایین طرف ده حسین آباد لاینقطع باران بارید مردم تر شدند ابوالقاسم خان را که نوشته بودیم به چاپاری به پاریس میرود هنوز اینجا است تا شب ساعات صبح باران آمد همه زمین گل مردم ترو سرمای شدید شد یکروز که هم. **چهارشنبه** سیزدهم بود لابد اینجا اتراق شد دیشب از باران همه چادرها خوابیده و مردم صدمه خورده بودند **روز پنجشنبه** چهاردهم باید برویم به نیک پی هوا صاف و آرام اما بسیار سرد بود سوار کالسکه شده راندیم از باغ حاجی زمان عبور شد شگوفه زیادی داشت راه پست و بلند است برودخانه نزدیک شدیم کنار رودخانه دهات و باغات خوب زیاد است اول دو ده بود متصل بهم کوشکان میگفتند خالصه دیوان و تیول حسن خان مهاجر است بسیار دهات پر اشجار خوبیست بعد ده بارسیت آنهم خالصه دیوان و تیول رکن الدوله است باغات و اشجار زیاد دارد بعد ازین ده ده چبیر ملک مظفر الملک است در باغات اینجا به نهار افتادیم بسیار سرد بود بعد از نهار بکالسکه نشسته راندیم طرفین راه همه دره و ماهور است تا میرسد بکوههای

۱ لمبائی میں۔ ۲ خاکستر۔ ۳ برابر۔ متواتر۔ بغیر رُکے ۴ بطور سفیر ۵ کیچڑ۔ ۶ بے حرکت۔ بند ۷ جاگیر۔

بزرگ ده کاوند پشت کوههای دست چپ است کوه دست چپ که تا اینجا راست بطرف مغرب کشیده بود در محاذی ده نیکپه یک قلعه کوه بزرگ بلند سخت پر برفی متشکل شده مشهور بکوه مرلو که ییلاق شاهسونهاست و از انجا رشته کوه از طرف مغرب شد رو بجنوب میرود خلاصه از دره گذشتیم که رودخانه سارمساق لو از آن جاری بود و میرفت تا بزنجانه رود داخل بشد خیلی آب داشت قدری که رفتیم راه از رودخانه کم کم مایل دو فرسنگ دور و مایل به طرف دست راست شد بعد از رودخانه نیکپه گذشتیم این رودخانه هم خیلی آب دارد و بزنجانه رود میریزد و همه این آبها داخل قزل اوزن شده و به سفیدرود ریخته منصب به دریای خزر میشود جمع راه اینجا ها دره و ماهور است خلاصه دوباره برودخانه نزدیک شده تا بار دور سیدیم راه امروز چهار فرسنگ بود چادرها را لب رودخانه زده اند ده نیک پی بزرگ است یک کاروانسرای کهنه قدیم دارد که در زمان سلطنت شاه صفی اول بحکم آن پادشاه بدست میرزا محمد تقی اصفهانی صدراعظم در شهور سنه یک هزار و چهل و نه هجری بنا شده است درین اطراف ایلات

۱ مقابل۔ ییلاق یعنی گرمیوں میں رہنے کی ٹھنڈی جگہ۔ ۲ معلوم ہوتا ہے۔ نظر آتا ہے ۳ قائم ہونیکی جگہ۔ ۴ ترکستان میں مازندران کے نزدیک ایک بڑی جھیل کا نام ہے جسکو انگریزی میں کیسپین کہتے ہیں۔ ۵ جمع شہر یعنی [illegible]۔

رشوند قشلاق وارند. **جمعه پانزدهم** باق مزار که از املاک مظفر الملک
است رفتیم یعنی چون پسر چم دور بود آق مزار را میان منزل قرار داده
و سورسات جمع کرده بودند بالاتر از آن دهیے است که سرده میگویند
اینجا از اراضی آنجاست چاپارخانه دارد خلاصه همه جا از کنار رود
خانه میرفتیم طرفین راه دره و ماهور همه سبز و پر گل است بوته گل
سرشش امروز دیده شد انواع گلهاے دیگر هم بود از زرد و سفید
لاله کوچک و بزرگ بعضے کوهها و زمینها خاک است کشل شوره زار
اما هیچ سنگ درین صحرا ها نیست یا چمن و سبزه و گل است یا شوره
زار که اسپ فرو نمیرود و براحت میرود راه سه فرسنگ بود اول
عصر بمنزل رسیدیم **دوشنبه هشتم** از جمادی الآخرے باید تا صبح
تاریک وارد پاریس بشویم یکبار دیدیم کالسکه ها ایستاده پیش خدمت
ها گفتند بگار پاریس رسیده ایم آمدم پائین نظر آقا وزیر مختار پاریس
و نریمان خان و میرزا جواد خان سرتیپ که اسباب اکسپوزیسیون
آورده است و میرزا رحیم پسر حکیم الممالک که سفر سابق با ما آمده بود
وے حال در لندن مشغول تحصیل زبان انگلیس بوده و زبان را خوب

۱ جاڑوں میں رہنے کا گرم مقام ۲ بیچ کا مقام ۔ ۳ رسد کھانے پینے کا سامان
۴ ڈاکخانہ ۔ ۵ بنجر زمین ۔
۶ پہنچنے والا ۷ ریل کا اسٹیشن ۔ ۸ نمائش گاہ ۔

اموخته است و ده نفر صاحب منصب از جانب مارشال ماکماهون
که اسم یکے کولونل لامول و دیگرے لیوتنان آبی است با مسیو پی
پرستن مترجم السنه شرقیه که به نیابت مسیو وادنیک لوتن وزیر امور
خارجه فرانسه که امروز براے مجلس کنگره به برلن رفته است آمده بود
همه در کار حاضر بودند خلاصه سوار کالسکه شده رو بشهر آمدیم جمیع
مردم خواب بودند هیچ صدائے نبود وارد گران هوتل یعنی مهمان خانه
بزرگ شدیم که براے ما و همراهان منازل و اطاقهائے بسیار خوب
اجاره و معین شده است و همه پادشاهان که بپاریس میایند در همین
مهمان خانه منزل میکنند بعد از قدرے استراحت امین الملک و نریمان خان
و مهدی قلی خان را احضار کرده گفتم کالسکه حاضر کنند که باکسپوزیسیون برویم
کالسکه چون قدرے دیر حاضر شد دو ساعتے
خوابیده از کسالت بے خوابی شب در آمدیم بعد
برخاسته نهار خوردیم مارشال ماکماهون رئیس جمهوری فرانسه
بدیدن ما آمد نشسته قدرے صحبت داشتیم بعد از رفتن مارشال بکالسکه
نشسته از در تروکادرو رفتم توے اکسپوزیسیون یعنی رود خانه سن

۱ کرنیل ۔ ۲ مسٹر ۔ ۳ ترجمہ کرنیوالا ۔ ۴ غیر علاقے کے معاملے ۔
۵ کانگریس ۔ ۶ طیار ۔ مستعد ۔ ۷ سُستی
۸ گفتگو ۔ بات چیت ۔

در وسط است این طرف همه باغ است و باغچه گلکاری و قهوه خانهائے
متعدد و عمارات چین و مصر و ایران و تونس و حوضها و آبشارها و فوارها
و تالار بزرگ کونسر که از زیر آن آبشار جاری است و زیر دست
آبشار حوضها و فوارها اوست در جنب تالار کالری و دالان است
که اشیائے کهنه قدیمه را اینجا گذاشته اند بعد از پل و رودخانه که رد میشود
باز خیابان و باغچه و فوارها وغیره است از آنجا داخل اصل اکسپوزیسیون
مے شود که در شان و مارس ساخته انداز در تروکادرو والی دم اکسپوزیسیون
مسافت زیادیست بقدر از قصر قاجار تا دروازه طهران از کثرت
ازدحام مردم نمی شد راه رفت و جائے را تماشه کرد همه بنائے
اکسپوزیسیون از آهن و بلور است از هر ملت و دولت و مملکت
متاع و آدم در این جا هست اگر بخواهم شرح تروکادرو اکسپوزیسیون
و ابنیهٔ واقعه و فوارها و آبشارها و باغچهها و گلکاری ها و خیابانها و
چمن ها و تماشائی ها و صنائع عجیبه و غریبه کل دنیا و خرجے که در ایجاد
این بناها و فراهم آوردن این اسباب شده است یا مردم
متحمل شده اند و منافعے که کمپانی این بازار و صاحب این کار

۱ بڑا کمرہ - ہال - ۲ جھرنا - ۳ طرف - پہلو -
۴ گیلیری یعنے زمین دوز راستہ - ۵ نکلتا ہے -
۶ سرمایہ - پونجی - ۷ جو عمارتیں وہاں واقع ہیں -

میبرد و ازدحام دنیا را که در اینجا بچه وضع میآیند و میروند و وضع دالانهائے
توے اکسپوزیسیون و جواهرات نفیسه و اشیائیکه ازدوپول اے
صدهزار تومان قیمت و ارزش دارد وغیره بنویسم و تفصیل
بدهم باید یک کتاب علیحده بقدر شاهنامه بدست گرفته تا مدتے که
اکسپوزیسیون برپاست همه روزه از صبح الی صبح روز دیگر متصلاً
بنویسیم باز عشرے از اعشار و اندکے از بسیار آنرا هرگز نخواهیم توانست
بنویسیم تا شخص بچشم خود بیند محال است بتواند با خیال و تصور هیچ وضعے
را مجسم کند و متصور سازد خلاصه با کمال خستگی مراجعت کرده تا رسیدیم
بدو تروکادرو بیرن در آن هم حوض ساخته اند فواره افشان غریبے
دارد که بارتفاع زیادے آب را افشان بالا میبرد و در آنجا هم باغچها
و قهوه خانهائے زیاد و ابنیهٔ متعدده دارد سوار کالسکه شده رفتیم
بمنزل ازین بعد الی روز خروج از پاریس انشاء الله دیگر وقائع
را روز بروز مفصلاً نخواهم نوشت همان مطالب و بعضے فقرات
لازمه را مینویسم این منزلے که ما داریم گران هوتل است بسیار
عمارت بزرگ عالی است البته تقریباً دو هزار اطاق و تالار

۱ بھیڑ بھاڑ - ۲ متواتر - برابر - ۳ دسواں حصہ یعنی ۱/۱۰
۴ جمع بناء - بمعنی عمارت -
۵ روانگی -

ویورت دارد وہمیشہ البتہ دو سہ ہزار نفر دریں جا غذا میخورند
ومینوازند و با وصف این طورے است کہ ہیچ معلوم نیست کسے
دیگرہم درینجا منزل دارد صاحب اینجا یک نفر نیست از قرارے
کہ گفتند کمپانی اینجا را بنا کردہ است چقدرہا عملہ جات ومحرر و
نوکر دارد وہمہ اطاقہا با اسباب وجبل است درہا ہمہ یکپارچہ
آئینہ یعنی بلور بے جیوہ است واطاقہائے ہمہ چہل چراغہائے
بزرگ عالی دارد وگران ہوتل بسیار نزدیک است بگران
اوپرا یعنی تماشاخانہ بزرگ کہ ناپلیون سیم بنا کردہ وہفت ہشت
کروڑ تومان خرج آن شدہ وتازہ سہ سال است کہ با تمام رسیدہ
است وہفتہ سہ شب تماشا میدہند وساز میزنند تا مکان وقندیلہائے
آن بسیار گران است وجلو این ہوتل واین تماشاخانہ میدانیست
کہ از پنج طرف راہ یکوچہا و بلوارہائے مخصوص دارد از صبح
الی ہفت ساعت از شب گذشتہ علی الاتصال بدون دقیقہ
انقطاع کالسکہائے مختلف از ہر جور وہر قسم وامنی بوسہائے
بزرگ یعنی کالسکہائے کرایہ دو طبقہ کہ مملو از آدم است دررفت

۱ برآمدہ ۲ چہ قدر ۳ نوکر چاکر ۔ ۴ بیز کرسی وغیرہ ۵ پارا ۔ ۶ جھاڑ ۷ تیسرا
۸ کرسیاں ۔ ۹ محلے ۔ ۱۰ لگاتار ۱۱ وقفہ ۱۲ قسم ۱۳ موٹر گاڑیاں اومنی بس
۱۴ منزل ۔ ۱۵ بھرا ہوا ۔

وآمد است وصدائے عراوہ کالسکہ آنے قطع نمی شود مثل وو
خانہ الیست کہ صدائے آن بگوش برسد واز ین عبور دائمی کالسکہائے
برائے رو شدن پیادہ خیلے خطردار دو یروز جوانے ہیجدہ سالہ
درہمیں کوچہ زیر عراوہ کالسکہ رفتہ فوراً مردہ بود درکوچہا بجز صدائے
قرقر کالسکہ وعراوہ وصدائے کالسکچی کہ بطرز خواصی صدا میکند
وبگوش صدائے لفظ اوی ممتدی میرسد وصدائے شرق شلاق
وقمچی کالسکہ چیہا وصدائے بوق امنی بوسہا برائے خبرداری مردم
کہ زیر عراوہ نمانند دیگر ہیچ صدائے درین شہر شنیدہ نمی شود و
واقعاً محل حیرت وتعجب است کہ این ہمہ مخلوق از ہر جور از بزرگ
وکوچک حتے درآخرہائے شہر وکوچہائے پست حتے بچہائے
کوچک از احدے صدائے بیقاعدہ بلند نمی شود وابداً کسے بلند
حرف نمیزنند وبچہ ہرگز دست ویخہ نہ شدہ نزاع نمیکنند ہر کسے
پے کار خود است وسر پائین انداختہ راہ میرود وبایکدیگر بنجوے
حرف میزنند خلاصہ روز دویم ورود برسم بازدید رفتیم بعمارت الیزہ
کہ منزل مارشل ماکماہون است زوجہ مارشال ہم بود قدرے

۱ گاڑی ۔ ۲ گذرنا ۔ نکلنا ۔ ۳ انگریزی لفظ ابوے یعنی ہٹو ۔ ۴ انگریزی لفظ موو یعنی چلو
۵ کوڑے کی آواز ۶ ایک ہی ۔ ۷ ہرگز ۸ یخہ یعنی گریبان ۔ دست ویخہ یعنی دست وگریبان ۔
یعنی ہاتھاپائی ۔ ۹ کاناپھوسی ۔ ۱۰ ملاقات ۔

صحبت داشته برخاسته آمدیم منزل بعد رسما باکسپوزیسیو
رفتیم نظر آقا وزیر مختار و نریمان خان بود ند از ترو کادرو داخل
شدیم اما امروز کولونل ودا احتساب بود مردم را پس وپیش میکردند
خیلے گشته بعمارت ایران رفتیم بسیار بسیار خوب ساخته اند عمارت
مصری وتونسی وچینی وژاپونی نزدیک عمارت ایران است استاد
حسین علی معمار اصفهانی که سابق هم عمارت اکسپوزیسیون وین
را ساخته بود ساخته است خودش هم حاضر بود این عمارت شبیه
به برج عشرت آباد است اما همه مرتبه اوّل یعنی یک حوض خانه
کاری در مرتبه تحتانی است که حوض مرمر دارد و آب از آن مے
جهد بعد پله خورده بالا میرود روی حوض خانه اطاق آئینه کاری مقرنس
بسیار بسیار خوبے ساخته پنجره ها و درها و نجارئی این عمارت
همه را از ایران ساخته آورده اند مردم خیلے بتماشائی اینجا مے
آیند قدرے نشسته آمدیم پایین رفتیم از پل نیا گذشتیم رفتۂ
این پل که وسط ترو کادرو و اکسپوزیسیون است بسیار چشم انداز
خوبے دارد ورود خانه سن در کمال صفا از زیر میگذرد وکشتیهائے

۱ گفتگو ۔ بات چیت ۔ ۲ انتظام ۔ ۳ جاپانی ۔ ۴ جرمنی کے ایک شہر کا نام
۵ منزل ۶ زراعتی ۔ ۷ زینہ چڑھ کر ۔
۸ کھڑکیاں ۹ بڑھئی کا کام ۱۰ اوپر ۔ ۱۱ منظر ۔

کوچک بخار دایم در آمد شد است و از طرفین رودخانه که کوچه ایست
که از زیر پل میگذرد کالسکهائے اسپی دائم در تردّد است در جلو
از دو رپته ها و بلندیهائے جنگل مونتر پیدا است که راه آهن از شهر
ورسایل و از آنجا بشهر از بغل این بلندی از توی جنگل مے گذرد دود
بخارش مثل یک مار سفیدے پیچیده مے رود نزدیک تر باز خط راه
آهن دیگرے است که از آنجا هم کالسکه عبور ومرور میکنند خلاصه
رفتیم تا رسیدیم بتوے الانهائے وقسمت هائے اکسپوزیسیون
که هر مملکتے محلے مخصوص وقسمتے علیحده دارد از قسمتهائے انگلیس و
فرانسه وژاپون وروس ونمسه والمان ونیکی دنیا وایطالیا ودول
کوچک نیکی دینا وغیره همه جا گذشته به قسمت ایران رسیده آنجا قدرے
نشستیم متاعهائے خوب داشت حتے آلات طرب ایرانی
وغیره که از قراریکه میگفتند یکے از آن آلات واسباب طرب را
بچهل تومان خریده بودند زریهائے اصفهان پارچهائے یزد
وکاشان وغیره قالین ها وفرشهائے خوب متاع ایران
خیلے در اینجا ها مرغوب است وبقیمت اعلے میخرند یک برده منفعت

۱ نکلنا ۔ ۲ گزرنا ۔ ۳ یورپ کی سلطنت اطریس ۴ جرمنی ۔ ۵ امریکہ ۶ اٹلی
۷ جمع دولت بمعنی سلطنت ۔
۸ دس فی صدی ۔

داردو دولت المان این دفعہ متاع نفرستادہ است ہیچ وچہ گر
بعضے پردہ ہائے نقاشی دولت عثمانی ہم بواسطۂ حوادثیکہ درآن
مملکت روداده است نہ متاع نہ مأمورے فرستادہ است
خلاصہ شرح امتعہ وصنائع واشخاص مختلفہ راازز ن ومرد حبشے
سیاہائے افریق وعرب وشامات وسیاہائے جنوب ینگی
دنیا اززن ومرد اہالی جزائر اوسنانی وچینی وژاپونی وہندی
وغیرہ وغیرہ راناہیچ وجہ نمی توان نوشت وشرح داد بعد باکمال
خستگی ازدر قہوہ خانہ دووال برون رفتہ باز خیلے راہ پیادہ رفتیم
تا بکالسکہ ہا رسیدہ سوار شدہ ازدر الوالید درباغ الوالید وباغ
وحش وحیوانات کہ متعلق باکسپوزیسیون ست رحم بمنزل ایلچی انگلیس
لورد لیون وایلچی روس پرنس آزلوف بحضور آمدند ووک دوست
پسر پادشاہ اطالیا کہ سابقاً پادشاہ اسپانیول بود یک سال
سلطنت کرد بعد نخواستہ استعفا نمود درہمیں مہمان خانہ ما منزل
دارد وبدیدن ما آمد ❖

لہ خجل تیم ۔ ۲ سلطنت ترکی ۳ واقع ہوئے ۔ ۴ کارکن ۔ ایجنٹ ۔ ۵ جمع
متاع بمعنی مال ۶ افریقہ کے حبشی ۔
۷ جمع اہل بمعنی باشندہ

جیجک علی شاہ

پردۂ اول

(نمایش گاہ)

(یک تالار بقدر یک ذرع اززمین نمایش گاہ بلند تراست)

اشخاص این پردہ

بیگلر بگی ۔ حاکم شہر باسرداری وکلاہ تخم مرغی باصدائے کلفت وتکبر آمیز ❖

حاجی علی اصفہانی ۔ تاجر باعبا وعمامۂ شیر وشکری ولہجۂ اصفہانی

لہ انگریزی میں ایکٹ کہتے ہیں ۔ ۲ انگریزی میں اسٹیج کہتے ہیں ۳ مجسٹریٹ ۔ ۴ جو خالباف
۵ انڈا ۔ یعنی بیضوی ٹوپی .... ۶ بلند آواز ۷ کوٹ ۔ ۸ پگڑی ۔
۹ ایک قسم کا نفیس کپڑا جسے اردو میں دودہ ملائی کہتے ہیں ۔

عارض است، مالش را درراه دزدها بُرده اند۔

حاجی فاضل — باعبا وعمامه، یواش[2] توی دماغ حرف میزند[3] ناصح[4] ومستشار بیگلربیگی وشاعر دیوان خانه۔

یک زن — با چادر۔ چاقچور[5] عارض است۔

یک دختر — بسن هشت سالگی، دختر زن پیش۔

فراشباشی[6] — بالباس فراشی ونشان۔

چند نفر فراش — بالباس معمولی فراشی۔

چندین نفر عارض زن ومرد بالباسهاے مختلف ومتداول[7]۔

(پرده بالا میرود)

عارضها — (باصداے بلند) آے بفریاد ما برسید — آخ چکنیم[8] +

فراشها — (مردم را باترکه میزنند) مردکه خفه شو[9] — چرا زوریدی باجی[10] نفست بگیره[11]۔

یک عارض پیر — اے آقاے فراشباشی ده روزه هر روز از صبح تا شوم[12] اینجا معطلم[13] — آخر بدادمنم[14] برسید۔

[1] عرضی دینے والا [2] آہستہ سے۔ [3] ناک میں بولتا ہے یا گنگناتا ہے [4] صلاح کار۔ [5] ایک قسم کا زنانہ کپڑا جس میں کمری اور پائجامہ ملا ہوا ہوتا ہے۔ [6] نوکروں کا داروغہ [7] مروّج [8] تمجی۔ [9] چپ رہ۔ [10] بہن [11] بگیر بجائے بگیرد یعنی خاموش رہ۔ [12] شام [13] بیکار کھڑا رہتا ہوں [14] میرا انصاف کیجے میری شکایت سنئے۔

حاجی علی اصفهانی — (بالهجهٔ اصفهانی وفریاد بلند) آخ مالم رفتس[1] — آخ جونم[2] رفتس — آخ همش[3] رفتش — آخ هرچه بود رفتس

فراشباشی (بفراشها) بزنند[4] تو[5] سر این پدرسوختها[6] — چرا این[7] قدر داد میزنید — زنکه صب[8] کن.......

(فراشها مردم را میزنند بیگلربیگی باهمراهانش از پشت تالار داخل میشوند)

حاجی علی اصفهانی — (باصداے بلند) آخ چکنم — واے چکنم آخ بدادم برسید — مالم رفتس — جونم رفتس آه .... هرچه داشتم رفتس — آخ رفتس.........

بیگلربیگی — (می نشیند باطراف نگاه میکند..... همراهانش می‌نشینند) په!! این مردکه چرا این قدر جیغ[9] میزند۔!

حاجی علی اصفهانی — آخ مالم رفتس — جونم رفتس همه رفتس اہے .... اہے ... (گریه میکند)

بیگلربیگی — این مردکه را بیارید ببنیم چه شه[10] ..... چی میگه[11]!.. سر مارا خورد[12] +

[1] رفتس = رفته است [2] جونم = جانم۔ [3] همه‌اش رفته است یعنی مال سب کچھ جا چکا [4] بزنید بر سر۔ [5] تو۔ توئے بر۔ [6] جہنمی باپ کی اولاد۔ [7] اسقدر شور مچاتے ہو۔ [8] صبر۔ [9] شور۔ غل۔ [10] چه شده [11] چے گوید۔ [12] ہمارا دماغ کھا گیا یعنے ہمیں دق کر مارا۔

(حاجی علی را فراشها پیش میکشند)

حاجی علی - (با حالت پریشان - دست ها را از عبا بیرون نیاورده) اخ آقاے بیگلربگی - بدادم برس - مالم رفتس - جونم رفتس - آخ همه رفتس - پولام رفتس - گوشهٔ جگرم رفتس -

بیگلربگی - مردکه نفست بگیره - خفه شو - آخه درد ت بگو ببینم چته !! په..........

حاجی علی - آخ آقا مالم رفتس جونم رفتس

بیگلربگی - مردکه تو اینهمه مردم معطل میکنی - بزنید توسرش

حاجی علی - آخ آقاے بیگلربگی توبه کردم - مالم رفتس - جونم ر..........

بیگلربگی - مردکه توچرا دستهاتا از عبا بیرون نکردی - تو گه آدم نیسی ادبت کو؟ -

حاجی علی - آخ آقاے بیگلربگی مالم رفتس - جونم رفتس عقلم رفتس - ادبم رفتس - آخ هرچه داشتم رفتس - همه رفتس نسما مالم بگیر بده - تامن این لنگامم از عبا بیرون برکونم -

۱ لیاده ۲ رس - ۳ پولم یعنی میرا روپیہ ۴ جگر گوشۂ من یعنی میرا بیٹا ۵ آخر - ۶ چہ ترا تجھ پر کیا گذری ۷ ان سب لوگوں کا وقت ضائع کرتا ہے - ۸ دستہاے تو ۹ گہ یعنی شاید - ۱۰ تیری تمیز یا تہذیب کہاں گئی - ۱۱ میرا مال برآمد کرکے دیدو - ۱۲ لنگ من یعنی اپنی جانگہ - ۱۳ کنم -

(با دو دست میزند بلنگش)

بیگلربگی - (با تغیر) بزنید توسرش - بیرونش کنید -

(فراشها میزنند بسر حاجی علی و بزور بیرونش میکنند)

حاجی علی - آخ مردوم بفریادم برسید...... آخ مردوم

بیگلربگی - ده بزنید توسرش - ده بیرونش کنید -

(حاجی علی نمیرود فراشها میکشندش روے زمین و فریاد می کند -)

فراشباشی - نفست بگیره - مردکه خفه شو - بے غیرت - خفه شو +

(حاجی فاضل داخل میشود همه جلوی او برمیخیزند)

حاجی فاضل - (نگاهی باهل مجلس میکند توی دماغی) شمع و گل و پروانه تمامی همه جمع اند -

خیر آقایان زحمت نکشید بفرمائید -

(میرود و در زیر دست بیگلربگی - می نشینند)

عارضها - (باهم حرف میزنند) آخ اقائے بیگلربگی بداد ما برس

۱ به لنگ او یعنی اپنی جانگہ پر - ۲ غصہ - ۳ اسکو زمین پر گھسیٹتے ہیں - ۴ وہ سے مرعیان یا دیکھو ہے -

۵ سامنے - ۶ پہلو میں برابر میں -

آخ محض رضائے خدا.......

بیگلربگی - فراش باشی - این عارضهائے پدر سوخته را ساکت کن - حاجی فاضل هنوز نیامده سرش درد گرفت پیش خدمت باشی +

پیش خدمت - بله قربان (تعظیم میکند)

بیگلربگی - یک قلیون بیار برائے جناب حاجی فاضل -

پیش خدمت (تعظیم میکند خارج میشود)

حاجی فاضل - الهیین - اوهون - چند شلفه میکند - وچند آب دهن در دستمال میاندازد)

تا جهان است آن بچان باشی
زنده وخوش دل وجوان باشی -

حاضرین - به به - احسنت احسنت - ماشاء الله - درواقع جناب حاجی معدن فضل هستند - در بدیهه گفتن معرکه میکنند به به - احسنت.....

عارضها - آقای بیگلربیگی بداد ماهم برس.. ...

[1] بس خدا کیواسطے - [2] خاموش [3] اُسکے سر میں درد ہونے لگا۔ [4] جی ہاں۔ [5] آپ پر قربان جاؤں [6] حقہ۔ [7] سلیقہ - سُرفہ - کھانسی۔ [8] تھوک۔ [9] واہ واہ [10] تحسین وآفرین [11] جو کچھ خدا چاہے یہاں بھی کیا: خوب - [12] فوراً - بغیر سوچے - [13] کمال کرتے ہیں +

یک زن بلند گریه میکند)

فراش باشی - آخ مرحوم خفه شید - چقدر داد میزنید اقلاً از آقای حاجی فاضل خجالت بکشید -

حاجی فاضل - گر صبر بُد افسا نزا اندر دل وجان لختی
مجنون نشدی مجنون لیلی نه شدی لیلی
فرهاد که صبرش بود که چون که بستان کند
هر چند که خود میگفت من خسته شدم خیلے
صبرست که هر چیزاست هر چند کاو تلخ است
بے صبر نشاید کرد بر هیچ عمل میلے

پیش خدمت - غلیان میاورد -

حاضرین - به به حضرت حاجی - احسنت - فی الحقیقه احسنت احسنت - مکرر - مکرر -

حاجی فاضل - خیر آقایان قابل نیست - خیر - لطفکم مزید -

عارضها - آقاے بیگلربگی چون آقای حاجی فاضل ......

(هر کدام از عارضها یک چیزے میگوید)

[1] شوید [2] کم سے کم - [3] شرم کرو - [4] بودے یعنی ہوتا - [5] تھوڑا سا - [6] دیوانہ پاگل - [7] رات کی مانند سیاہ رنگ والی - [8] کوہ - [9] کوہ بے ستون [10] کھود ڈالا - [11] قلیاں یعنے حقہ [12] پھر فرمائیے - [13] اس لائق نہیں ہے - [14] تمہاری مہربانی زیادہ ہو - یعنی آپ صاحبان کا بہت بہت شکریہ - [15] چوں یعنی مانند -

حاضرین - (باصرار) حضرت حاجی - مکرر. مکرر......
حاجی فاضل - گر صبر بد انسان را اندر دل و جان.....
(درین جا از بسکه عارضها فریاد میکنند حاجی فاضل
سکوت میکند)
فراش باشی - هس[1] - مردم نفستون[2] بگیره[3] - چقدر داد میزنین[4]
یک زن - (در حالت گریه) آخ بدادم برسید آخ.......
آخ ما[5]م آدمیم[6] -
فراش باشی - زنکه نفست بگیره - خفه شو - چقدر جیغ میزنی -
اینجا که حموم[7] نیس -
حاضرین - آقای حاجی فاضل مکرر مکرر
بیگلر بیگی - آقای حاجی فاضل مکرر مکرر
حاجی فاضل - گر صبر بد انسان را اندر دل و جان لختی
مجنوں نشدی مجنون لیلی نشدی لیلیٰ
فرہاد که صبرش بود که چوں که بتان کند
ہر چند که خود میگفت من خسته[8] شدم خیلے
زن و دختر - (بلند گریه میکند)

[1] خاموشی [2] چپ رہو۔ [3] نفس تان بگیرد یعنی خاموش رہو۔ [4] مے زنند [5] ما ہم یعنی ہم بھی [6] آدمی ایم یعنی آدمی ہیں۔ [7] یہ جگہ حمام تو ہے نہیں۔ فارسی محاورہ میں حمام زنان ایسی جگہ کو کہتے ہیں۔ جہاں بہت شور و غل ہوتا ہو۔ [8] تھکا ہوا۔

بیگلر بیگی - آخ این زنکه سر ما را برد - از بسکه گریه کرد نگذاشت[1]
که ما کار کنیم - این دوتا را بیار ببینم آخه[2] چه مرگ شونه[3]
(اشاره میکند بزن و دختر کوچک)
فراش باشی - زنکه بیا جلو - دخترتم[4] بیار گریه نکن
بیگلر بیگی - زنکه بگو به بنیم چته[5]
زن - (بلند گریه میکند)
بیگلر بیگی - واو زن زنکه !!
فراش باشی - آخه نفست بگیره !!
زن - آقای بیگلر بیگی یک شوهری[6] داشتم اسمش حاجی کاظم دو[7]
سال پیش عمرش داد به شما.
(زن و دختر گریه میکنند)
بیگلر بیگی - آخ زنکه پدر سوخته منو دیوونه کردی[8] آخه درد تو بگو
زن - چشم[9] آقائے بیگلر بیگی - به بخشید (با حالت گریه شروع می
میکند) شوورم همین یک دختر داش[10] - اون[11] وخ[12]
هف[13] سالش بود - وختیکه شوورم مرد گفتند برادرش

[1] نگذاشت یعنی اتنی مہلت نہ دی۔ [2] آخر [3] شوند [4] دخترت را بیار یعنی اپنی لڑکی کو میرے سامنے لا۔ [5] ترا است۔ یعنی تجھکو کیا ہوا۔ [6] شوہرے یعنی خاوند [7] دو برس ہوئے کہ مر گیا۔ [8] مرا دیوانہ کردی۔ یعنے مجکو پاگل بنا دیا۔ [9] بسر و چشم یعنی سر آنکھوں پہ [10] داشت ۔ [11] آن ۔ [12] وقت ۔ [13] ہفت ۔

که عموی بچه باشد قیم[1] — هرچه شوورم پول داش گفتند که باید
ور داره[2] وختیکه بچه بزرگ شد بهش[3] بده + منم گفتم خوب عموشه[4]
اختیار داره - اما عمو یک پشتی[5] داره اسمش شیخ عبدالحسین دو
تا زن داره و یک سالم[6] از شوورم که عموش بود بزرگتر از روزیکه
شوورم مرد هر روز میامد[7] تخونهٔ ما سرزی میزد[8] - عمو گفت باید
یک کاری بکنیم که پسرم که مے آید تو خونهٔ[9] شما محرم[10] باشد من گفتم
اختیار داره بعد یک روز گفت که من عقد[11] این دختر را
واسهٔ[12] پسرم خوندم[13] حالا محرمه[14]

(زن در اینجا گریه می کند)

بیگلربیگی - زنکه خفه می شی[15] یا بدم[16] بیرونت کنن[17] اینکه گریه نداره[18]
زن - چشم آقای بیگلربیگی اختیار دارید...... حالا چند روزه
شیخ عبدالحسین آمده میگه[18] باید عروسی کنیم - زن من نه سالشه[19]
زنم میخوام[20] ببرم هرچه میگم[21] آقا این بچه هنوز این چیزا را نمی فهمه
میگه من یادش[22] میدم تو چه - آقاے بیگلربیگی بدادم برس
من چطو[23] این دختر با این کوچکے را بدم[24] باد میگه از باباشم[25]

[1] قائم یعنے زنده ہے۔ [2] باید اورا دارد۔ [3] اورا۔ [4] عمواش است یعنی اسکا چچا ہے [5] پیرے [6] سال ہم۔ [7] بہ خانہ [8] اچانک گھس آتا تھا۔ [9] جو تمہارے گھر کے اندر چلا آتاہے۔ [10] عورت کا ایسا رشتہ دار جسکے ساتھہ اُس کا نکاح جائز نہو۔ [11] نکاح۔ [12] اپنے بیٹے کے واسطے [13] انتظام کرلیا ہے۔ [14] اب وہ محرم بنگیا ہو۔ [15] مے شوی [16] فوراً تجھکو باہر نکال دین [17] یہ تو رونے کی بات نہیں۔ [18] مے گوید [19] اسکی عمر نو برس کی ہے۔ [20] میخواہم۔ [21] مے گویم۔ [22] یادش مے دہم یعنی اسکو سکھا دونگا۔ [23] چہ طور [24] بدہم [25] بابائش ہم۔

بزرگ نه[1] دو تا[2] م زن داره بلکه این بچه هم راضی نباشه[3]
هرچه هم رفتم پیش شیخ الاسلام[4] - عز و لابه[5] کردم - میگه
عموش اختیار داره - عقدش[6] درسته شیخ عبدالحسین
خوب آدمیه - آقاے بیگلربیگی دستم بدامنت[7] - بدادم
برس - این دختر بیچاره گناهی نکرده - مالاش خوردن خودشم[8]
میخوان از من بگیرن +
بیگلربیگی - عجب! عجب!! این جیغ و داد[9] و اینکه نداشتے
آقاے حاجی فاضل شعرشان بخوانند براے این
حرف هاے مهمل[10] بود - به به[11] عجب کارے براے
ما پیدا شد - زنکه این حرفا که گریه نداره - این
جا لازم[12] نبود بیائی میگه[13] تو رفتی پیش شیخ الاسلام
زن - بله آقاے بیگلربیگی رفتم +
بیگلربیگی - خوب آقاے شیخ الاسلام[14] چچی گفتند
زن - گفت عموش اختیار داره - هر کارے بکند اختیار داره
حکم خدا این طوره - وے آقاے بیگلربیگی این بچه

[1] تر [2] دو تا ہم۔ [3] نباشد [4] شیخ السلام کے پاس ہی بہت کچھ گئی۔ [5] التجا و خوشامد کی۔ [6] عقد او درست است [7] آپکی مدد مانگتی ہوں۔ [8] اسکا مال کہانے کے لئے خود اسکو چاہتے ہیں۔ مال مجھ سے لے لیں۔ [9] گدا گشتی [10] بیہودہ۔ [11] واہ واہ ہمیں عجیب معاملہ پیش آیا۔ [12] ضروری نہ تہا۔ [13] بتا تو بھی شیخ السلام کے پاس گئی یا نہیں۔ [14] چہ چیز۔

این چیزها را نہ فہمہ ۔ بلکہ راضی نباشہ

بیگلربگی ۔ زنکہ نفست بگیرہ یعنے تو بہتر از شیخ الاسلام میدانی ہا ہا (رو میکند بحاجی فاضل) آقائے حاجی فاضل شما چہ میفرمائید ؟

حاجی فاضل ۔ آقائے بیگلربگی ۔ زن ناقص عقل است ۔ ازین جہت است کہ شہادت دو زن برابر یک مرد است شرع مطہر این طور فرمودہ ۔ حکم شرع ہمان ست کہ حضرت مستطاب حجۃ الاسلام فرمودند ۔ عمو حق دارد کہ دختر غیر بالغ را بہر کس بدہد ۔ ولا بد بہتر از پسر عمو در دنیا کیست ۔ پیر بودن وزن جوان داشتن عیب نیست بلکہ زن جوان بہتر است کہ شوہر پیر داشتہ باشد ۔ زیرا کہ شوہر جوان غالباً نادان و ناساز گار است ؛

حاضرین ۔ بہ بہ جف القلم ۔

یکی از حاضرین ۔ بہ بہ ۔ در واقع آقاے حاجی معرکہ میکنند ۔

۱ اسلام کا پاک مذہبی قانون ۲ پاک ۔ ۳ ناموافق ۔ یعنے جس سے بنتی نہ ہو ۴ قلم خشک ہوگئی یعنی ایسی عمدہ نظم لکھی ہے کہ قلم توڑ دی ۔ مراد یہ کہ اس سے بہتر کوئی آیندہ نظم نہ لکھہ سکے گا ۔
۵ غضب کرتے ہیں ۔

زن ۔ (گریہ میکند) رحم باین بچہ کوچک بکنید ۔

بیگلربگی ۔ زنکہ اینکہ از صبح تا حالا نگذاشتے ما کار کنیم ۔ صحبت کنیم ۔ شعر گوش کنیم برای ہمین حرفہاے مہمل بود ۔ حالا جواب شنیدی برو گم شو ۔ (با تغیر) فراش باشی ہمہ این عارضہاے پدر سوختہ را بیرون کن ہر کہ پیشہ لقدش میزنہ میدوہ میاد و دیوانخانہ عرض کنہ ۔ عجب گیری افتادیم ۔ (فراش باشی با فراشہا با ترکہ عارضہا را میزنند بیرون میکنند) ؛

فراش باشی ۔ پدر سوختہا گفتم جیغ و داد نکنید ۔ حالا برید گم شید ۔

بیگلربگی ۔ عجب گیری افتادم ۔ از صبح تا شوم باید باین حرفہاے مہمل برسیم ۔

حاجی فاضل ۔ آقاے بیگلربگی ۔ اوقات شریف خودتان را بیخود تلخ نکنید ۔ این مردم نادان ہستند ؛

۱ گفتگو ۔ بات چیت ۔ ۲ اپنے لئے جواب سنا ۔ ۳ ہر کہ پیش آید لکوش مے زنید مے دود یعنے جو کوئی آگے آوے لات مارو تاکہ بھاگ جائے ۔ ۴ مے آید دیوانخانہ عرض کند یعنے کچہری میں آکر عرض کرے ۵ عجب وقت میں آ پہنسے ۶ بروید ۔ ۷ شوئید ۔ ۸ صبح سے شام تک ۔ ان بیہودہ باتوں کی تحقیقات کرنی پڑتی ہے ۔
۹ خواہ مخواہ رنجیدہ خاطر نہ ہوں ؛

شما برائے رضائے[1] خدا این کار ہا رامیکنید۔

یک نفر از حاضرین۔ قربان عیبی[2] ندارہ۔ اوقات شریف خودتان را تلخ نکنید۔

یکی دیگر۔ قربان شما از آدمہائے نفہم[3] چہ توقع دارید۔

پیشخدمت۔ قربان نہار[4] حاضر است۔

بیگلربیگی۔ آقایان بفرمائید برویم نہار بخوریم اہ۔ ہی۔ عجب خوب کاری پیش گرفتیم (سرش را تکان[5] میدہد)

—پردہ میافتید—

پردۂ دویم

(نمایش گاہ دریکے از تالارہائے دربار)

(صدر اعظم مورخ الملک[6] مفخر الشعراء[7] ندیم[8] دربار وچند نفر دیگر ایستادہ اند باہم حرف میزنند۔ کریم شیرہ داخل میشود)

کریم شیرہ۔ (بالہجۂ اصفہانی) آقایان وزرار آقایان امرا سلام علیکم وقلبی[9] لدیکم!!

[1] خدا کیواسطے۔ [2] کچھ مضائقہ نہیں۔ [3] بے سمجھ۔ [4] ناشتہ [5] ہلاتا ہے۔ [6] سلطنت کی تاریخ لکھنے والا۔ [7] مفخر بمعنی باعث فخر۔ شعراء جمع شاعر یعنی شاعروں میں باعث فخر۔ ملک الشعراء [8] مصاحب [9] میرا دل تمہارے ساتھ ہونیمیں آپ کا ہم خیال ہوں۔

صدر اعظم۔ (باصدائے کلفت وباتکبر) علیکم السلام حاجی کریم احوالت چہ طورہ؟

کریم شیرہ۔ (دستش را بہ دہنش تر میکند ومیزند بگردنش) آقائے صدر اعظم نیندازیم[1]۔

صدر اعظم۔ (رویش برمیگرداند اخم[2] میکند چیزے نمی گوید)

وزیر دواب[3]۔ (داخل میشود تعظیم میکند بصدر اعظم بالہجۂ ترکی[4] ایلاتی) سلامون علیکم۔

(بعد بمفخر الشعراء وکریم شیرہ چپ چپ نگاہ[5] میکند رویش را برمیگرداند۔)

صدر اعظم۔ علیکم السلام۔ آقائے لہ لہ[6] باشی احوال شریف؟

وزیر دواب۔ ازمرحومت[7] شما بوشیار خوب است

کریم شیرہ۔ آقائے وزیر دواب! (وزیر دواب نگاہ نمی کند) آقائے وزیر دواب! (وزیر دواب نگاہ باو نمی کند۔

آقائے وزیر دواب! (وزیر دواب با صدر اعظم

[1] میندازی مرا یعنی تو مجکو نہ گرا دے یعنی میری بے قدری نکرے [2] تیوری چڑھاتا ہے۔ [3] اتالیق شاہی۔ [4] وہ ترکی زبان جو خانہ بدوش قومیں بولتی ہیں۔ [5] ترچھی نظر۔ [6] اتالیق شاہی [7] مرحمت۔ [8] بسیار

حرف میزند) آقائے وزیر - آقائے وزیر دواب عرضی داشتم!

وزیر دواب - (روئے را بطرف کریم شیرهٔ میکند با تشر[1] و تغیر) بله -

کریم شیرهٔ - [2] باتخم چه طورید؟

وزیر دواب - (با تشر و تغیر) مرتکه[3] باز امروز آمدی اینجا اگر با من حرف بزنی پدرت را میسوزانم...... بمن دیگر حرف نزن - خفه شو -

کریم شیرهٔ - (بلند میخندد - دیگران هم غیر از صدر اعظم و ندیم دربار بلند[4] خنده میکنند) اهن - آهن - هه

ندیم دربار - (خیلے یواش[5] معقولانه) آقائے حاجی کریم خواهش دارم - بسرکار وزیر دواب جسارت[6] نکنید - ایشان اوقاتشان زود تلخ میشود[7] الوقت اوقات همه هم تلخ خواهد شد

کام شیریں به بزم تلخ مکن | غرهٔ ماه و جد[9] سلخ مکن[8]

له غصه - ٢ه آپ کے بال بچے کیسے ہیں - ٣ه مردکہ یعنی مردوُ - ٤ه کھل کھلا کر ہنستے ہیں -

٥ه بڑے آہستہ سے رعب کے ساتھ - ٦ه مذاق - دل لگی - ٧ه وہ جلدی سے رنجیدہ ہو جاتے ہیں

٨ه ملق - ٩ه نہایت خوشی کا مہینہ شوال کیونکہ اسکی پہلی تاریخ کی عید ہوتی ہے - شعر کا یہ مطلب ہوا کہ محفل کے لطف میں بد مزگی پیدا نہ کر اور عید کا خاتمہ نہ کر -

کریم شیرهٔ - (خیلے یواش و شمرده[1] به تقلید[2] ندیم دربار) آقائے ندیم...... سرت تو جیبم جیبم تو خلا +

حاضرین - (همه بلند میخندند بغیر از صدر اعظم که چپ چپ باطراف خود نگاه میکند)

یساولها - (از پشت پرده صدائے یساولها[3] بلند میشود) برید - برید - بایست برید بپا

(شاه یواش یواش باطراف نگاه میکند و داخل میشود - همه چند مرتبه تعظیم میکنند)

شاه - وزیر دواب باز امروز هم اوقاتت گه[4] مرغی[5] است

وزیر دواب - (تعظیم میکند) گوربان این مرتکه نمی گوزرا......

(اشاره میکند بکریم شیرهٔ)

شاه - (با تغیر و تندی) میدانم... میدانم... خوب

(شاه می نشنید روئے[5] صندلی)

وزیر دواب - گوربانت[6] گردی:......

شاه - میدانم.... حالا بسه[7] (بصدر اعظم) صدر اعظم اخبارات

له صاف صاف - ٢ه نقل - ٣ه فوجی سوار ٤ه مرغی کا گوه - یعنی نہایت تلخ -

٥ه کرسی کے اوپر - ٦ه قربانِ تو گردم

٧ه بس است یعنے کافی ہے - رہنے دو -

مملکت چه است +

وزیر دواب — گو[1]......

شاه — (باخم)[2] — هس......

صدرِ اعظم — قربان خاکپای[3] جواهر آسایت[3] گردم.....

اخبارات و اوضائع[5] ممالک محروسه از شرق و غرب
تا از شمال تا جنوب همه بر حسب مرام[6] و آیات[7] انتظام
و رفاهیت[8] در اطراف و اکناف[9] حکم فرماست هر کجا
شهریست چون روی عروسان آراسته — و هر کجا
بندهٔ است از همگنان در آئین بندگی گوی[10] سبقت
برده — چند آنکه در سراسر خطهٔ واسعهٔ[11] این کشور
چیزی جز زلف خوبان پریشانی ندارد و دلی جز دل ساغر
خونین نباشد...... وجناب مفخر الشعرای بیجکی مصداق[12]
این مضمون را در قصیدهٔ روزانهٔ خود برشتهٔ نظم در
آورده و بعرض خاکپائے اقدس[13] همایونی خواهند رسانید

وزیر دواب — گوربا......

[1] قربان۔ [2] خاموش۔ [3] آپکے پاؤں کی خاک جو شل موتیوں کے ہے۔ [4] جمع وضع بمعنی حالت۔
[5] قبضہ میں [6] مقصد، آرزو۔ [7] جمع آیت بمعنی علامت۔ [8] آرام [9] جمع کنف بمعنی طرف یا پہلو
[10] گیند۔ [11] وسیع [12] ثبوت۔ [13] نہایت پاک۔

شاه — هس.... نفست بگیره — خوب معلوم میشود اخبارات
خوب است..... مفخر بگو ببینم چه ساخته

وزیر دواب — گوربا......

شاه — (باتشر و اخم) مردکه... خفه شو —

وزیر دواب — (بخودش) این چه نوکری شد!!

مفخر الشعراء — (پیش میاید تعظیم میکند و میخواند:)

شاها تو شاهی و گیتی سراسرند اسیر
نه مثل داری و مانند و نی شبیه[1] و نظیر

حاضرین — به به — احسنت — احسنت

مفخر الشعراء — کجاست آنکه ترا بنده نیست در عالم
هر آنکه نیست بگو آید و کند تقریر

حاضرین — احسنت — احسنت — به به — شاه سرش را تکان[2]
میدهد —

مفخر الشعراء — جهان سراسر در زیر حکم تو است ای شاه
کنونکه حکم چنین شد جهان به بند و بگیر

[1] مانند۔
[2] ہلاتا ہے۔

بگیر قیصر روم و فرست سوی کلات
بیار شنگل چین و بنه براو زنجیر ۔

حاضرین ۔ (با صدای بلند) احسنت ۔ احسنت جف القلم به به مکرر ۔ مکرر ۔ (مفخر الشعرا تامل می کند باطراف نگاه می اندازد)

شاه ۔ خوب دوباره بگو...

مفخر الشعرا ۔ بگیر قیصر روم و فرست سوی کلات[1]
بیار شنگل[2] هند و بنه براو زنجیر
فرست لشکر جرار تا بملک حبش
بکوب سومهٔ[3] تاتار تا کنار سبیر[4]

حاضرین ۔ به به ۔ احسنت ۔

کریم شیرهٔ ۔ (با صدای بلند) احسنک ۔ احسنک ۔ اهن احسنک هه ۔

شاه و حاضرین ۔ (خنده)

مفخر الشعرا ۔ (اهن شلفه[5] میکند)

له قلعه ۔ ٢ه ہندوستان کے ایک قدیم بادشاہ کا نام ہے ۔
٣ه سرحد ۔ ٤ه سلطنت روس میں ایک ملک کا نام ہے جسے انگریزی میں سائبیریا کہتے ہیں ۔
٥ه کہانسی ۔

چو تخت ایرج داری شہا بناز و ببال[1]
چو تیغ سر کج داری بزن بفرق نکیر[2][3]

حاضرین ۔ احسنت ۔ به به ۔......

مفخر الشعرا ۔ خدای نام ترا ورد[4] و ذکر مرغان کرد
بدین جهت همه جک جک کنند گاه صفیر[6]

حاضرین ۔ به به ..... احسنت بکر[7] است !!.....

مفخر الشعرا ۔ تنها تو شاهی وانها همه وزیر تواند ۔
تو همچو مایهٔ وانها همه خمیر فطیر[9]

حاضرین ۔ احسنت ۔ احسنت ۔ صدقت ۔

مفخر الشعرا ۔ تو اینکه چوبهٔ[11] تیرت بشد زپای فلک ۔
تو اینکه تیغ تو برید ابر را چو پنیر

حاضرین ۔ (با صدای بلند) ۔ احسنت ۔ احسنت به به مکرر کرر ..... چوب ۔ تیر ۔ پا ۔ فلک ..... به ..... به !

ندیم دربار ۔ به به جمع فنون عروض و بدیع استعاره کنایه تشبیه تجنیس همه در این یک بیت جمع اند ۔ به به

له ایران قدیم میں شاہ و فریدوں کے بیٹے کا نام ۔ ٢ه یا لیدن مصدر کا امر ۔ دل میں پھول ۔ ٣ه سر
٤ه وہ فرشتہ جو موت کے بعد قبر میں انسان سے اُسکے اعمال کی بابت سوال کرتا ہے ۔ ٥ه وظیفہ ۔
٦ه پرندوں کے بولنے کی آواز ۔ ٧ه کنواری یعنی خیالات بالکل نئے ہیں ۔ ٨ه خوراک کا ذخیرہ
٩ه تازہ گوندھا ہوا آٹا ۔ ١٠ه تصدقت یعنی تجھ پر قربان جاؤں
١١ه نوک ۔

صدر اعظم — بہ بہ در واقع ایجاد کلام کردہ : ابر نیسر تیغ !!

وزیر دواب — (بجوذ[2] با اوقات تلخ[2]) پہ این مرتکہ تمام نمی کوند!

کریم شیرہ — (آہستہ) آقائے وزیر دواب — آقا وزیر

وزیر دواب — (با اخم باو نگاہ میکند چیزے نمی گوید)

کریم شیرہ — آقائے وزیر عرض[3] دارم واست[3]!!

(وزیر دواب میخواہد حملہ بکند بکریم شیرہ)

شاہ — (باتغیر) آنگوشہ[4] چہ خبرہ[4]!! وزیر دواب ساکت[5] بنشین[5]

مفخر بگو۔

وزیر دواب — گور۔

شاہ — ہس۔

مفخر الشعراء — تو یکہ چو بہ تیرت بشد ز پائے فلک

تو یکہ تیغ تو برید ابر را چو نیسر

تو یکہ در حرمت فرشہائے قالی ہست

ولی شہان دیگر خود نداشتند حصیر۔

ندیم دربار — صدقت — احسنت۔

---

[1] نئی بات نکلنا۔ [2] گھبرا کر اور آزردہ خاطر ہو کر [3] عرض کے معنی ذریعہ یا وسیلہ۔ دوسرے معنی گوہ یا نجاست۔ یہ جملہ ذو معنی ہے۔ ایک تو یہ مطلب کہ آپ سے کچھ عرض کرنا ہے اور دوسرا یہ کہ آپ کے واسطے نجاست یا گوہ حاضر ہے۔ [4] اُدہر کیا معاملہ ہے۔ [5] چپ نہیں ہوتا۔ [6] تیراحمل۔ [7] چٹائی۔

مفخر الشعراء — تو یکہ آشپز در گہت زدیگ سیاہ۔

میاں قاب[2] بشب روز می کند کفگیر[3]

حاضرین — (با صدائے بلند) احسنت احسنت بگراست۔

مفخر الشعراء — کہ بود جز تو ز شاہان روزگار کہ داشت۔

بہ روہی زار و یا چہار فوج سفیر

پیچکے است آں خود کہ مدحت گوید

کتاب وصف ترا وصف کی کند تفسیر۔

شاہ و حاضرین — احسنت — احسنت!! بارک[4] اللہ بہ بہ....

صدر آعظم — آقائے مفخر احسنت — خیر[5] الکلام بہ بہ!!

وزیر دواب — گور......

شاہ (باتغیر) خفہ شو حالا......

(بصدر اعظم) صدر اعظم خیلے خوب گفتہ!! رئیس[6] خلوت؟

رئیس خلوت — بلہ قربان (تعظیم میکند)

شاہ — یک طاقہ[7] شال — وصد تومن[8] بدہ بمفخر۔

رئیس خلوت — (تعظیم می کند) امر امر ہمایونی است

---

[1] باورچی۔ [2] رکابی [3] کفچی، اس شعر میں بادشاہ کی سخاوت اور مہمان نوازی کی تعریف کی گئی ہے یعنی تو ہی ایسا سخی ہے کہ تیری درگاہ کا باورچی اُس پتیلے میں سے جو زیادہ استعمال کی وجہ سے کالا پڑ گیا ہے رات دن کفچی سے رکابی میں کھانا ڈالتا رہتا ہے۔

[4] خدا برکت دے [5] بہترین نظم [6] پرائیویٹ سکریٹری۔

[7] فرد [8] تومان۔

صدر اعظم (تعظیم می کند) قربان مورخ الملک تاریخ روز گذشته
را بشیوهٔ هر روزه چون عقد منثور[1] به پیشگاه آورده۔

شاه ۔ خوب! مورخ الملک بخوان به بنیم

مورخ الملک ۔ (تعظیم میکند و میخواند)

بامدادان که خدنگ[2] زرین خورشید از کمان کران[3] خاور[4]
بسوی گنبد نیلی[5] رنگ پرتاب شد[6] و خسرو[7] رخشندهٔ چهارمین
چرخ برش[8] باسمند بادپا و کمند پرتو دیو تاریکی را به بند
کشید... پادشاه جمجاه اسلام پناه لب از لب شیرین
نگار و دست از زیر تودهٔ زلف پرچین دلدار برداشته و بر
حسب فرمان مطاع[9] اغتسلو[10] بسوی گرمابه[11] شتافتند ۔ و در
آنجا بیگاه دلپسند که آب گرمش از چشمهٔ حیوان گوی بیشی بردی
و عطر گلابش رونق گلستان نمرود در هم شکستی دلاکان[12] شوخ
شیرین رفتار و رگ مالان چابک دست ارغوانی[13] عذار[13] که
روی هر یک از صحیفهٔ[14] ارتنگ[15] مانی نمونه[16] ای و موی هر تن از
سنبل پرچین کلاله ای بود دست بالا کرده و با آب و گلاب

۱ موتیوں کا ہار ۲ تیر ۳ کنارہ ۴ مشرق ۵ آسمان ۔ ۶ چھوڑا گیا ۔ ۷ آفتاب ۸ چمک ۹ قابل
اطاعت ۔ ۱۰ نہاؤ ۱۱ حمام ۔ ۱۲ حجام ۱۳ گلابی ۔ رخسار ۱۴ کتاب ۱۵ ارژنگ یا ارتنگ مانی مصور
کی تصویروں کی کتاب کا نام ہے ۱۶ نمونہ ۱۷ کلالہ یعنی زلف ۔

چنانچه شیوه و آداب خسروان است از سر تا پا وجود
ذیجود[1] همایونی را بشستند و پس۔

وزیر دواب ۔ گوبر...

شاه ۔ زهر مار[2]!!

مورخ الملک ۔ و پس بالنگ[3] های قشنگ[4] و مندیلهای[5] رنگارنگ
بدن همایون و اندام[6] میمون[7] را آهسته آهسته خشک کرده
و لباس خسروی که در جهان فقط قد و بالای این
دادگر عالی نسب را سزا است بپوشانیدند و بعد
از آن شاهنشاه دادگر کمی[8] در سربینه[9] که هوای
ملایم[10] آن رشک خزینه[11] است بر حسب پیش[12] نهاد
سرکار حکیم السلطنه که بقراط در پیش او قیراطی[13] نباشد
و ارسطور از اعجاز الفاظش ادویهٔ خود در بستو[14] کند و
جالینوس از کمی بضاعت در محضرش[15] چون عروس
در پردهٔ خجلت پنهان شود استراحت کردند و پس
از استراحت از آنجا برخاسته و خرامان خرامان بسوی

۱ سخاوت والا ۔ ۲ تجھے سانپ کاٹے ۔ ۳ تہمد ۔ تولیہ ۔ ۴ عمدہ ۔ ۵ انگوچھا ۔ ۶ جسم ۷ مبارک
۸ تھوڑی دیر ۹ کپڑے اتارنے کی جگہ ۱۰ خوشگوار ۱۱ حمام کا تالاب ۱۲ تجویز ۱۳ ایک بہت چھوٹے وزن
کا نام ہے ۔ ۱۴ مٹکا ۔ ۱۵ اُسکی موجودگی میں یا اُسکے روبرو ۔

دربار که محل عز و قرار و عدل و دادگستری است روانه شدند
از جملهٔ بندگان.....

وزیر و واب — (بنجو) په!! مرتکه تمام نمی کوند۔

مورخ الملک — درگاه بحضور اعلی رسانیدند که در حدود کرمان
و بلوچستان ملخان بی فرمان برکشت و زرع روستاییان
هجوم کرده و سبب اتلاف محصولات و مزروعات و
قحط و غلا و گرانی شده اند۔

چون این خبر بلالت اثر در محضر مطاع مذکور رفت فی الحال
امر عالی صادر گردید که یا هالی فلک زدهٔ آن سامان امر
و مقرر دارند که چون ارزاق و ماکولات از کنشت دیو
سرشت ملخان گرانی شده و اهالی در سختی و بدبختی افتاده
اند فرمان همایون بر آن ست که مردم آن سامان در این سال
چیزے دیگر بجای نان که حقیقتاً جز گندمی بیخته و بریان
نیست بدست آورده بخورند و بدعاگوئی ذات ملکوتی
صفات مشغول شوند تا مایهٔ خوشنودی درگاه خسروانی شود

له ٹڈیاں۔ ٢ه حملہ۔ ٣ه ضائع کرنا۔ ٤ه کھیت کی پیداوار۔ ٥ه مہنگائی۔ ٦ه اطلاع۔ ٧ه بدبخت مصیبت
زدہ۔ ٨ه خوراک کی چیزیں۔ ٩ه کھانیکی چیزیں۔ ١٠ه کرتوت ١١ه سامان بمعنی سرحد۔ ١٢ه فرشتوں کی
خصلت والی۔

و نیز گفتند که جماعتی از کفار فجار فرنگ بالشکری آراسته با
ساز و زنگ و اُردوی از دختران فشنگ که سرپرستی از
زخمیان در میدان جنگ میکنند بر اقاصی حدود و ثغور ممالک
محروسه هجوم کرده بلاد اسلام را تسخیر کنان پیش میآیند
پس حکم جهان مطاع صادر شد که چون تیر شهاب و سرعت
سحاب فرمان همایون را بایشان رسانند و امر کنند که آن
ناپاکان بی ایمان فوراً مسلمان شده و هرچه دختر ماه منظر
در اردو است با ایلچیان و هدایا بسرا پردهٔ همایونی فرستند
و مردمان ایشان هم سلاح ریخته و از همان راه که آمده اند
برگردند و الا نائرهٔ غضب همایونی شعله ور شده بر عایای این
خاندان حکم خواهد شد که ایشان را بحال خود گذاشته تا اینکه
خسته و درمانده شده با چشمی گریان و دلی بریان بجا نمان
ویران خود که منبع کفر و شرک و معدن قهر و غضب خداوند
برگردند و نیز ملاحظ قبل جهود که اجداد غیر محمود ش در ضمن
اصحاب اخدود و بشمار بوده از قوم خود پسری ماه طلعت و دختری

۱ه جمع کافر ٢ه جمع فاجر بمعنی بدکار۔ ٣ه گھنٹا۔ ٤ه غور و پرداخت، سنبھال ٥ه بہت دور والی ٦ه سرحدیں
٧ه فتح کرنا۔ ٨ه ٹوٹتا ہوا ستارہ۔ ٩ه بادل۔ ١٠ه جمع ہدیہ بمعنے تحفہ۔ ١١ه محل سرائے۔ ١٢ه شعلہ
١٣ه خدائی میں کسی کو شریک سمجھنا یعنی کفر ١٤ه کہان۔ ١٥ه جمع جد بمعنی دادا ١٦ه نالائق ١٧ه احاطہ ١٨ه زمین
کا شگاف۔ اُخدود سے وہ عیسائی لوگ مراد ہے جنکو ذوالنواس والئ یمن نے زندہ دفن کردیا تھا

آفتاب صورت آوردہ وپیشکش حرم ہمایونی کرد وچون ہر دو منظور نظر آفتاب اثر ہمایونی افتادند دو پارچہ قصر[1] از قصرہای خالصۂ شاہنشاہی را با دویست ہزار تومان وجہ نقد دربارۂ اوامر و مکرر[2] کردہ وبلقب کلیم الملکی درمیان اقران[3] و امثال[4] سرافراز و مفتخر گردانیدند۔

وزیر دواب — گور.....

شاہ — (با تشر۔ تند۔) مردکہ خفہ میشی یا پدرت بدم بسوزانند!!

مورخ الملک — ونیز چند نفر سرکردگان سپاہیان کہ از دست تنگی[6] بجان[7] آمدہ وبراے[8] دریافت وجوہات خود شورش[9] کردہ بودند برحسب حکم اعلی ہمہ را از دار[10] فنا آویختند چہ سرباز[11] را از آن سرباز گویند کہ بایستی سر خود را در راہ شاہ[12] پرستی ببازد ودراین صورت موافق رای آفتاب جلوۂ ہمایونی نبود کہ کسیکہ دعوی سربازی میکند واز دادن جان باک ندارد از گرسنگی و دست تنگی بفغان آید واز خزانۂ[13] عامرہ وجوہات طلب نماید چنانچہ آخوند[14] ملا محسن اہوازی در کتاب

ل ایک قسم کا ریشمی کپڑا ۲ دوہرایا گیا یعنی دوبارہ بھی ایسا ہی کیا ۳ ساتھی۔ ۴ برابر والے ۵ فخر کرنیوالا ۶ مفلسی۔ ۷ تنگ آگئے تھے۔ ۸ تنخواہ وصول کرنیکو ۹ بلوہ ۱۰ موت کی سولی یا پھانسی ۱۱ سپاہی ۱۲ بادشاہ سے وفاداری۔ ۱۳ شاہی خزانہ ۱۴ اخوند یعنی اتالیق۔

گندلستان[1] میفرماید:۔

چو سرباز را زشہنشہ بجست
بباید سرش کندن از تن نخست
کہ گر او نیارد شکم باختن
کجا سر بباز دگہ تاختن
شکم باختن اول بندگی است
شکم[2] بندہ[2] بی گفت[3] با سگ یکیست
ازآن روزہ افضل[4] بود از جہاد[5]
کہ مفت است وکم خرج بہر عباد[6]

صدر اعظم وحاضرین — بہ بہ۔ احسنت۔ احسنت۔....
دادسخن پروری دادہ — بہ بہ —

شاہ۔ رئیس خلوت
رئیس خلوت — بلہ قربان (تعظیم میکند)
شاہ — یک عصای مرصع بدہ بمورخ الملک
رئیس خلوت — (تعظیم میکند)

ل گندی کتاب۔ ۲ کہانے کا لالچی ۳ بے شک شکم باختن بہنے بھوکا مرنا۔ ۴ زیادہ قدر والا ۵ مذہبی لڑائی۔ ۶ جمع عبد بمعنی غلام۔

شاه ـ الحق خوب نوشته...... بارک الله.... (رو میکند بوزیر دواب ـ) خوب ـ بگو ببنیم ـ چه[1] ته ـ

وزیر دواب ـ گوربان این مرتکه میگو[2]زارد ما زندگی کنیم (اشاره می کند بکریم شیرهٔ) هرچه انسان میگوید او هم یک چیزے از خودش میگوید. و منهم هر[3]وخ میخوام چیزے بگویم ـ یا مف خور الشهرا شیر میخواند موزخوالملک کاغذ میخواند یا صدری اعظم حرف میزند یا این میاید یا آن میرود ـ آخر پس من چکار کونم؟ په اینکه نمی شود!!

حاضرین ـ (همه میخندند)

شاه ـ (باخنده) اینکه از صبح تا حالا قور[4]قور کردی[5] عرضت همیں بود ـ به ـ به ـ مردکه تو چرا این طور زود اوقات تلخ میشه ـ!

(شاه با گوشهٔ چشم اشاره بکریم شیرهٔ میکند که سر بسر وزیر دواب بگذارد[6])

ـــــــــــــــــــ

[1] تیرا کیا معاملہ ہے [2] نے گزار دے، مہلت نہیں دیتا۔ [3] ہر وقت [4] مے خواہم [5] بکتا رہا۔

[6] بالکل وزیر دواب سے مطلب نہ رکھے یعنے دق نہ کرے۔

وزیر دواب ـ گوربان ـ این مرتکه حیا ندارد آبرو ندارد امر بدهید بامن ا[1]بدا حرف نزند ـ

شاه ـ خوب درد لتو[2] همینه ـ کریم دیگه[3] وزیر دواب را اذیت نکن[4] ـ!

کریم شیرهٔ ـ امر امر همایونی است (تعظیم میکند آهسته بطرف وزیر دواب میرود وزیر دواب باو چپ چپ نگاه میکند)

آقائے وزیر دواب غلط کردم[5] ـ من نمیدونستم شما با این ودی اوقاتتان تلخ میشه ـ به تجشید[6] (عفو بفرمایید (دست میزند بشانهٔ وزیر دواب) دیگر از بنده جسارت[6] نخواهد شد ـ

وزیر دواب ـ مرتکه دیگر کار بکار من نداشته باش. (با اوقات تلخ)

(شاه و دیگران لب[7] خند میزنند زیر[8] چشم نگاه میکنند)

کریم شیرهٔ ـ آقائے وزیر دواب حالا که قبلهٔ عالم امر داد ندیگه جسارت نمی کونم ـ معذرت[9] میخوام ✦

ـــــــــــــــــــ

[1] ہرگز۔ [2] یہین است یہی ہے۔ [3] دیگر [4] دق نہ کر۔

[5] قصور کیا۔ [6] گستاخی [7] مسکراتے ہیں

[8] نیچی نظر کر لیتے ہیں۔ [9] معافی چاہتا ہوں۔

پیش خدمت ـ (تعظیم[1] میکند) قربان جلال الدین محمد ابوالحسن بن جعفر
الملقب به اقیانوس العلوم انباری دادا د کمال الدین
احمد حسین ابوالقاسم بحر العلوم شاش گردی میخواهد۔
بپابوس[2] مشرف[3] شود۔

حاضرین ـ (خنده)

شاه ـ (با تبسم) بیار۔

اقیانوس العلوم ـ (داخل میشود تعظیم میکند ـ یک شیشهٔ[4] کوچکی در دستش
است۔ با لهجهٔ عربی بغدادی) ایها الملک[5] بسلامت
باشند یک تلیلی آب[6] تربت[7] آورده ام برائے
ملک عظیم ـ کثیر اصلی است ـ چنانکه میامدم در بحر طوفان
شد همه سکان[8] مرکب[9] خوف[10] الغرق داشتند ـ یک[11]
خورده در آب مُجعل[12] کردم علی الفور طوفان مرفوع[13] شد
کلما[14] طوفان میشد رئیس[15] المرکب افرنجی میامد میگفت تراب
تراب ـ خلاصه شفا باشد جمیع عِلل[16] را

شاه ـ خیلی خوب بیارید قدری برائے[17] شفا و تبرک میخوریم[18]

۱ لقب دیا گیا ـ ۲ قدمبوسی ـ ۳ عزت دیا گیا ـ ۴ بوتل ۵ اے بادشاه ۶ تبرک قبر کا پانی ـ ۷ جو تحت ۸ جمع ساکن بمعنی رہنے والا یعنی مسافر ۹ جہاز ۱۰ ڈوب جانے کا ڈر ۱۱ ذرا سا ـ ۱۲ ملا دیا ۱۳ رفع ہوگیا ۱۴ جب کبھی ـ ۱۵ جہاز کا سردار یا کپتان ۱۶ جمع علت بمعنی بیماری ۱۷ برکت اور تندرستی کے واسطے ۱۸ پئیں گے ـ

(اقیانوس العلوم پیش میرود شیشه را میدهد بشاه ـ شاه قدری
میخورد ـ مزه[1] مزه میکند)

شاه ـ اقیانوس العلوم این آبش شور[2] است ـ

اقیانوس العلوم ـ ایها الملک بسلامت باشد ـ آب الدجله
والفرات قلیل ملح[3] دارد

کریم شیره ـ سرکار آقائی وزیر دواب نمک را ترکی چی گویند؟

وزیر دواب ـ دیگر چه میخواهی بگوئی؟

کریم شیره ـ ببیلات[4] کفن کردم هیچی[5]

(همه بطرف وزیر دواب و کریم شیره نگاه میکنند
شاه نگاه میکند و با شیشه بازی میکند)

وزیر دواب ـ (سرش را تکان میدهد) دوز[6]

کریم شیره ـ ریشت بگوز[7]

(همه با شاه قاه قاه میخندند[8])

وزیر دواب ـ (با قداره[9] کشیده میرود بطرف کریم شیره)
پدرترا میسوزانم[10]

۱ تھوڑا تھوڑا پی کر ذائقہ چکھتا ہے ۲ کھاری ـ ۳ نمک ـ ۴ تیری مونچھوں کو دفن کردوں یعنی تجھ پر لعنت ہو ـ ۵ ہیچ چیز یعنی کیا کوئی لفظ ہے ـ ۶ ترکی زبان میں نمک کو کہتے ہیں ۷ تیری ڈاڑھی میں پاد ۸ کھل کھلا کر ہنستے ہیں ـ ۹ خنجر ـ چھرا ـ ۱۰ تیرے باپ کو دوزخ کی آگ میں جلاتا ہوں ـ

کریم شیرهٔ — میدود بطرف پشت صندلی شاه) قربان پناه آوروم (پیش خدمت ها از وزیر دواب مانع[1] میشوند)

شاه — (با حالت خنده و خشم) وزیر دواب خجالت بکش - اقلا از اقیانوس العلوم واسمهایش حیا داشته باش. بسه!

وزیر دواب — (با حالت بر آشفتگی) قربان په - این[2] این حرفها میزند — قبلهٔ عالم هم این گونه میگوئید — خانزاد بعد از شصت سال دیگر نوکری نمی کنم! نمی کنم!! بس است!!

(پس پس میرود که خارج میشود)

شاه — (با تشر) مردکه این اسمش کریم شیرهٔ است — مردکه این کارش اینه که همه را بخنداند — تو نباید از او اوقات تلخ بشه — تو هم بگو بخند — بهت بگم[3]!! (با حالت غضب اگر اذیتش کردی سر تو میدم ببرن[4]! ها!!

وزیر دواب (با حالت بر آشفتگی) خانزاد دیگر گوشه نشین خواهم شد خدا فیظ[5] — (تعظیم میکند پس پس میرود)

شاه — (با تبسم) وزیر دواب تهر نکن — بیا مردکه تو هم بگو جوابش

---

[1] روکتے ہیں [2] غلام [3] بہ تو مے گویم۔ یعنے تجھ سے کہتا ہوں۔

[4] نہیں دم ببرند یعنی اسی دم تیرا سر کاٹ دیا جائیگا۔

[5] خدا حافظ۔

را بده (وزیر دواب پیش میآید)

شاه — بیا بیا —

وزیر دواب — (با حالت بر آشفتگی) خوب پس منهم میگویم

شاه — خوب بگو به بنیم

وزیر دواب — (با حالت بر آشفتگی غداره را میکشد) رو میکند بکریم شیرهٔ) بیا بیرون از پشت صندلی — کارت[1] ندارم

(کریم شیره بیرون میآید) این چه چیز است؟

کریم شیرهٔ … غداره —

وزیر دواب — (با تغیر) تو هم ریشت بگوز

(شاه و حاضرین خندهٔ بلند) قاه قاه هر هر

شاه (در حالت خنده) به به عجب گفتی — به به — مرده[2] شوره ته ببره — به به آباد[3] کردی —

(هنوز شاه و حاضرین میخندند) مردکه اینهم قافیه شد؟

(شاه سر شمشیر را تکان میدهد) به به — این چیه[4]؟ — غداره تو هم ریشت بگوز — به به

---

[1] مجھے تجھ سے کچھ مطلب نہیں۔ [2] مردہ ہی تیری بات کو سُن لیگا۔

[3] خوش کیا۔

[4] چہ است = کیا ہے۔

وزیر دواب ۔ بہ قربان شما بد عادت کردی مردم را۔ بہ این چہ کاری شد۔ ہرچہ او میگوید ہمہ بمن می خندید وہرچہ من میگویم باز ہم ہمہ بمن می خندید این کار شد (پس پس میرود تعظیم میکند) خدا حافیظ

شاہ ۔ (باخندہ) وزیر دواب بیا یک قافیۂ دیگر ہم بگو۔

وزیر دواب ۔ (تعظیم میکند ہمیں طور پس پس میرود) خدا حافظ

صدر آعظم ۔ آقائے وزیر دواب ۔ اعلیحضرت ہمایونی ارواحنا[1] فداہ فرمودند بیائید!!

شاہ ۔ (باخندہ ولش کن[2] براہ (بوزیر دواب) بروگم شو دیگر اینجا نیا (شاہ از روی صندلی برمیخیزد) صدر اعظم بگو ہمہ بیایند سر نہار۔

۔ پردہ پائین میا فتند۔

پردۂ سوم

(تماشا گاہ دریک اطاق معمولی بافرش قالی وتمد)

لہ ہماری روحیں اُسپر فدا ہو جائیں۔

لہ اُسکا رستہ چھوڑدے یعنے اُسکو جانے دو۔

اشخاص

میرزا بزرگ ۔ میرزا و رئیل محاسبات[1]، باریش سفید وقد خمیدہ

چند نفر میرزا[2]: بالباس بلند قبا ولبادہ۔

۔ پردہ بالا میرود۔

(میرزا بزرگ وچند نفر میرزا ای دیگر نشستہ اند مشغول نوشتن ہستند باہم حرف میزنند۔)

(صدای وزیر دواب از پس پردہ بلند میشود۔)

من[3] پدر شان درمیاورم[3] ۔ منہم شیر میخوانم۔

(وزیر دواب داخل میشود با اوقات تلخ وباخودش حرف میزند میرزا بزرگ ومیرزا ہای دیگر ہمہ بلند میشوند تعظیم میکنند۔)

وزیر دواب ۔ میرزا بوزورگ!

میرزا بزرگ ۔ بلہ قربان (ریش میرود ۔ سایر میرزا ہامی نشینند مشغول کار و نوشتن میشوند)

لہ محکمہ حساب کا ۔ حاکم جسے انگریزی میں ہیڈ اکاؤنٹنٹ کہتے ہیں۔

لہ محرر ۔ مُحاسب ۔ سہ اُن پر لعنت بھیجتا ہوں

لہ کھڑے ہوتے ہیں ۔

وزیر دواب ـ من از دربار قهر[1] کردم ـ گوفتم دیگر نمیروم ـ
ولے خواهند خود شان آمدو منتم[2] را بکشند[2] +

میرزا بزرگ ـ یقین است ـ البته ـ بی حضرت[3] اجل[3] کارشان
ازپیش نمیرود[4] و یقین است خواهند آمد +

وزیر دواب ـ بله خواهند آمد........ بله

میرزا بزرگ ـ بله ـ

وزیر دواب ـ هر روز که میروم دربار همه شیر[5] میخوانند هی[6] شاه
خوشش میاید[7]..... منکه میخواهم یک عرضی کنم هی
میگویند هس........هس........ خفه شو.........
من پدرشان را در میاورم !!

میرزا بزرگ ـ قربان بنده چه عرض کنم .... بله

وزدواب ـ میرزا بزورگ توهم باید هر روز یک شیری مثل
مفخورالشهرا[8] بگوئی که برائے شاه بخوانم...
خوشش بیاید +..

میرزا بزرگ ـ قربان بنده چه طور میتوانم مثل مفخرالشعراء شعر

[1] ناراض ہوگیا [2] میرا احسان اٹھائیں گے یا میری خوشامد کریگی ـ [3] حضرت بمعنی درگاه ـ اجل بمعنی نہایت جلال والا یا شان والا یعنی آپکی معزز ذات یا شخصیت ـ [4] اُن کا کام نہیں چلیگا ـ [5] شعر ـ [6] ہمیشه [7] بادشاہ خوش ہوجاتاہے یا اُسکو پسند کرتاہے ـ [8] مفخرالشعرار

عرض کنم ایشان چهل سال است در این کار استخوان خورد
کرده[1] امروز کسی در ایران و توران نمیتوانند مثل ایشان
شعر بگوید +

وزیر دواب ـ حالا توهم از مفخورالشهراء تعریف میکنی.....
اگر شیر نگوئی پدرترا در میاورم ـــــ اگر نگوئی پدرت
را درمیاورم.... تو این همه سال من را خوردی نمیتوانی
شیر بگوئی (با حالت تغیر در اطاق قدم میزند)

میرزا بزرگ ـ قربان بنده اهل دفترهستم...... بنده که شاعر
نیستم ـ

وزیر دواب ـ پدرسوخته چرا شاعر نیستی ؟ ـ

میرزا بزرگ ـ قربان از بچگی[2] کارش همین بوده +

وزیر دواب ـ تو در بچگی چه کار میکردی؟ ـ

میرزا بزر ـ قربان من طبع شعر ندارم ـ

وزیر دواب ـ (باتغیر) فراشباشی .... فراش باشی...
(فراشباشی داخل میشود تعظیم میکند +)

[1] نہایت تجربه کار ہیں ـ
[2] بچپن ـ

بزن توی سرش...... پدرسوخته[1] این همه مال من را میخوری طبع شیر نداری ؟ -

(فراشباشی میزند بسر میرزا بزرگ)

میرزا بزرگ - آخ قربان چشم ..... چشم هر چه بخواهید عرض خواهم کرد -

وزیر دواب - اگر نگوئی پدرت را میسوزانم ...

میرزا بزرگ - قربان عرض میکنم .... ولی یقین بخوبی مفخر الشعراء نخواهد شد -

وزیر دواب - اگر نشد پدر ترا میسوزانم ..... بزنید توی سرش..

میرزا بزرگ - چشم قربان..... چشم خوب مضمونش چه باشد -

وزیر دواب - (قدرے فکر میکند) خوب ... اولش این طور باشد همه نوکر شاه هستند . . . . . شاه آب را شل پنیر میبرد ...... پلو شب توی قاب میکنند همه خمیر هستند .. پایش را در فلک[2] میگذارند چوب میزنند .....

مرغ جک میکند . همه جا قالی فرش کرده اند

---

[1] دوزخی باپ کے بیٹے۔

[2] شکنجہ۔

میرزا بزرگ - (در حین شنیدن این حرفها سرش را تکان میدهد با حالت تعجب) قربان مفخر الشعراء اینچه چیزها در پیش شاه نخواهد گفت ؛

وزیر دواب - (با تغیر) پس من دروغ میگویم - ؟

میرزا جزرگ - نخیر[1] ..... خیر قربان بنده هیچ جسارت[2] نکردم مقصود این بود که شاید یک جور[3] دیگر گفته حضرت[4] از خاطرتان نیست ؛

وزیر دواب - مردیکه گفتم همین طور گفت شاه هم خوشش آمد ... همه نیم ساعت گفته به به - حالا تو میگوئی این طور نبود!

میرزا بزرگ - (قدرے فکر میکند) قربان اینگونه حرفها معنی ندارد

وزیر دواب - (با تغیر) پس مرتیکه من دروغ میگویم ؟ بزنید توی..

میرزا جزرگ - چشم - چشم قربان درست میفرمائید ... الان[5] عرض میکنم ...

وزیر دواب - ها...... پدرسوخته اول گفتی نمیتوانم .... حالا میگوئی بله ... هاکتک[6] .. مردم را آدم میکند .. خوب

---

[1] نہیں ۔ [2] گستاخی [3] قسم - طرز

[4] جناب کو یاد نہیں

[5] ابھی ۔ اسی دم ۔ [6] پٹینا ۔ سزا ۔ مار ۔

بگو..... زود بگو..... پدرت را در میاورم......
میرزا بزرگ ۔ (بخودش) خدایا[1] چه گیری افتادم[1]..... این چه
نوکری شد..... شاه آب را مثل پنیر میبرد.....
مرغ جک میکند..... که[2] معنی ندارد[2] +
(بوزیر دواب) قربان بنده در راه نمک خوارگی عرض
میکنم این حرفها خنده داره..... شاید شاه او قاتش
تلخ اشه..... غضب بکنه +
وزیر دواب ۔ مرتکه من اوقاتم تلخ است تو هم حرفی مف میزنی
بزنید تو سرش... مرتکه..... من خودم آنجا
بودم مف خور النهر اهمین طور گفت....
میرزا بزرگ ۔ (در بین کتک خوردن) آخ... آخ قربان هرچه
میخواهید عرض میکنم... چشم... چشم من چه..... اختیار با
خودتان است..... خودتان میدانید +
وزیر دواب ۔ خوب بگو..... حالا بگو ۔
میرزا بزرگ ۔ (بخودش) خدایا چه کنم... این[3] مرد که نمی فهمه[3]

[1] کس مصیبت میں پھنس گیا ۔

[2] یہ تو واہیات ہے ۔

[3] یہ مرد دانو سمجھتا نہیں ۔

من نباید اختیارم را بدم بدستش[1] +
(بوزیر دواب) ۔ قربان عرض خواهم کرد..... ولی اجازه
دارم که اگر بهتر هم توانستم بگویم عرض کنم ۔
وزیر دواب ۔ مرتکه من دیوانه شدم..... چه قدر حرف میزنی....
بگو که بخور... خلاص کن ۔
میرزا بزرگ ۔ چشم قربان... چشم (می نشیند مشغول فکر میشود)
وزیر دواب ۔ مرتکه زود بگو..... چه[2] قدر معطل می کنی[2] +
میرزا بزرگ ۔ چشم قربان..... چشم حالا تمام میشود (مشغول است)
پیش خدمت ۔ (داخل میشود) قربان ندیم دربار میخواد[3] حضور شرفیاب
شود[3] عرض میکند از حضور قبله[4] عالم[4] آمده ۔
وزیر دواب ۔ (بمیرزا بزرگ) مرتکه نگو فتم کارها[5] شان می ماند[5]
خودتان میایند عقب من..... زود بگو..... زود تمام
کن ۔
(به پیش خدمت) بگو بیاید (قدم میزند و دستش پشت
سرش) بگو بیاید ۔

[1] بدم = بدهم ۔ بدستش = بدستش یعنی میں اس کے قابو میں ہو جاؤں ۔ [2] کتنا وقت ضائع کرتا ہے

[3] ملاقات کرنا چاہتا ہے ۔ [4] بادشاہ ۔

[5] انکے کام رک جائینگے

ندیم دربار - (کمی خم میشود) سلام علیکم
وزیر دواب - (با تغیر) علیکوم اسلام.
ندیم دربار - قبلهٔ عالم امر داد ندکه سر نهار حاضر شوید.
وزیر دواب - (با تغیر) من دیگر نوکری نمی کونم..... قسم خورده ام
دیگر پایم را آنجا نخواهم گذاشت -
ندیم دربار - سرکار وزیر چرا حضرت[1] اشرف با این زودی[1] وقاتتان
تلخ میشود[1]
وزیر دواب - خودت نمی بینی که این مرتکه کریم شیرهٔ چه میکند.....
چه میگوید....
ندیم دربار - قربان اگر درست ملاحظه بفرمائید تقصیر او هم نیست...
باو اشاره میکنند که مخصوصاً این حرفها را بزند -
وزیر دواب - کدام پدرسوخته اشاره کرده است باو.....
ندیم دربار - آخ سرکار وزیر فحش[2] ندهید[2]... خواهش[3] دارم[3]
فحش ندهید..... اسباب[4] مسئولیت بنده هم خواهد[4]
شد -

[1] بادشاہ کے حضور میں آنی جلدی ناراض ہو جاتے ہیں [2] گالی نہ دیجیے [3] التجا کرتا ہوں۔
[4] مسؤلیت = جواب طلبی یعنی مجھ سے بھی جواب طلبی کا سبب ہو جائیگا۔

وزیر دواب - دہ بگو..... (با تغیر) دہ بگو ببینم کدام پدر
سوخته اشاره کرده است پدرش را در بیاورم
ندیم دربار - قربان چرا تکلیف[1] شاق[2] میکنید..... چه طور بنده
میتوانم همچو چیزے عرض کنم شما باید[3] خودتان ملتفت
این مسائل باشید[3] - خیر خواهشمندم تشریف بیاورید-
وزیر دواب - خیر من دیگر نوکری نخواهم -
ندیم دربار - خیر.... خواهش دارم ..... خوب بنده را مرخص[4]
بفرمائید[4] -
وزیر دواب - کوجا[5].... کوجا..... حالا نروید-
ندیم دربار - خیر اجازه بفرمائید خدا حافظ (خارج میشود)
وزیر دواب - خدا حافظ.... خوب من فکر میکنم.
(به میرزا بزرگ) مرتکه دیدی گوفتم خودشان میایند
عقبم... همه کارها لنگ[6] می ماند -
میرزا بزرگ - بله قربان.... بنده که میدانستم (با تبسم)
وزیر دواب - خوب شیرها[7] را تمام کردی

[1] فرض [2] دشوار یعنی یہ دشوار کام یا ذمہ داری مجھ پر کیوں ڈالتے ہو۔
[3] ایسے معاملوں پر خود آپ کو غور کرنا چاہیے۔ [4] واپس جانے کی اجازت دیجیے
[5] کجا [6] ناتمام۔ ادھورا۔ [7] شعرہا۔

میرزا بزرگ - بله .... بله قربان تمام کردم -

وزیر دواب - خوب بخوان به بینم -

میرزا بزرگ - چشم ... این است -

گر شه شر[1] کین باشد سر[2] ابر رنش[3] برد

در گریه همی افتد سکان[4] ملا اعلیٰ

طباخ توای خسرو نشر فلکش[5] در دیگ

با قاب پلو آردآن قسر همه شبها

بلبل چو رخت دیدے اندر قفس او خواندے[6]

زانروکه تو گل هستی ای شاه جهاں آرا

من بندۂ این شاهم جز شاه نمی خواهم

هرچند که گویندم از خسرو و خسروانها

(پیش میرود و کاغذ شعر را میدهد) قربان بفرمائید -

وزیر دواب - (کاغذ شعرها را میگیرد) خوب .... هه .... اهن اح

میرزا بزرگ - یک دفعه خواهش دارم اینجا خوب مطالعه بفرمائید -

برائے اینکه اگر شعر را درست نخوانند خراب میشود

[1] لڑنیوالا - [2] اوپر - [3] سر تخت - طینت - یعنی اگر بادشاہ کسی سے لڑتا ہے تو اپنی عالی ہمتی سے بادل کے اوپر پہنچ جاتا ہی - [4] عالم بالا کے رہنے والے یعنے فرشتے - [5] نسر بمعنے گدھ - نسر فلک ستاروں کے ایک خاص مجمع کا نام - [6] بولتی ہے -

خوب بفرمائید -

وزیر دواب - من خودم میدانم ... گه نخور (پشت میکند میرزا بزرگ که بیرون برود)

میرزا بزرگ - (دامن وزیر دواب را میگیرد) قربان خواهش دارم یک مرتبه بخوانید - خواهش دارم - قربان -

وزیر دواب - (خودش را از دست میرزا بزرگ میکشد) مرتکه من خودم میدانم ... گه نخور -

میرزا بزرگ - دوباره وزیر دواب را میگیرد) قربان خواهش دارم -

وزیر دواب - مرتکه گه نخور .... وِلم کن[1] -

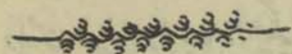
میرزا بزرگ - قربان خواهش دارم

(در وقتیکه میرزا بزرگ اصرار میکند وزیر دواب قبول نمی کند و فحش میدهد پرده می افتد)

[1] ولم کن یعنے مجھکو چھوڑ دے -

پردهٔ چهارم

(نمایشگاه در اطاق[1] نهار شاه - یک صندلی و یک میز)

(پرده بالا میرود شاه روی صندلی نشسته و در جلوش میز نهار است و مشغول خوردن است... پیش خدمت آب میآورد اول خودش میخورد و بعد میدهد بشاه)

شاه - صدر اعظم! این مردکه که از فرنگستان آمده بگو بیاید +

صدر اعظم - (تعظیم میکند) بله قربان -

(صدر اعظم اشاره برئیس خلوت[2] میکند - رئیس خلوت خارج میشود — رئیس خلوت با سفیر الملک داخل میشوند تعظیم میکنند)

شاه - مردکه کی آمدی؟

سفیر الملک غغبن - سه چهار غوزه (قربان سه چهار روزه)

شاه - مردکه تو اهل کجاهی؟ (با حالت تغیر)

---

[1] کہانا کہانے کا کمرہ۔

[2] پرائیویٹ سکرٹری۔

سفیر الملک غغبن - ایغانی (- قربان ایرانی)

شاه - مردکه ایغانی[1] دیگه چی چیه..... چرا این طور حرف میزنی

سفیر الملک غغبن - چهاغ[2] سال دغ بلجیک بودم[2])

شاه - (با تغیر) مردکه منو[3] مسخره کردی[3] میر غضب! میر غضب!

(میر غضب[4] فوراً داخل میشود)

سر این مردکه را همین جا ببر

(سفیر الملک فوراً غش[5] میکند می افتد)

صدر اعظم - (تعظیم میکند) قربان سر[6] شما راست.......... شگون ندارد بیچاره نفهم است........ غلط کرد.... بنده شرط میکند که دیگر این طور در حضور قبلهٔ عالم چیزی بعرض نرساند +

شاه - پس بزنید تو سرش (پیش خدمتها میزنند بسر سفیر الملک) صدر اعظم! اگر محض خاطر تو نبود همین حالا سرش میبریدم +

صدر اعظم - (بشاه تعظیم میکند - و بعد رو میکند بسفیر الملک) مردکه

---

[1] ایغانی دیگر چه چیز است یعنی ایغانی اور کیا چیز ہے۔ [2] قربان - چہار سال در بلجیک بودم۔

[3] مرا مسخره کردی یعنی کیا تونے مجکو مسخره سمجہا ہے۔

[4] جلاد [5] بے ہوش ہو جاتا ہے [6] علی الصباح۔

چرا مثل آدم حرف نمی زنی (:)

سفیر الملک ۔ قربان توبه کردم..... غلط کردم .... توبه کردم

شاه ۔ خوب حالا بلد شدی حرف[1] بزنی ۔

سفیر الملک ۔ بله قربان ..... بله ❊

شاه ۔ خوب بگو به بینم بلجیک چه طوره ۔ راهها امنه[2] ۔ ارزانیه[3]؟

سفیر الملک ۔ قربان راها از توجهات ملوکانه خیلی امن است ولی همه چیزها خیلی گرانست خصوصاً نان و گوشت ❊

شاه ۔ چرا نانوائیها و قصابها را بدار نمیزنند؟

سفیر الملک ۔ قربان چه عرض کنم؟

شاه ۔ بنظرم شاه آنجا خیلی بی[4] عرضه است خوب احوالش چه طور بود؟

سفیر الملک ۔ احوالش خیلی خوب بود عرض سلام میرساند یک سفیر هم فرستاده هر وقت امر و مقرر بفرمایند بخاک بوسی تشرفیاب شود[5] ۔

شاه ۔ لقب سفیر بلجیک چه چیز است ❊

[1] واقف ہوگیا کہ بات کرتے ہیں [2] راستے پر امن یا محفوظ ہیں۔ [3] ارزانی ست یعنے چیزیں سستی ہیں، [4] بے عزت یا بے توقیر۔
[5] آپکی قدمبوسی کی عزت حاصل کریگا۔

سفیر الملک ۔ قربان لقب ندارد ❊

شاه ۔ معلوم میشود آن پدر سوخته هم از تو بی عرضه تراست ❊ فارسی بلده[1]؟ ۔

سفیر الملک ۔ بله قربان بله....

شاه ۔ بگو عصری[2] بخاک بوسی سرافراز شود.... خوب پدرسوخته حالا دیدی چه طور مسجع[3] و مقفی حرف میزنی برو گم شو (سفیر الملک پس پس میرود و تعظیم میکند)

رئیس خلوت ۔ (داخل میشود و تعظیم میکند) قربان اقیانوس العلوم انباری داماد بحر العلوم شاگردی یک قدری خرمای تبرک شده آورده میخواهد بخاک بوسی سرافراز شود ❊

شاه ۔ خوب.... بیاید

رئیس خلوت ۔ (تعظیم میکند خارج میشود)

اقیانوس العلوم ۔ (با رئیس خلوت داخل میشود و تعظیم میکند) ایها الملک العظیم ۔ این خرما ها تبرک است بجهت ملک الملوک آورده ام....

[1] کیا تو فارسی جانتا ہے۔
[2] آج شام کو۔
[3] ہم وزن [4] ہم قافیہ۔

(پیش میرود و بشقاب خرما را پیش شاه میگذارد)

شاه — (یکدانه خرما برمیدارد و در حال خوردن) اقیانوس العلوم این خرماها را کی تبرک کرده است؟ —

اقیانوس العلوم — ایها الملک الملوک خودم تبرک کردم +

(شاه و حضار میخندند)

شاه — بارک الله معلوم میشود شما خیلی کارهای خوب میکنید +

اقیانوس العلوم — بلا — ایها الملک +

کریم شیره — البته — البته (همه میخندند)

شاه — اقیانوس العلوم انباری ... خوب بگو به بینم چه علم ها خوانده ای که اقیانوس شدی؟ —

اقیانوس العلوم — ایها الملک الملوک .... صرف نحو، قواعد منطق، حکمت، طبابت، فقه، اصول، علوم ارضیه فنون سماویه، جفر، رمل، اسطرلاب و..

کریم شیره — هش هش (همه میخندند)

اقیانوس العلوم — نجوم، فلک، علم اعداد، علم ابدان، علم موسیقی

۱ رکابی ۔ طشتری ۔ ۲ چڑھائے ہیں ۔ ۳ حاضرین ۴ البتہ ۵ خواندہ یعنی تونے پڑھا ہے ۶ ممند ۷ علم مذہب ۸ جغرافیہ ۹ علم نجوم ۱۰ ایک قسم کا آلہ جس سے چیزوں کی اونچائی معلوم کیجاتی ہے ۱۱ گانے بجانے کا علم ۔

وعلم معرفة البلدان +

کریم شیره — هرهر هش هش (همه میخندند)

اقیانوس العلوم — علم.....

شاه — خوب البل رسک ماشاء الله ماشاء الله تمام اینها را شما خوانده اید؟ —

اقیانوس العلوم — بلا..... ایها الملک

کریم شیره — البته..... درشت است.....لا بلا نون وحلوا (همه میخندند)

شاه — خوب..... جناب اقیانوس العلوم بلجیک خوردی؟

اقیانوس العلوم — بلا ایها الملک العظیم (همه میخندند)

شاه — خوب به به بگو به بینم کجا بلجیک خوردی +

اقیانوس العلوم — نمیدانم در کربلای معلی خوردم یا در نجف اشرف (همه تبسم میکنند)

شاه — یقین داری که خوردی؟

اقیانوس العلوم — بلا ایها الملک..... بهمان حجری که بوسیده ام

۱ شہروں کی بابت علم ۲ سوائے روٹی حلوے کے اور کچھ نہیں جانتے ۔ ۳ اسی پتھر کی قسم کھاتا ہوں جسکو میں نے چوما ہے یعنی حجرالاسود وہ کالا پتھر جسکو کعبہ میں چومتے ہیں۔

خورده‌ام.

شاه - بزنید تو سر[1] این مردکه (پیش خدمتها میزنند) بسر بحرالعلوم

مردکه همهٔ علوم تو هم مثل همین است[2].

اقیانوس العلوم - ایها الملک العظیم بالله وتالله که صیغهٔ قسم است

خورده‌ام +

شاه - مردکهٔ احمق بلجیک اسم یک مملکتی است تو بلجیک خوردی؟

رئیس خلوت، این مردکهٔ پدرسوخته را بیرون کن (رئیس

خلوت وچند نفر پیش خدمت اقیانوس العلوم را میکشند

بیرون)

پدرسوخته اگر محض خاطر این عمامه نبود پدرت را میسوزاندم

بروگم شو...

(در این حال ندیم دربار داخل میشود و تعظیم میکند)

شاه - ندیم دربار.

ندیم دربار - بله قربان (تعظیم میکند)

شاه - مردکه بلجیک خوردی +.

---

۱ سر پر

۲ تیرے سارے علم ایسے ہی ہیں یعنی تجھکو کوئی علم نہیں آتا ہے۔

ندیم دربار (با تبسم) قربان بلجیک اسم یک مملکتی است چیز

خوردنی[1] نیست.

شاه - کجا است... کدام طرف است؟

ندیم دربار - قربان بآن طرف تبریز.

شاه - هیچ کسی را از اهل آنجا میشناسی .... ویدی؟ +

ندیم دربار - بله قربان... شیخ الاسلام بلجیک پارسال این جا بود

شاه - یقین داری خودت دیدی؟

ندیم دربار - بله قربان...

این پدرسوخته را هم بیندازید بزنید

(پیش خدمتها ندیم دربار را میاندازند میزنند)

ندیم دربار - آخ قربان... آخ.. آخ... قربان گه خوردم

شاه - مردکه اهل بلجیک همه کافرند. تو شیخ الاسلام شان را

میشناسی؟

ندیم دربار - قربان .... تصدق گردم ..... میدانم همه کافرند

شیخ الاسلام هم رفته بود آنها را مسلمان بکند[2] .. آخ +

---

۱ کھانے کی چیز۔

۲ بکند۔ تصدق گردم = آپ پر قربان جاؤں۔

شاه - بزنید بزنید ..

وزیر دواب - (داخل میشود) آخ قربان نزنید من شیر گفتم (خودش را میاندازد روی ندیم دربار) قربان بخانزاده ببخشید.... من شیر گفتم (در حالتیکه میدود بطرف ندیم دربار کاغذ شعر از دستش میافتد کریم شیره برمیدارد.)

ندیم دربار - آخ آقای وزیر دواب دستم[1] بدامنت -

وزیر دواب - قربان شیر گفتم من[2] به بخشیدش[2] -

صدر اعظم (تعظیم میکند) قربان به بخشیدش[3] باین خانزاد[3] ...... نمی فهمد +

شاه - ولش کنید[4] ... مردکه هر چه از تو میپرسند بیخود[5] نگو بله.

وزیر دواب - قربان منهم مثل سف خور الشهرا شیر گفتم -

(همه میخندند)

شاه - وزیر دواب - توکه تا بحال شعر نمیگفتی حالا توهم شاعر شدی بلکه[6] خودت نگفتی ؟

وزیر دواب - بله قربان شیر گفتم ... خودم[7] هم گفته ام

[1] آپ سے مدد مانگتا ہوں [2] میری خاطر اسکو معاف کر دیجئے [3] اس غلام کی خاطر اسکو معاف کر دیجئے [4] اسکو چھوڑ دو [5] بیہودہ نہ بک۔ [6] شاید۔

[7] خود میں نے ہی شعر بنائے ہیں۔

شاه - بخوان به بینم چه[1] مهملی بهم بافتی -

وزیر دواب - (میگردد عقب کاغذ) به این[2] کاغذ کو (همه میخندند) آخ این کاغذ چه طور شد..... به پدر این میرزا بزرگ بسوزد (شاه و حاضرین میخندند)

به چرا میخندید - اینکه[3] خنده ندارد (شاه و دیگران میخندند) به این کاغذ کو .....

شاه - (با تبسم) مردکه کدام کاغذ +

کریم شیره - آقای وزیر دواب ... کاغذ شما همین است (کاغذ را نشان میدهد[4])

وزیر دواب - آخ همین است ... گوربانت برم حاجی کریم بده بمن +

(پیش میرود که کاغذ را بگیرد کریم شیره پس پس میدود)

آخ گوربانت برم حاجی کریم شیرها را بده (میدود بطرف کریم شیره) جان من بده گوربانت)

کریم شیره - آخ نمیدم ... آخ نمیدم (با خنده و حرکات مسخرگی)

[1] تو نے کیا بیہودہ باتیں جمع کی ہیں۔ [2] وہ کاغذ کہاں ہے۔

[3] یہ تو ہنسنے کی بات نہیں۔

[4] دکھاتا ہے۔

(شاه وهمه میخندند)

صدراعظم (باحالت تبسم) آقای وزیردواب عرض کردم بسه +

کریم شیرهٔ - آقای وزیردواب بفرمائید (کاغذرامیدهد)

شاه - خوب وزیردواب بخوان به بنیم -

(همه تبسم میکنند)

وزیردواب - هه هه - - اهن (قدری بکاغذ نگاه میکند)

شاه - ده بخوان چه ته -

وزیردواب - چشم قربان... گرشه سرگین[1] باشد سراطرمیش

برده - درگریه می افتند سگان ملاعلی..... طباخ

توای خرپسر فلکش زروک . باقلوب[2] پلوآرد پشیر همهٔ

شبها - بول بول[3] در ورخت ریدی[4] اندر قفس آخوند +

(همهٔ بلند میخندند)

شاه - به به عجب شیر گفتی ...... به به (باخنده)

صدراعظم - (باتبسم پیش میاید) آقای وزیردواب بس است.

وزیردواب - (باتغیر) بازهمه میخندید..... صبرکن تمام شود +

---

[1] سرگین بمعنی گوبر

[2] جمع قلب بمعنی دل - [3] پیشاب

[4] مصدر ریدن بمعنی ہگنا۔

صدراعظم - (باحالت تبسم) آقائ وزیردواب عرض کردم

بس است +

شاه - (باحالت خنده) صدراعظم این کاغذرا بگیر بخوان چه

نوشته -

وزیردواب - من خودم میخوانم -

صدراعظم - خوب التفات بفرمائید[1]........ - کاغذرا ازدر

ازدست وزیر دواب میگیرد)

شاه - صدراعظم بخوان به بنیم چه نوشته -

صدراعظم - گرشه[2] سرگین باشد سرا برمنش برد

درگریه همی افتند سگان ملا اعلی

طباخ[3] توای خسرو نسر فلکش در دیگ

باقاب پلو آرد آن نسر همه شبها

بلبل چو رخت ویدی اندرقفس آخواندی

گوئ که توگل هستی ای شاه جهان آرا

من بندهٔ این شاهم جزشاه نمی خواهم

---

[1] مهربانی فرمائیے - یا مجھو دیجیے -

[2] لڑائی کا خیال

[3] باورچی -

ہر چند کہ گویندم از خسرو و شروانہا

شاہ ـ صدر اعظم بدمعرٰی[1] نیست...... وزیر دواب این معرٰی را کی گفتہ ـ

وزیر دواب ـ گوربان این شیرہا را خودم گفتم ـ

شاہ ـ مردکہ اینہا معرا ست ـ.. اگر دروغ گفتی سرت را میبرم ... گہ نخور ؛

وزیر دواب ـ گوربان ... میرزا بزرگ ـ

شاہ ـ خوب معلوم شد...... .....نفست بگیرد... صدر اعظم

(شاہ از روی صندلی بلند[2] میشود) خوب حالا ہمہ مرخص ہستید ـ عصری ہمہ با لباس خوب بیائید کہ سفیر بلجیک میاید (ہمہ تعظیم میکنند و خارج میشوند)

شاہ ـ وزیر دواب بمان[3]! کارت دارم[4]

(شاہ و وزیر دواب تنہا و ہمہ خارج شدہ اند)

شاہ ـ وزیر دواب امروز عصری سفیر بلجیک میاید آن میز بزرگ را میدہی میگذارند در اطاق سلام .... چند صندلی ہم میگذارند دورش ...... یک سفرۂ قلم

۱ بغیر قافیہ کی نظم ۲ کھڑا ہوتا ہے ۳ ذرا ٹھہرنا ـ

۴ تمسے مجکو کچھ کام ہے ـ

۵ ملاقات کرنیکا کمرہ ـ سفرۂ قلم کار یعنی بیل بوٹے والا دسترخوان ـ

کار ہم بیندازند روش .... ـ تا ما بیائیم ـ

وزیر دواب ـ چشم گوربان..... ولی گور....

شاہ ـ ہس نفست بگیرد....

ـ: پردہ میافتد :ـ

پردۂ پنجم

ـ: پردہ بالا میرود :ـ

وزیر دواب ـ (در دربار تنہا در اطاق قدم میزند او قاتش تلخ[1] است) ہمہ تقصیر این میرزا بزرگ پدرسوختہ[1] است پدرش را در میآورم ... من باو میگویم شیر بگو او میر[2] میگوید من پدرش را میآورم..... پیش خدمت باشی !... پیش خدمت باشی !.....

پیش خدمت باشی ـ (داخل میشود) بلہ قربان (تعظیم میکند)

وزیر دواب ـ بروفراشباشی را بگو بیاید ـ

(پیش خدمت باشی تعظیم میکند خارج میشود)

۱ آزردہ خاطر ہے ـ

۲ میر = معرٰی یعنی بغیر قافیہ والی نظم ـ

وزیر دواب ـ (تنها) من پدرش را آتش میزنم ـ

(فراش باشی با پیش خدمت باشی داخل میشوند تعظیم میکنند) بروید این میرزا بوزورگ پدرسوخته را زنجیر کنید[1] بیارید +

فراش باشی ـ (تعظیم میکند) چشم قربان (پیش خدمت باشی و فراش باشی هر دو خارج میشوند[2] +

وزیر دواب ـ همه تقصیر این میرزا بوزورگ است ـ من میگویم شیر بگو او میر میگوید ـ پدرش را میسوزانم .... په ..... من امروز نهار نخوردم ..... من گورسنه[3] هستم و نخودم نمیدانم .... پدرشان را درمیآورم .... پیش خدمت باشی !

پیش خدمت باشی .... (داخل میشود تعظیم میکند) بله قربان +

وزیر دواب ـ پدرسوخته من امروز یادم[4] رفت نهار نخورم پدرتان را درمیآرم ..... پدر همه میسوزانم ـ

پیش خدمت ـ باشی ـ قربان بنده چه تقصیری دارم ... خوب

[1] زنجیرے باندہ لو۔ [2] باہر جاتے ہیں۔

[3] گرسنہ = بھوکا۔

[4] کہاتا کہانا بہول گیا۔

هرچه میفرمائید حاضر کنم میل بفرمائید +

وزیر دواب ـ پدرسوخته حالا زبان درازی میکنی[2] ... پدرت را میسوزانم +

پیش خدمت باشی ـ قربان اختیار دارید (تعظیم میکند)

وزیر دواب ـ خوب من چه بخورم ؟

پیش خدمت باشی ـ هر چیز[3] میل مبارک است امر بفرمائید از آشپز[4] خانهٔ همایونی[5] حاضر کنیم +

وزیر دواب ـ خوب چند ساعت داریم بعصر +

پیش خدمت باشی ـ قربان یعنی میفرمائید چند ساعت داریم بغروب +

وزیر دواب ـ پدرسوخته من میگویم بعصر تو میگوئی یعنی بغروب پدرترا درمیآورم +

پیش خدمت باشی ـ قربان بنده چه تقصیری دارم ـ آخر عصر یک وقت معینی نیست که عرض کنم فلان قدر داریم بعصر[6] ـ

وزیر دواب ـ پدرسوخته یعنی قبلهٔ عالم نمی فهمد ـ

[1] کہایئے [2] باتیں بناتا ہے۔ [3] جو کچھ حضور کا جی چاہے۔ [4] شاہی باورچی خانہ [5] مقرر خاص۔ [6] تیسرے پہر میں آتنی دیر ہے۔

پیش خدمت باشی - قربان بندہ ہیچ ہیچ غلطی نکردم
(بجودش) این مرد کہنی فہمد - حالا یک چیزی بگو
خودت[1] خلاص کن - لعنت بشیطان! خدایا امروز[2]
روی کہ بنگاہ کردم[2] +

(رو میکند بوزیر دواب)

قربان درست میفرمائید یک ساعت ونیم داریم
بعصر +

وزیر دواب - ھا.. ھہ.. پدرسوختہ اول گفتی بغروب حالا
میگوئی بعصر پدرت را میسوزانم ۔

پیش خدمت باشی - قربان اختیار باشماست ہر کاری بکنید حق
دارید[3] +

وزیر دواب - خوب من امروز چہ بخورم .... گرسنہ ہستم ۔

پیش خدمت باشی - ہرچہ میفرمائید بندہ چہ عرض کنم +

وزیر دواب - پدرسوختہ یک چیزی بگو پدرت را درمیآورم

پیش خدمت باشی - چشم قربان چلو[4]میل دارید؟

[1] اپنا پیچھا چھڑا - [2] آج کس کا منہ دیکھا ہے
[3] آپ کو اختیار ہے ۔
[4] اُبلے ہوئے چاول ۔

وزیر دواب - نہ!

پیش خدمت باشی - پلو[1]میل دارید؟

وزیر دواب - نہ!

پیش خدمت باشی - خورش[2]میل دارید؟

وزیر دواب - نہ!

پیش خدمت باشی - آب گوشت[3]میل دارید؟

وزیر دواب - نہ!

پیش خدمت باشی - آش[4]میل دارید؟

وزیر دواب - نہ!

پیش خدمت باشی - (کمی فکر میکند) میوہ جات میل دارید؟ -

وزیر دواب - نہ!

پیش خدمت باشی - تخم میل دارید؟

وزیر دواب - نہ!

پیش خدمت باشی - ہویج[5] میل دارید؟

وزیر دواب - نہ!

[1] پلاؤ - [2] ساگ - بھجیا -
[3] گوشت کا شوربہ - یخنی -
[4] دال - [5] گاجر -

پیش خدمت باشی - تراب میل دارید؟
وزیر دواب - نه!
پیش خدمت باشی - خیار[1] چنبر[2] میل دارید؟
وزیر دواب - نه!
پیش خدمت باشی - (نجوونش) خدایا چه[3] بگم[3] (کمی فکر میکند) تمر[4] یل تو[4] ت میل دارید؟
وزیر دواب - نه!
پیش خدمت باشی - پس قربان گرسنه تان نیست . . چیزی[5] میل ندارید +
وزیر دواب - مرتکه من میگویم گورسنه هستم . . . تو میگوئی چیزی میل نداری +
پیش خدمت باشی - چشم قربان (تعظیم میکند خارج میشود)
وزیر دواب (باتغیر) پس مرتکه چرا نان و پنیر[6] خیکی و نعنا[7] نگفتی؟
پیش خدمت باشی - هرچه بفرمائید حق دارید...... همین یکی را فراموش کردم میفرمائید بروم از آشپز خانهٔ

ل موٹی گکڑی . ۳ چہ بگویم یعنے کس چیز کا نام لوں ۔
۴ شہتوت ۵ کسی چیز کو جی نہیں چاہتا ۔
۶ تھیلی میں بندھا ہوا پنیر ۔ ۷ نعناع یعنی پودینہ ۔

همایونی نان و پنیر خیک و نعنای خشک بیاورم....
وزیر دواب - یک[1] نفر بفرست برود از اندرون با پنیر خیک بیاورد +
پیش خدمت باشی - (تعظیم میکند) چشم قربان (خارج میشود)
وزیر دواب - پیش خدمت باشی !... پیشخدمت باشی !....
پیش خدمت - باشی - (برمیگردد) بله قربان (تعظیم میکند)
وزیر دواب - بگو پنیر از هر دو خیک[2] بیاورند - توی[3] اندرون دو تا خیک است +
پیش خدمت باشی - چشم قربان (تعظیم میکند خارج میشود)
وزیر دواب - (تنها در اطاق قدم میزند با اوقات تلخ)
امروز پدرش را در میاورم..... پیش خدمت باشی
پیش خدمت باشی.....
پیش خدمت باشی - (داخل میشود) قربان بله . . . .
وزیر دواب - بروآن سفرهٔ[4] قلمکار را با هفت نه تا صندلی بیاورد . . . .

ل آدمی - ۲ تھیلی -
۳ تھنا پنیر دونوں تھیلیوں کے اندر ہے -
۴ بیل بوٹے والا دسترخوان -

پیش خدمت باشی - چشم قربان (تعظیم میکند خارج میشود)
وزیر دواب - (بخودش - تنها در اطاق) من باید یک آدمی پیدا کنم که هم اهل دفتر باشد - وهم از مفت خورا الشهرا بهتر شعر بگوید ..... هر روز یک خبری بگوید من ببرم پیش شاه بخوانم خوش[1] بیاید[1] این میرزا بوزورگ کاری ازش نمیا[2]ید -
(پیش خدمت باشی با چند فراش صندلی ها را میآورند)
وزیر دواب - (پیش خدمت باشی +
پیش خدمت باشی - بله قربان (تعظیم میکند)
وزیر دواب - تو یک کسی سراغ[3] ندا[3]ری که هم اهل دفتر باشد وهم مثل مفت خورالشهرا شعر بگوید -
پیش خدمت باشی - (بخودش) خدایا چه[4] بگم[4] که فحش[5] نشنوم[5] کتک[6] هم نخورم[6] ..... خدایا امروز چه گیری افتادیم -
(بوزیر دواب) قربان بنده سراغ ندارم ..

[1] وہ پسند کریگا۔ [2] اس مرزا بزرگ سے تو کچھ کام بنتا نہیں
[3] تجھے پتہ نہیں۔ [4] کیا کہوں۔
[5] گالیاں نہ سنوں۔ [6] مار بھی نہ کھاؤں۔

ولی این نائب حسن فراش گفته بود که یک[1] همچو آدمی میشناسد +
نائب حسن - (در حالتیکه مشغول گذاشتن صندلیهاست) بنده کی همچو عرضی کردم -
پیش خدمت باشی - خدمت سرکار آقای وزیر دواب دیگه[2] دروغ نگو[2] بکار[3] هم نکن[3] ... تو دیروز نگفتی ؟ ...
وزیر دواب - مرتکه چرا پنهان میکنی - عرض کن .....
پیش خدمت باشی - دیگه چرا پنهان میکنی .... عرض کن ...
نائب حسن - قربان من همچو غلطی نکردم +
وزیر دواب - بزنید تو سرش (فراشها میزنند بسر نائب حسن)
نائب حسن - قربان این پیش خدمت باشی با من دشمنی داره +
وزیر دواب - اگر این مرتکه را که هم شاعر هست وهم اهل دفتر فردا نیاوری پدرت را میسوزانم -
(یک پیش خدمت با یک سینی[4] و دو بشقاب[5] پنیر داخل میشود تعظیم میکند)

[1] اس قسم کے ایک آدمی کو جانتا ہے۔
[2] زیادہ جھوٹ نہ بول۔
[3] زبان مت بدل [4] تھالی۔ [5] رکابی۔

وزیر دواب - ازہر دو پنیر آوردی؟
پیش خدمت باشی - بلہ قربان
(وزیر دواب می نشیند روی یک صندلی و پیش خدمت
بشقاب رامیگذارد روی صندلی دیگر)
وزیر دواب - آخ خیلے گرسنہ ہستم ..... پدر سوختہ ها....
(مشغول خوردن[1] میشود) پیش خدمت باشی!
پیش خدمت باشی - بلہ قربان -
وزیر دواب - از سر[2] دہ دو خیک پنیر بجہت اندرون[3] آوردہ
بودند +
پیش خدمت باشی - بلہ قربان +
وزیر دواب - یک خیک بجہت من آوردہ بودند ..... یک
خیک بجہت خانم[4] .. (یک قدری پنیر از بشقاب
برمیدارد میدہد بہ پیش خدمت باشی) بخور بہ بین
چہ طور است +
پیش خدمت باشی - (پنیر را میگیرد میخورد مزہ[5] مزہ میکند سری

[1] کھانے لگتا ہے - [2] سردابہ یعنے تہ خانہ -
[3] حرم سرائے [4] بیوی گھروالی
[5] ذائقہ لیتا ہے - چکھتا ہے -

تکان میدہد) قربان خیلے خوب است ..... بہ بہ -
وزیر دواب - این از خیک من است +
پیش خدمت باشی - بلہ قربان باید ہمیں طور باشد ... بلہ +
وزیر دواب - (قدری پنیر از بشقاب دیگر برمیدارد میدہد بہ
پیش خدمت باشی) پیشخدمت باشی ازین بخور بہ بین
چہ[1] طور است - ؟
پیش خدمت باشی - پنیر را میگیرد ومیخورد مزہ مزہ میکند سرش
را تکان میدہد) بہ بہ .. اینہم خیلے خوب است
در[2] واقع تعریف دارد خیلے خوب است..... بہ بہ
وزیر دواب - این از خیک خانم است +
پیش خدمت باشی - بلہ باید ہمیں طور باشد.... بلہ خیلے تعریف دارد
وزیر دواب - خوب بگو بہ بینیم مال خیک من بہتر است یا مال
خیک خانم.....
پیش خدمت باشی - (بخودش) خدایا پناہ بتو - چہ بگم کہ کتک
نخورم (بوزیر دواب) قربان گمان میکنم کہ مال

[1] کیسا ہے -
[2] حقیقت میں بہت عمدہ ہے

نخیک خانم بهتر است ؛

وزیر دواب ـ ها بارک الله بله میدانی چرا پنیر نخیک خانم بهتر است.

پیش خدمت باشی ـ خیر قربان ـ بنده چه عرض کنم ؛

وزیر دواب ـ نخیک من توی راه سوراخ شد باد زد[1] ـ اما نخیک خانم هیچ باد نزده ـ

پیش خدمت باشی ـ بله قربان همین طور است که میفرمائید ـ پنیر نخیک خانم خیلے تعریف دارد ـ

میرزا بزرگ ـ (از پشت پرده صدایش بلند میشود) آخ من بیچاره چه کردم ـ آخ خدا ؛

وزیر دواب ـ ها (کمی گوش میدهد) آخ این پدر سوخته را آوردند!!

میرزا بزرگ ـ (با زنجیر و چند نفر فراش داخل میشود ...... آخ قربان بنده چه تقصیری کردم .... آخ بعد از سی و دو سال خدمت این جزای منه[2] ...... امروز

لہ سوکھ گیا ـ خشک ہوگیا ـ

ٹہ این جزاے من است یعنی یہ انعام مجھکو ملا ـ

از صبح تا حالا یک دقیقه خوش نبودم ... آخ چه تقصیری کردم

وزیر دواب ـ پدرت را امروز میسوزانم ـ

میرزا بزرگ ـ آخه قربان چه تقصیری کرده ام

وزیر دواب ـ پدر سوخته برائے قبلۂ عالم امیر میگوئی ... من بتو نگفتم شیر بگو ... پدرت در میآورم

میرزا بزرگ ـ قربان بنده عرض نکردم که بنده شاعر نیستم ـ نمی توانم شعر عرض کنم .... قربان بنده اهل دفتر هستم

وزیر دواب ـ پس چرا گفتی ..... پدرت را میسوزانم ؛

میرزا بزرگ ـ قربان حضرت اجل آنقدر اصرار کردید .... بنده هم بقدر مقدور چیزی عرض کردم ؛

وزیر دواب ـ پدر سوخته خفه شو ـ تو دیگر معزولی[2] ـ امروز روز آخر تست ، نائب حسن گفته یک ادم بیاورد که هم شیراز مف خور الشهرا بهتر بگوید و هم اهل دفتر باشد ـ

نائب حسن ـ قربان این پیشخدمت باشی با من دشمن است بنده هیچ کسی سراغ ندارم[3] ـ

لہ میرء معترائی یعنی بغیر قافیہ کی نظم

ٹہ آئندہ تجھکو موقوف کیا گیا ـ

تہ مجکو تو اس قسم کے آدمی کا پتہ نہیں ـ

وزیر دواب - بزنید توسر این پدر سوخته.... اگر نگوئی بیاید پدرت
را درمیاآورم..... بیرونش کنید +
(فراشها بیرونش میکنند)

میرزا بزرگ - قربان بنده را تصدق کنید[۱]- مرخص بفرمائید[۲]
بنده دیگر نمیخواهم دراین آخر عمر گوشه نشین بشوم -

وزیر دواب - پدر سوخته خفه شو...... پدرت را میسوزانم.......
پدر سوخته را بیندازید...... (فراشها میرزا بزرگ
را میندازند) آن سفره قلمکار را بیندازید رویش..

میرزا بزرگ - آخ قربان بنده را بخدا ببخشید ..... توبه کردم
دیگر نوکری نمی کنم....

وزیر دواب - خفه شو پدر سوخته...... آن صندلی ها را بگذارید
دورش -

میرزا بزرگ - آخ مردم بفریاد من برسید...... آخه من چه
تقصیری کردم ؟

وزیر دواب - بزنید تو سرش[۳]

فراشها - (از پشت پرده) برید.....برید... بایست.....

---

[۱] ببخشید - معاف کیجیے۔ [۲] مجکو اجازت دیجیے۔

[۳] اس کے سر پر مارو۔

بایست +

(شاه و صدر اعظم و سفیر الملک و سفیر بلجیک و سایر
اجزا[۱] داخل میشوند)

شاه - (با حالت تعجب و تغیر) وزیر دواب... وزیر دواب
این دیگه چه چیز است؟! این کیه[۲]؟!
(همه در حالت تعجب هستند)

وزیر دواب - گوربان این میرزا بوزورگست.. قبلهٔ عالم
فرموديد -

شاه - (با تغیر و تعجب) مردکه من گفتم میرز بزرگ بگذار اینجا

وزیر دواب - گوربان اینم میرزا بوزورگست میرزا کوچک کی نیست

شاه - بزنید تو سر این پدر سوخته (فراشها میزنند)

وزیر دواب - گور....

شاه - بزنید! بیرونش کنید! (فراشها وزیر دواب را بیرون
می کنند) +

میرزا بزرگ - (با حالت پریشان از زیر سفرهٔ قلمکار سر بیرون
کرده) +

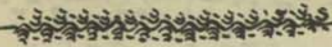
---

[۱] ڈرامہ کے سب آدمی۔

[۲] کیست - کون ہے۔

آخ تصدقت گردم بدادم برسید[1]۔ (از زیر قلمکار بیرون میاید میرود بطرف شاہ)... آخ قربان بدادم برسید شاہ ـــ خوب بس است پدرش را میسوزانم *

:پردہ میافتد:۔

۱ میرا انصاف کیجیے۔

انتخاب

ناسخ التواریخ

جنگ اسکندر بادارا و غلبہ بایران پنج ہزار و دو ویست وہشتاد و یک سال بعد از ہبوط[2] آدم علیہ السلام بود

چون اسکندر در شہر طرابلس تجہیز[3] لشکر و اعدا[4] و سپاہ فرمودہ بعزم رزم[5] دارا کوچ دادہ[6] از دجلہ و فرات عبور نمود و وارد طالبکس گشت و چون معلوم کرد کہ دارا در ارض[7] اربلا لشکر گاہ ساختہ یک ملیان مرد سپاہی کہ عبارت[8] از دو کرور باشد ملتزم[9] رکاب اوست حکم داد تا چہار روز لشکر در طالبکس توقف نمودہ کار خود را انتظام کردہ و از آنجا کوچ دادہ قریب بہ ارض اربلا فرود[10] شدند

۱ تیت کرنیوالا ۔ مٹانیوالا۔ ۲ ہبوط یعنی گرنا نیچے اترنا۔ یعنے حضرت آدم علیہ السلام کا بہشت سے زمین پر اترنا۔ ۳ تیاری ۴ بند وبست ۵ لڑائی ۔ ۶ کرکے ۔ ۷ زمین ۔ ملک ۔ ۸ مطلب یا معنے ۔ ۹ ساتھ رہنے والا ۱۰ اُترے ، قیام کیا۔

ودر آنجا لشکرگاہے بقانون برآوردہ گردن[1] آراسنگرے بہ نہایت
متین[2] کردند آنگاہ مردم پیر وناتوان ومریض را در لشکرگاہ بجائے
گذاشتہ خود نیمہ شبے باچہل ہزار تن پیادہ وہفت ہزار تن سوارہ
بعزم جنگ دارا ازان جایگاہ بیرون شد وحکم داد کہ لشکریان زیادہ
برآذوقہ[3] اندک وآلات حرب[4] چیزے باخود حمل[5] نہ کنند وچون یک
نیمہ ازان مسافت کہ با دارا درمیان داشت درنوردید تلّے[6] بزرگ
پدیدار گشت اسکندر از اسب بزود وبر سر آن تل برآمدہ لشکرگاہ
دارا را ازان سوے مشاہدہ نمود کہ چندانکہ نور بصر[7] را گذر بود
برمرد ومرکب مے گذشت اسکندر زمانے دیر ہمے باخود مے
اندیشید کہ بآن سپاہ اندک اگر بدیشان تاختن[8] کند از قانون
خرد بیرون است پس لشکریان را فرمود تا درآنجا فرود شدند.
وصنادید[9] سپاہ را برائے مشاورہ حاضر ساختہ انجمنے برآراست
وہر کس سخنے گفت عاقبت پارمینا کہ سردار بزرگ بود وپایۂ خاستہ
عرض کرد کہ صواب آنست کہ چند تن مرد دلاور از لشکر بیرون
شدہ بجانب ایشان نزدیکی کند کہ رسم وروش آن جماعت را باز

[1] مورچہ جو گردن کی برابر اونچا ہو۔ [2] مضبوط۔ [3] توشہ۔ خوراک۔ [4] لڑائی کے ہتیار۔
[5] اٹھانا۔ لیجانا۔ [6] ٹیلہ۔ [7] نظر۔ [8] حملہ۔
[9] جمع صندید بمعنی سردار۔

داند وباز آید تا در میدان جنگ کار بر بصیرت[1] بود این سخن در حضرت
اسکندر پسندیدہ افتاد وخود کہ از دیگر مردم بمردمی ودلاوری برتری
داشت باچند تن از گزیدگان[2] سپاہ اسپ برجہاند ونزدیکئے لشکر
دارا رسیدہ از رسوم ونظام ایشان وقوف حاصل کرد وباز آمدہ
مردم را نوید[3] ظفر داد وسرہنگان سپاہ را بالطاف[4] واشفاق[5] خسروانی
امیددار ساخت وفرمود آن شب را در فراز[6] آن کوہ بیاسایند وفردا
بگاہ جنگ درانداز ند وازان سوے چون دارا از ورود لشکر دشمن
آگہی یافت صبحگاہ صف برکشید وچون سپاہ ایران ازان زیادہ بود
کہ دران عرصہ بریک صف شوند بفرمود گروہ گروہ از پس یکدیگر بہ
ایستادند وجملگی را بر دو بہرہ ساختہ وخود با پانزدہ ہزار سوار جرّار و
شہزادگان وغلامان خاصہ در قلب صف اوّل جائے گرفت وچند
انکہ از لشکر یونان درمیان سپاہ ایران بود فرمود تا در میمنہ[7] ومیسرہ[8]
لشکر جائے گرفتند واز اعیان ایران سرداران بزرگ بر میمنہ
ومیسرہ بگماشت وبا این ہمہ بسبب کثرت مردم وفزونی لشکر بدان
نظام کہ لایق بود موافق ومتوقع نیامد سوارہ وپیادہ باہم مختلط[9] شدند

[1] دانائی [2] منتخب لوگ۔ چھٹے ہوئے آدمی۔ [3] خوشخبری [4] جمع لطف بمعنی مہربانی [5] جمع
شفقت بمعنی مہربانی۔ [6] اوپر۔ [7] فوج کا دایاں بازو۔ [8] فوج کا بایاں بازو۔
[9] رل گئے۔

و عرّادہائے[1] جنگی را از پیش روئے سپاہ بداشتند و فیلہائے
کوہ توان را از دنبال[2] جائے دادند۔ و لشکر ترکمان را کہ مردم انگریز
سیطیا گویند و اہل عراق را کہ بختریا نامند با قبائل[3] کبی دو سیاہ فرمان
دارا در مقدمۃ الجیش[4] ایستادند و حکم شد کہ چون سپاہ اسکندر نزدیک
شوند مجال[5] دہند کہ بہ لشکرگاہ درآیند و از دنبال ایشان برآمدہ آن
جماعت را محصور دارند و از میان برگیرند[6] و لشکر دارا بر چہار بہرہ بودند
بعضے را از آلت[7] حرب شمشیر بود و برخے را نیزہ و گروہے با تبرزین[8] بودند
و جماعتے چوب ہائے گران در دست داشتند و آمادہ قتال[9] بودند
اما سپاہ دارا را لشکرے در اطراف نبود۔ و از لشکر اسکندر بغایت
ہراسناک بودند خاصہ آن جماعت کہ در جنگ غرانگس داسس
حاضر بودند علی الجملہ اسکندر نیز سی و دو ہزار تن از لشکریان خود را بر
دو بہرہ کرد و ہر بہرہ را بقانون نظام فالنکس کہ از این پیش مذکور شد
بداشت و جمعے را کہ آلات جنگ ایشان گران بود از قفائے آن گروہ
جائے داد تا در حفظ[10] و حراست ایشان قیام نمایند و سوارگان سپاہ را
در میمنہ و میسرہ بگماشت و حکم داد کہ با تیر خارا[11] شگاف اسپہائے عرادہ

۱ توپیں ۲ پیچھے۔ ۳ جمع قبیلہ بمعنی قوم۔ ۴ فوج کا اگلا حصہ ۵ موقع ۶ کام تمام کردیں۔
۷ ہتیار ۸ کلہاڑا۔ ۹ قتل کرنا۔ لڑنا۔ ۱۰ نگہبانی اور سنبھال۔
۱۱ پتھر کو سنے والا۔

را با خاک در اندازند و چون اسکندر دانست کہ گزیدہ سپاہ دارا
در قلب جائے دارند لشکر خود را فرمود تا بسوئے میسرہ حملہ برند چون
لشکر اسکندر بجانب میسرہ روئے آوردند و دارا حسن تدبیر او ندانست
کہ از جنگ رو برو سر بر تافت میسرۂ سپاہ خود را حکم داد تا قریب
بقلب[1] شوند و جنگ اسکندر را بقلب اندازند مع القصہ[2] نائرۂ[3] حرب
بالا گرفت و ترکمانان کہ مقدمۃ الجیش لشکر دارا بودند اسپ برانگیختہ
و با سوارہ سپاہ اسکندر جنگ در انداختند زمانے بر نیامد کہ ترکمانان
شکستہ شدند و راہ فرار پیش گرفتند دارا چون چنان دید حکم داد کہ
عرادہائے جنگی را بتازند و لشکر دشمن را درہم نوردند چون عرادہا
بجنبش آمد کمانداران یونان با خدنگ خارا[4] در اسپ ہائے
عرادہ را بخاک در انداختند چنانکہ عرادہا از رفتن بماند دارا چون
چنان دید از قلب سپاہ بجنبید و چون سوارہ و پیادہ ایرانیان مختلط
بودند کار لشکر از آن تاختن پریشان گشت و اسکندر با مقدمۃ الجیش
بدیشان تاختہ از دنبال او پیادگان با نظام فالنکس نیز در رسیدند
و بہ جنگ در پیوستند چنانکہ کار بر ایرانیان تنگ شدہ راہ ہزیمت[5] پیش

۱ فوج کے بیچ کا حصہ ۲ قصہ کوتاہ۔
۳ شعلہ ۴ پتھر کو چیرنے والا تیر۔
۵ بھاگنا۔

گرفتند دارا نیز مجال درنگ ندیده از پیش بگریخت و هنوز پارمینا که
در میسره سپاه اسکندر بود با ایرانیان جنگ در میان داشت و سپاه
ایران گرد[1] او را فرو گرفته عظیم کوشش می نمودند اسکندر چون حال
ایشان را بدانست جمعی را از قلب با عانت[2] لشکر پارمینا فرستاد و
درین وقت دارا که از میان میدان بازپس گریخته بود چون حال
اسکندر را معلوم کرده دانست که در قلب لشکر مردمی اندک باقی
مانده اند گروهی از سوارهٔ هند و ایران را بجانب قلب مامور[3]
داشت و ایشان اسپ انگیخته با اسکندر در آویختند[4] و پادشاه
یونان جمعی از جنگجویان را که از آلات جنگ گرانبار بودند حکم داد که
با سوار هند و ایران جنگ در انداختند و مردانه کوشیدند ایشان
را بشکستند آن گاه اسکندر خود بجانب میسره با عانت پارمینا تاختن
کرد و با لشکر هندیان و بکطریا و پارس که بدان جانب بودند جنگ
بر پیوست و درین کارزار شصت تن از سرداران بزرگ یونان
مقتول گشتند اما با این همه مردم یونان ظفر جستند و ایرانیان را
یک باره هزیمت کردند و درین مصاف[5] چهل هزار تن از لشکر ایران

[1] اسکو گھیر کر [2] مدد۔
[3] مقرر کیا۔ [4] لڑنے لگے
[5] لڑائی۔

و پانصد تن از سپاه اسکندر عرضهٔ[1] هلاک گشت و مبلغ چهل ملیان
زر و سیم و آلات و آوانی[2] زرین و سیمین و جواهر شاداب[3] و اشیای
نفیسه غنیمت[4] مردم یونان گشت که آن را بر بیست هزار سر استر[5]
و پنج هزار نفر شتر حمل کردند و بعد ازین فتح ممالک بابلونیا و سوزیانا
و پرسیس که بعراق عرب و خوزستان و فارس مشهور است مسخر[6] اسکندر
گشت و دار الملک این ممالک که بابلان و سوزا و پرسیس که عبارت
از تخت جمشید است به تحت فرمان آمد و کار ایرانیان چنان بی سامان[7]
گشت که دیگر نیروی[8] مقابلهٔ اسکندر نداشتند +

غلبهٔ اسکندر بدارا پنج هزار و دویست و هشتاد و یک سال بعد از هبوط آدم بود

چون اسکندر یکباره سپاه ایرانیان را هزیمت کرد بشهر بابل
در آمد و مردم آن بلده[9] که از اعمال دار الصعوبت روزی می بردند[10]
از ورود[11] اسکندر بنهایت شاد و مسرور شدند و پس از یک ماه

[1] جو چیز پیش کی جائے۔ [2] جمع آئنہ جو خود جمع ہی انا کی بمعنی برتن [3] چمکتے ہوئے یعنے قیمتی۔
[4] لوٹ۔ [5] خچر [6] فتح کیا گیا۔ [7] بگڑا ہوا۔ [8] طاقت۔ [9] شہر۔ [10] سختی میں یا مصیبت
میں زندگی بسر کرتے تھے۔ [11] پونچھنا۔ اترنا۔

از بابل بشهر سوزا که اکنون بشوشتر مشهور است درآمد و در آن
بلده دفینه[1] از دارا بدست اسکندر افتاد که پنجاه هزار طالینت
زر خالص عاید گشت[2] که هر طالینت عبارت از دو لیست دینار
زر باشد و در ایام توقف اسکندر در شوشتر شش هزار تن پیاده
و پانصد سواره از مکادونیه در رسیده ملحق[3] سپاه وے گشت و
درین وقت به عرض اسکندر رسید که دارا باراضی میدیا که عبارت
از آذربائجان است گریخته و بعضے از ممالک عراق عجم نیز بزیر
فرمان اوست اسکندر متعرض[4] او نشده نخست به سوئے اصطخر و
پرسیس عبور فرمود و بعضے از لشکریان ایران که در حضرت او نافرمانی
کرده بجبال[5] شامخه[6] گریخته بودند در حین عبور همگی را کیفر[7] داده مطیع و منقاد[8]
فرمود و در ایام توقف در اصطخر و پرسیس ضجیع[9] اسکندر که اوراطیس نام
بود و پیوسته[10] کین[11] ایرانیان در دل میداشت شبے شوهر را مست
طافح[12] یافته بخدمت او شتافت و معروض داشت که مردم ایران
سالها ممالک یونان را خراب و ویران داشتند و هیچ دقیقه از نهب[13]
و قتل باقی نمیگذاشتند هر گاه پادشاه را سر مکافات باشد من چنان

۱ دارا کا زمین میں گڑھا ہوا ایک خزانہ ۲ نکلا۔ ۳ ملا ہوا۔ ۴ روکنے والا۔ مزاحم۔ ۵ جبال جمع جبل بمعنی پہاڑ۔ ۶ بلند۔ اونچے۔ ۷ سزا۔ ۸ فرماں بردار۔ ۹ ہمخوابہ۔ بیوی۔ ۱۰ ہمیشہ۔ ۱۱ دشمنی۔ ۱۲ بدمست ۱۳ لوٹنا۔

خواهم که یک شب آن کیفر بدیشان دهم و آن چنان است که فرمان
دهی تا درهمین شب لشکریان شهر اصطخر را خراب کنند و آتش در
زنند مع القصه در مستی حکم از سکندر بستد و سپاه را فرمود تا در ان
شب اموال مردم را که یک صد و بیست هزار طالنیت بقلم آمد[1] بغارت
برگرفتند و بر استر و اشتر حمل کرده از شهر بدر بردند آنگاه تمامت اصطخر
را که سالها دار المملک ملوک ایران بود خراب[2] کردند و آتش در زدند و
تخت[3] جمشید را بسوختند و ویران ساختند چنانکه هنوز آثار آن حرق[4]
و تخریب[5] باقی است بالجمله روز دیگر خبر رسید که دارا در اکباطانا که
اکنون بقلمرو همدان مشهور است سکون[6] دارد اسکندر ساز سپاه کرده
بدان جانب کوچ داد و مدت پانزده روز هر روزے ده فرسنگ
را قطع مسافت نموده در آن اراضی فرود شد و معلوم شد که دارا
خبر تاختن اسکندر را اصغا[7] فرموده پنج روز قبل از ورود او فرار نموده
پس اسکندر روزے چند در آن جا توقف فرمود و از حال لشکریان
بازپرسی[8] بسزا فرمود و سواره طسالیا را که در هر ناورد[9] زحمت
فراوان دیده بودند بایصال[10] مرسوم[11] و بذل[12] عطا خوشدل ساخته

۱ لوٹ لیا۔ ۲ تباہ کر دیا۔ ۳ ایک خاص جگہ کا نام ہے۔ ۴ جلنا۔ ۵ تباہ کرنا۔ ۶ قیام ۷ سننا۔ ۸ مناسب تحقیقات۔ ۹ لڑائی۔ ۱۰ ادا کرنا۔ پہنچانا۔ ۱۱ مقررہ تنخواہ ۱۲ بخشنا۔

بعلاوه دو هزار طالنیت زر با انعام ایشان مقرر داشت و آن
جماعت را شاد کام رخصت[1] انصراف[2] داد تا یک چند مدت در
خانهای خویش آسوده وغنوده باشد آنگاه امرائے درگاه
وسران سپاه وعموم[3] لشکریان را حاضر ساخته فرمود که مارا در حق
هیچکس حکومتے بشایگان[4] نباشد هرکه را دل بسوئے ماست وملازمت
حضرت مارا طالب است نام اورا در دفتر چاکران برنگارند
ومرسوم اورا مقرر ومعین فرمایند وهرکرا میل آن باشد که از
ملازمت[5] خدمت استعفا[6] جوید وبا خانهٔ خویش شود هم با او سخنے
نخواهد بود عموم لشکریان پیشانی بر خاک نهادند وملازمت[7] رکاب
را اختیار[8] کردند وقلیلے ازمردم که عزیمت وطن نمودند هم ایشان را
مطلق[9] العنان ساخته با انعام[10] وافضال خسروانی رخصت انصراف
داد آنگاه مردے از بزرگان ایران که آتسئے واطیس نام داشت
وروزگارے دراز بحکم دارا در قلعه شوشتر محبوس[11] بوده بفرموده
اسکندر از حبس[12] نجات یافته بایالت[13] وحکومت آذربائجان مفتخر[14]
گشت واز پس این واقعه پادشاه یونان با مردان مبارز[15] طلب

[1] اجازت [2] واپسی۔ [3] عام سپاہی۔ [4] جبراً۔ زبردستی۔ [5] نوکری میں رہنا۔ [6] معافی مانگنا یعنی اب مجھکو نوکری سے معاف کیجئے۔ [7] خدمت میں رہنا۔ [8] بہتر سمجھا۔ ترجیح دی۔ [9] خود مختار۔ آزاد۔ [10] بخششیں [11] قید میں [12] قید۔ [13] سرداری۔ [14] فخر کرنیوالا [15] جنگجو۔

دارا کوچ داده وارد شهر رے گشت ودارا از آنجا در تنگی[1] کبتیان[2]
که عبارت از کنار دریاے خزر است گریخت واز آنجا عبور کرده از
اراضی گرکان بسوے خراسان در رفت چنانکه مذکور مے شود +

جلوس[3] اسکندر در مملکت ایرانیاں پنج هزار ودو ویست وهشتاد ویک سال بعد از هبوط آدم علیه السلام بود

ازان گاه که لشکر ایرانیاں در ارض[4] اربلا شکسته[5] شد هرگز
آن اجماع[6] که در خور[7] جنگ اسکندر باشد فراهم نگشت اما چون دارا بطرف
خراسان گریخت واز جانب اوبسس که یکے از بزرگان درگاه
بود حکومت اراضی خراسان وبلخ داشت بخدمت شتافت وسی
هزار تن از مردم یونان وچهار هزار تن از لشکریان فلاخن[8] افگن
وسه هزار سواره[9] که بیشتر از ایشان[10] ازمردم عراق بودند بر سر دارا
گرد گشتند ودارا عزم کرد که با آن لشکر بجانب عراق آمده ودیگر باره
سپاهی در خور جنگ فراهم کند وچند منزل کوچ داده هم از نیمه راه پشیمان

[1] تنگنائے [2] انگریزی لفظ کیسپین [3] تخت پر بیٹھنا۔ [4] زمین۔ ملک [5] ہار گیا [6] جمع ہونا۔ [7] لائق۔ مناسب [8] پتھر پھینکنے کا آلہ۔ گوپیا [9] رسالہ [10] از ایشاں یعنے ان میں سے۔

گشت و مراجعت کرد و گفت کہ در ہمیں اراضی نشیمن کنم و چون سکندر
بدین جانب شود با این سپاہ قلیل مصاف دہد و ہمدرین ہنگام بسّس
با آبرزانس کہ ہم یکے از بزرگان حضرت دارا بود بنہانی سازشورے
طراز داد و گفت مردم ایران از دارا رنجیدہ خاطر اند و ہرگز در راہ
او کوشش نکنند بہتر آن است کہ او را از میان برگیریم و خود بکار سلطنت
پرداختہ با اسکندر مصاف دہیم و جمعے از صنا دید و سپاہ را بدین
سخن ہمداستان ساختند ۔ مردم یونان در حق بسّس بدگمان شدند
از بدسگالی او با خدمت دارا حکایت بردند و عرض کردند کہ صواب
آن است کہ درین مدت فترت حافظ و حارس پادشاہ ایران لشکر
یونان باشند دارا سخن ایشان را بصواب نشمرد و چہ اندیشید کہ مردم
یونان زین دور نباشد کہ ہوائے اسکندر جویند و چون فرصتے بدست
کنند بجہت تقرب با وے مرا گزندے رسانند لاجرم بعد از سہ روز
بسّس و ابرزانس و جمعے دیگر از بزرگان ہمدست و ہمداستان شدہ
بر دارا بشوریدند و او را گرفتہ با زنجیر زرین بربستند و در تختے نہادہ بر
پشت استران حمل کردن و پوشش آن تخت را از پوست جانوران

۱ واپسی ۲ رہنے کی جگہ ۳ مصاف دہد یعنی لڑے ۴ ہنگامہ کے سامان ۵ نقش کھینچا یا تیاری
کی۔ ۶ کام تمام کریں ۷ متفق ۸ کمزوری خطرہ ۹ بعید ۔ ناممکن ۱۰ سکندر کی بھلائی چاہیں گے
۱۱ جب موقع پائیں گے ۱۲ اُسکی مہربانی حاصل کرنے کی غرض سے ۔ ۱۳ حملہ کیا ۔
۱۴ صندوق ۔

نمودند تا مردم ندانند کہ آن نشیمن دارا است آن گاہ بجانب عراق
کوچ دادند و لشکریان جملگی بسّس را بسپہسالاری و سلطنت سلام
گفتند جز سپاہ یونان کہ سر از اطاعت او برتافتہ باراضی پارطیا
فرار کردند تا از آن سوے چون اسکندر وارد باطانا گشت کس بہ
پیش کلیطس کہ بواسطۂ ناتندرستی او را در شوشتر گذاشتہ بود فرستاد و شش
ہزار تن پیادہ و سوارہ کہ از اہل ماکادونیہ در نزد او بود طلب نمود
پس از ورود ایشان از باطانا کوچ دادہ یازدہ روزہ بزمین رے
آمد و جمعے از مردم او بسبب استعجال در راہ باز ماندند و برخے پائمال
ہلاک شدند علی الجملہ اسکندر نخستین با شصت تن از خاصگان خود وارد رے
گردیدہ پنج روز در آنجا توقف فرمود تا لشکریان برسیدند و کار ایشان
را بہ تنظیم و نسق کردہ از رے کوچ داد و از راہ کسپیان عبور کردہ وارد
پارطیا گشت در آن مقام از اعیان و بزرگان ایران نامہ رسید کہ
ایرانیان عزم گرفتن دارا کردہ اند اسکندر بعد استماع این خبر لشکر
را بقراطریس کہ یکے از سرداران بزرگ بود سپرد و خود با جمعے از سواران
جرار بجانب بسّس تاختن برد و سہ روز و شب بتاخت روز سیم بدیہے

۱ پہونچنا ۔ ۲ جلدی ۔ ۳ قصہ کوتاہ ۔
۴ انتظام ۔ بندوبست ۔
۵ سننا ۔ ۶ خوفناک ۔

فرود آمد[1] که شب پیش لشکرگاه بسس بوده معلوم کرد که بسس دارا را گرفته محبوس[2] ساخته بجانب بکطریا برده و مردم ایران او را بسلطنت برداشته اند[3] اسکندر بے توانی[4] از آنجا کوچ داد و با جمعے از سواران گزیده از دنبال بسس تاختن کرده روز دیگر بالشکر او دوچار[5] شد و سپاه بسس چون مردم اسکندر را بدیدند بے آنکه معلوم کنند که ایشان چه کس اند روے بهزیمت نهادند بسس چون این حال بدید از کرده پشیمان شد و با جمعے از بزرگان سپاه بخدمت دارا آمده زبان بمعذرت برکشود و عرض کرد اے ملک ایران ما از برائے حراست[6] مملکت این چاره اندیشیدیم و ترا گرفتار ساختیم اکنون که مفید نه بود اینک اسپ جنیبت[7] حاضر ست برنشین تا راه فرار پیش گیریم[8] دارا گفت هرگز ازین تخت بیرون نشوم و اینگونه زندگی را نخواهم بسس چندانکه ابرام و الحاح[9] نمود دارا از تخت بدر نشد عاقبت الامر غضب بر بسس و دیگر بزرگان غلبه کرد و تیغ برکشیدند و دارا را زخمهائے کاری رسانده بینداختند و بر اسپهائے خود سوار شده فرار کردند از قفائے[10] ایشان سپاه اسکندر در رسید و از دنبال آن جماعت همے

۱ اترا ۔ ۲ قید میں ۔ ۳ اسکو بادشاہ بنالیا ہے ۴ بغیر ڈھیل یا توقف ۵ مقابلہ ہوا ۔
۶ حفاظت ۔ ۷ کوتل گھوڑا ۔
۸ التجا کرنا ۔ ۹ عاجزی کرنا ۱۰ پیچھے ۔

بتاخت و درین ترکتاز جمعے از آن خیانت[1] کاران مقتول گشتند و درین وقت اسپ هائے که تخت دارا را مے کشیدند از جاده[2] بیرون شده هشت ذرع از راه بیک سو شدند و در نزدیکے دیهے بکنار چشمه ایستادند از قضا پولسطاطیس که یکے از بزرگان ماکدونیه بود بکنار آن چشمه عبور فرمود و از غایت عطش[3] فرود شده تلبے[4] آب نمود و چون خود از سر برگرفت که پر آب ساخته بیاشامد ناگاه ناله حزین بگوش او رسید بے توانی برخاسته بسوے آن بانگ شتافت و دارا را درمیان تخت قریب بسکرات[5] موت یافت چون چشم دارا برا و افتاد نخست از وے جرعهٔ[6] آب طلبیده بیاشامید آنگاه گفت که من در طلب شخصے بودم که وصایائے[7] خود را با او بگذارم و اکنون تو حاضر شدهٔ معلوم باد که من اکنون با دست تهی ازین جهان بیرون مے روم از من با سکندر سلام برسان و بگو من از تو راضی و شاکرم چه ازان زمان که زنان و فرزندان من اسیر و دستگیر[8] تو شده جز نیکوئی با ایشان روا نداشتهٔ در نفس بازپسین از خدا میخواهم که ترا پادشاه روئے زمین کند و از تو خواستارم[9] که بعد از من دختر من روشنک

۱ بے ایمان ۔ نمک حرام ۔ ۲ راستہ ۔ ۳ پیاس ۔ ۴ ایک گھونٹ ۔ پانی ۔ ۵ جان کنی ۔
۶ گھونٹ ۔ قطرہ ۔ ۷ جمع وصیت بمعنی وہ ہدایت جو مرتے وقت کیجاتی ہے ۸ گرفتار
۹ آرزو رکھتا ہوں ۔

را بجبالۂ[1] نکاح در آوری و بر مملکت من بیگانہ را مسلط[2] نہ کنی و تا تلمان مرا مکافات عمل در[3] کنار نہی[4] این بگفت و دست پولسطاطیس گرفتہ فرمود کہ چون بخدمت اسکندر شوی دست خود را بجائے دست من با او دہ و بر دست او بوسہ زن کہ من الحال جز دست تہی چیزے با خود نمی برم بعد از گفتن این کلمات حال دارا دیگرگون شد و پلسطاطیس او را در بر کشید کہ باشد بحال خود آید[5] ہمچنان در بر او جان بداد و زمانے بر نیامد کہ اسکندر کہ در طلب دارا بود بدانجا عبور کرد و چون دید کہ پادشاہ ایران رخت بدیگر سرائے[1] بردہ جامہ بر تن بدرید و بانگ نالہ و شیون[6] بر داشت و از پس سوگواری جسد[7] دارا را باآئین پادشاہان با خاک[8] سپرد و کار مملکت پارطیار ا بہ نظم و نسق[9] کردہ لشکریان را بکفایت قراطریس سردار گذاشت و خود با گزیدگان سپاہ عزیمت ہرکانیا کہ عبارت از مملکت مازندران است فرمود و از شعب[10] کوہستان راہ سپردن گرفت و حکم داد کہ قراطریس با لشکر از راہ راست بدانسوئے شود و چون خبر ورود اسکندر بمازندران رسید صغار[11] و کبار[12] آن مملکت باستقبال بیرون شدہ پیشانی بر خاک نہادند و از دل و جان

لہ رسی ٹہ غالب۔ ٹہ بدلہ۔ سزا۔ ٹہ دے۔ ٹہ ہوش میں آجائے۔ ٹہ غم۔ رنج۔ ٹہ جسم۔ بدن۔ نعش۔ ٹہ دفن کر دیا۔ ٹہ انتظام۔ ذمہ داری۔ ٹہ درہ۔ للہ جمع صغیر بمعنی چھوٹا۔ ٹلہ جمع کبیر بمعنے بڑا۔

مطیع و منقاد[1] گشتند و چون خبر تسخیر مازندران در آریا کہ عبارت از ہرات ست شائع گشت[2] ساطی باززانیس کہ از جانب دارا حکومت ہرات داشت باتفاق بزرگان آن مملکت نامہ از در ضراعت[3] بحضرت اسکندر فرستادند و اظہار عقیدت[4] و چاکری نمودہ از ورطۂ[5] بیم و بلا رستند و اسکندر از مازندران بجانب ہرات شد پس از ورود بدان اراضی بساطی باززانیس را بحکومت آن مملکت سرافراز ساخت و خود بر تمامت ایران پادشاہی یافت و درین وقت کہ بلدۂ ہرات لشکرگاہ اسکندر بود در حضرت وے معروض افتاد کہ مردم بارو کہ بلدہ الیست بریک سوئے ہرات بامید استوارئ[6] قلعہ و صعوبت عبور از طرق[8] و شوارع[9] آن شہر سر از فرمان تافتہ اند و طریق عصیان[10] و طغیان[11] پیش گرفتہ اند اسکندر ساز سپاہ کردہ بدانجانب کوچ داد و چون خبر لشکر کشئ پادشاہ یونان در بارو مشتہر[12] شد مجال خود داری[13] در مردم آن بلدہ نماند لاجرم بقدم ضراعت بحضرت اسکندر شتافتہ استرحام[14] نمودند و پادشاہ یونان جرائم[15] ایشان را معفو[16] داشت اما از ان سوئے چون بسس اراضی ایران را از

لہ فرمانبردار۔ ٹہ پھیل گئی ٹہ عاجزی۔ انکساری۔ ٹہ وفاداری۔ ٹہ بھنور ٹہ مضبوطی ٹہ دشواری ٹہ جمع طریق بمعنی راستہ ٹہ جمع شارع بمعنی سڑک۔ ٹلہ سرکشی للہ بغاوت ٹلہ مشہور ٹلہ اپنا بچاؤ ٹلہ رحم کیواسطے التجا کرنا۔ ٹلہ جمع جریمہ بمعنی قصور۔ ٹلہ معاف کیا گیا۔

وجود اسکندر تهی یافت یا ساطی بازرانیس حاکم هرات پیمان محکم
کرده بر[1] سلطنت بر آورد و نام خود را از تک زرکس نهاد و حکم داد تا
هر کس از سپاه یونان بفرمودهٔ اسکندر در بلاد و امصار[2] ایران
بحفظ و حراست مشغول بود مقتول ساختند چون این خبر به اسکندر رسید
بجر دار هژبر[3] غضبان از باروئے هرات کوچ داد ساطی بازرانیس چون
این خبر بدانست از هرات گریخته به نزدیک بسس آمد و اسکندر درین
کرت[5] چون وارد هرات گشت ارسانیس را که یکے از بزرگان آن بلده[4]
بود بایالت[6] برگزید و حکومت هرات را با وے تفویض[7] نمود و خود
با گروہے از لشکریان برائے قلع و قمع[8] قبائل زرنگی که با ساطی
بازرانیس همدست و همداستان بودند بیرون شد این خبر چون
بوئے رسید از میان آن قبائل بیرون گریخته از رود خانه اندس
که عبارت از رود اٹک است بگذشت و از آن سوئے رود خانه
آرام گاہے اختیار کرد مردم پنجاب گفتند ساطی بازرانیس را گناه
فراوان ست نخست آنکه در قتل بادشاهان ایران شریک بوده
و دیگر آنکه با اسکندر که اورا ایالت هرات داد خیانت ورزیده

[1] بادشاہ بن بیٹھا [2] جمع مصر بمعنی شہر۔ [3] غضبناک شیر۔
[4] قلعہ۔ [5] دفعہ۔ بار۔ [6] سرداری۔ [7] حوالہ کرنا۔ سونپنا۔
[8] نیست و نابود کرنا۔

به نزدیک بسس شد و بفرمودهٔ او بمیان قبائل زرنگی آمد و ما اگر
این همه را ندیده انگاریم و بالا و از در مدارا اغماض[1] کنیم بیگمان اسکندر
از دنبال او بشتابد و خاک ما را بباد دهد[2] پس همگی[3] همدست شده او را
بگرفتند و بحضرت اسکندر فرستادند و پادشاه یونان حکم داد تا سر
از تن وے برگرفتند درین وقت سپاه یونان که ملتزم رکاب اسکندر
بودند همگی مالے فراوان حاصل داشتند که از غنیمت و غارت
بلاد ایران بدست کرده بودند و روزگار بلهو و لعب[4] مے بودند و
در تبذیر[5] مال و مخارج ناستوده[6] جدّے[7] تمام داشتند چندانکه
اسکندر بزبان نصح[8] ایشان را منع فرمود مفید نیفتاد و عاقبة الامر
زبان بشکایت باز کردند و گفتند اکنون که اسکندر ممالک ایران
را به تحت فرمان آورد از چه روئے ما را رخصت ندهد تا روزے
چند بخانهٔ خویش شده دیدار زن و فرزند تازه کنیم چون این سخنان
گوش زد اسکندر گشت جمعے از قواد[9] سپاه را گوشمالی به سزا داد
و گروہے را با تیغ بگذرانید تا دیگران چنین سخن نکنند و از پس این
واقعه آن وثوق[10] که با سپاه یونان داشت سلب[11] گشت و مردم

[1] اُسکے ساتھ نرمی سے پیش آئیں۔ [2] ہمیں برباد کریگا۔ [3] سب نے متفق ہوکر [4] کھیل کود۔ عیش و عشرت۔
[5] ضائع کرنا۔ اُڑانا۔ [6] بُرے خرچ [7] کوشش۔ اشتیاق۔ [8] نصیحت [9] جمع قائد
بمعنی سردار۔ رہبر۔ [10] بھروسہ۔ اعتبار۔ [11] کھویا گیا۔ جاتا رہا۔

ایران که بتازگی کمر خدمت بسته بودند در حضرت او معتبر شدند
و طرف[1] شور و مصلحت افتادند و فرمان داد که در میان مردم
ایران و یونان بینونت[2] نباشد و در کارها برادرانه روند و هر کس
بآئین و کیش[3] خویش که از پیش بدست داشته کار کند و کسے را با او سخن
نباشد اما کار سپاه به نظم و نسق یونان باشد خاصه در میان حرب
بنظام فالنکس کار کنند و سی هزار تن از جوانان نامدار ایران برگزید و حکم
داد که زبان مردم یونان را فرا گیرند[4] و بنظام فالنکس وقوف حاصل
کنند مردمان یونان که از حضرت او بار جائے[5] فراوان بودند چون
وثوق پادشاه نسبت باهالی ایران مشاهده کردند رنجیده و مایوس
گشتند و این معنی را اسکندر بفراست[6] بدانست و یکباره دل
با ایشان بد کرد[7] و در حق آن جماعت بدگمان شد فیلوطس را که یکے
از محرمان اسرار[8] او بود بخیال خیانتے که از و ظاهر نشده بود
در معرض بازخواست[9] بداشت و فرمود تا سر از تن او برگرفتند
و همچنان پارمینا را که سپهسالار بزرگ بود بے گناهے بین[10] بقتل آورد
مردم یونان سخت هراسناک شدند و جمعے صورت بدروزی[11] و بد

[1] اُن سے صلاح مشورے ہونے لگے۔ [2] فرق۔ امتیاز [3] مذہب و ملت [4] سیکھ لیں۔
[5] امید۔ [6] دانائی [7] اُنکی طرف سے بالکل بدگمان ہوگیا۔ [8] جمع سِر بمعنی بھید [9] جواب طلبی
سزا۔ [10] ظاہر۔ [11] بدبختی۔ مصیبت۔

حالے خود را نامه کرده[1] انفاذ[2] نماکاد و نیه دانستند تا خویشان از حال
ایشان آگاه باشند از قضا نوشت هائے آن جماعت بدست گماشتگان
حضرت افتاد و جمله را بنظر اسکندر رسانیدند پادشاه یونان آن مردم
را طلب داشته با گروهے که در حق ایشان نیز بدگمان بود فوجے
کرد و آن جمله را فوج مفسدان[3] نام نهاد تا در میان سپاه شناخته
باشند و کسے فریفته ایشان نشود[4] و آنگاه سواره یونان را که همیشه
یک سپه سالار داشت فرمود تا دو بهره باشند و کلیطس و هفیستیون
را که از بزرگان درگاه بودند بر ایشان سپهسالار ساخت تا
اگر یکتن خیال خیانتے اندیشد آن دیگر بعرض رساند چون این
کارها پرداخت برائے آنکه لشکریان از کار جنگ بیگانه نیفتند[5] عزم
تسخیر مملکت پورقطی و بخارا و سمرقند و خجند و تمامی اراضی هیاطله
فرمود و با سپاه ساز کرده بدان سوے کوچ داد و مردم آن ممالک
بے آنکه تیغے از میان برکشند یا تیرے از کمان کشاد دهند بحضرت
او شتافته جبین[6] عبودیت[7] بر خاک نهادند و بلده آرا خشوریا را
به تخت تصرف[8] آورده زمستان آن سال را در آنجا توقف فرمود

[1] لکھکر۔ [2] روانہ کرنا بھیجنا۔ [3] بدکار یا شریر آدمی۔ [4] اُنکے دھوکے میں نہ آئے۔
[5] لڑنا بھول نہ جائیں۔ [6] پیشانی۔
[7] غلامی۔ اطاعت [8] قبضہ۔

درین وقت مردم ہرات چون عرصہ[1] را از لشکر اسکندر تہی یافتند دیگر بارہ ساز مخالفت طراز دادند و سر[2] از فرمان برتافتند چون این خبر بعرض اسکندر رسید جمعے از سپاہیان را بہ تنبیہ[3] ایشان ماموّر[4] داشت و آن جماعت قدم جلادت[5] پیش گذاشتہ با سپاہ اسکندر مصاف[6] دادند و عاقبت شکستہ شدہ ہمچنان مملکت ہرات بہ تحت فرمان آمدہ و اسکندر در ہمان زمستان از شہر آرخشور یا کوچ دادہ بہ بلدۂ پارا پائیسس فرود شد و بعد از شانزدہ روز از آنجا کوچ دادہ از بیابان بسیر عبور کردہ از تنگ باب الابواب سر بدر کرد و بارض آذر بائجان آمد و در آن حدود بنیان[7] شہر متین[8] فرمود از بیوت[9] و قصور[10] و کوئے و بازار و گرمابہ و معبد[11] پرداختہ کرد و حکومت آن شہر را بہ پراکسس کہ یکے از بزرگان ایران بود تفویض فرمود و ہفت ہزار تن از لشکریان کہ از زحمت سفر خستہ خاطر[12] بودند در خدمت او باز داشت تا امر و نہی او را مطیع و منقاد باشند و نام آن شہر را اسکندریہ گذاشت و اسکندر در ممالک سیزدہ شہر بنیان کرد و جملہ را اسکندریہ نام نہاد و از ہمہ بزرگتر اسکندریہ مصرست کہ تاکنون باقی

[1] میدان [2] اطاعت سے سرموڑ لیا۔ [3] سزا۔ [4] مقرر [5] بہادری [6] لڑائی کی۔ [7] بنیاد۔ [8] مضبوط [9] جمع بیت بمعنی گھر۔ [10] جمع قصر بمعنے محل [11] پرستش کی جگہ [12] رنجیدہ۔

و اسکندریہ دیگر در نواحی[1] سمامہ بود کہ بعد بہ مخفہ خواندہ شد و دیگر در رامہرمز و ارض خوزستان بود و دیگر در بلاد ہند و دیگر در آذربائجان و دیگر در کنار نہر فرات و دیگر در ارض بابل و دیگر در ماوراء النہر و مرو خراسان و دیگر در میان حلب و حماة و دیگر در پنج فرسخے[2] بواسطہ و دیگر در میان مکہ و مدینہ بالجملہ بعضے ازان بلاد[3] و اکنون بنام دیگر شدہ و بعضے درین زمان خراب و ویران افتادہ۔

[1] نزدیکی. قرب و جوار۔ [2] کوس۔ [3] جمع بلدہ بمعنی قصبہ۔

انتخاب

از گلستان سعدی

باب هشتم در آداب صحبت

حکمت. مال از بهر آسایش عمر است نه عمر از بهر گرد کردن[1] مال عاقلی را پرسیدند نیکبخت کیست و بدبخت چیست گفت نیکبخت آنکه خورد و کِشت[2] و بدبخت آنکه مرد و هشت[3]. **بیت** مکن نماز بر آن هیچکس[4] که هیچ نکرد. که عمر در تحصیل[5] مال کرد و نخورد. **حکمت** دو کس رنج بیهوده بردند و سعی بیفایده کردند یکی آنکه اندوخت و نخورد و دیگر آنکه آموخت و نکرد. **مثنوی** علم چندانکه بیشتر خوانی + چون عمل در تو نیست نادانی + نه محقق[6] بود نه دانشمند + چارپائے[7] بر او کتابی چند. **حکمت** علم از بهر دین پروردن است نه از بهر

[1] جمع کرنا۔ [2] بویا یعنی عاقبت کا سامان کیا۔ [3] چھوڑ گیا (مال و دولت) [4] نالائق۔
[5] حاصل کرنا۔ نماز سے مراد نماز جنازہ ہے [6] تحقیق کرنیوالا۔ حکیم [7] اس لفظ میں یائے وحدت ہے یعنی ایک چارپایہ یا چوپایہ جانور۔

دنیا خوردن[1]. **بیت** هر که پرهیز و علم و زهد فروخت + خرمنی گرد کرد و پاک[2] بسوخت. **پند**. عالم ناپرهیزگار کور مشعله‌دار است. **بیت** بیفایده هر که عمر در باخت + چیزی نخرید و زر بینداخت. **پند** ملک از خردمندان جمال گیرد[3] و دین از پرهیزگاران کمال یابد. پادشاهان بصحبت خردمندان از آن محتاج‌ترند که خردمندان بقربت[4] پادشاهان. **قطعه** پندی اگر بشنوی ای پادشاه + در همه دفتر[5] به ازین پند نیست. جز به خردمند مفرما عمل. گرچه عمل کار خردمند نیست. **حکمت** سه چیز بی سه چیز پایدار نماند مال بی تجارت و علم بی بحث و ملک بی سیاست[6]. **قطعه** وقتی بلطف گوی و مدارا[7] و مردمی[8]. باشد[9] که در کمند قبول[10] آوری دلی. وقتی بقهر گوی که صد کوزه نبات[11]. گه گه چنان بکار نیاید که حنظلی[12]. **حکمت** رحم آوردن بر بدان ستم است بر نیکان و عفو کردن ظالمان جور است بر درویشان. **بیت** خبیث[13] را چو تعهد[14] کنی و بنوازی + بدولت[15] تو گنه میکند بانبازی[16]. **پند**. بر دوستی پادشاه اعتماد نتوان کرد و بر آواز خوش کودکان که آن بخیالی مبدل شود و این بخوابی متغیر گردد

[1] یعنی دنیا کا مال و دولت جمع کرنا [2] تمام۔ بالکل۔ [3] رونق پاتا ہے۔ [4] قربت یعنی نزدیکی یعنی مہربانی۔ [5] کتاب یہاں کتب خانہ سے مراد ہے [6] انتظام [7] نرمی [8] مُروت
[9] شاید۔ [10] بفتح قاف بات کا ماننا [11] مصری [12] اندراین۔ [13] بدباطن۔ ظالم [14] پرورش
[15] بمدد [16] شرکت یعنی تو گناہ کرنے میں اُسکا شریک بنتا ہے۔

شعر معشوق هزار دوست را دل ندهی ـ ور میدهی آن دل بجدائی[1]
بنهی پند هر آن سری که داری با دوست درمیان[1] منه واگرچه دوست
مخلص[2] باشد چه دانی که وقتی دشمن گردد و هرگز[3] بدی که توانی بدشمن
مرسان که باشد که وقتی دوست گردد ـ پند ـ رازیکه نهان خواهی
باکس درمیان منه واگرچه[4] دوست باشد که مرآن دوست را
نیز دوستان باشند و همچنین مسلسل[5] قطعه خامشی به که ضمیر[6] دل خویش
باکسی گفتن وگفتن که مگوی ٭ ای سلیم[7] آب ز سر چشمه به بند ـ که چو پر شد
نتوان بستن جوی بیت سخنی درنهان نباید گفت ـ کان سخن
بر ملا نشاید[9] گفت حکمت دشمن ضعیف که در طاعت آید و دوستی
نماید مقصود وی جز این نیست که دشمن قوی گردد وگفته اند بر دوستی
دوستان اعتماد نیست تا بتملق[10] دشمنان چه رسد و هرکه دشمن کوچک
را حقیر شمارد بدان ماند[11] که آتش اندک را مهمل[12] میگذارد قطعه امروز
بکش چو میتوان[13] کشت ـ کاتش چو بلند شد جهان سوخت ٭ مگذار که
زه کند کمان را ٭ دشمن که به تیر میتوان دوخت ٭ پند سخن درمیان
دو دشمن چنان گوی که اگر دوست گردند شرم زده نباشی

[1] ظاہر مکر. [2] سچا. [3] نقصان. [4] خواہ. [5] سلسلہ وار لگاتار. [6] یہاں بھید سے مراد ہے [7] احمق [8] کھلم کھلا. [9] مناسب نہیں ہے. [10] چاپلوسی. [11] مشابہ بہت رکھتا ہے [12] بیکار. [13] بجھا.

مثنوی میان دو تن جنگ چون آتش است ٭ سخن چین[1] بدبخت
هیزم کش[2] است ـ کنند این و آن خوش دگرباره دل ـ وی اندر میان
کور بخت[3] و خجل ٭ میان دو تن آتش افروختن ـ نه عقل ست و خود
درمیان سوختن قطعه درسخن با دوستان آهسته باشد ـ تا ندارد
دشمن خونخوار گوش ـ پیش دیوار انچه گوئی هوش[4] دار ـ تا نباشد در پس دیوار
گوش ـ حکمت هرکه با دشمنان صلح میکند سر آزار دوستان دارد
بیت بشوی ای خردمند از آن دوست دست[5] ـ که با دشمنانت
بود هم نشست ـ پند ـ چون در امضای[6] کاری متردد[7] باشی آن طرف
اختیار کن که بی آزار تو بر آید بیت با مردم سهل[8] گوی دشوار[9] مگوی ٭
با آنکه در صلح زند جنگ مجوی حکمت تا کار بزر بر می آید جان در خطر
افگندن نشاید ـ عرب گوید آخر[10] الحیل السیف بیت چو دست
از همه حیلتی درگسست ـ حلالست بردن بشمشیر دست ـ پند بر عجز دشمن
رحمت مکن که اگر قادر[11] شود بر تو نبخشاید[12] بیت دشمن چو بینی ناتوان لاف[13]
از بروت[14] خود مزن ـ مغزیست در هر استخوان مردیست در هر پیرهن
حکمت نصیحت از دشمن پذیرفتن خطاست ولیکن شنیدن رواست

[1] چغل خور. [2] لکڑہارا. ایندھن جھوکنے والا. [3] بدنصیب [4] خیال رکھ [5] اے عقلمند اس دوست سے کچھ امید نہ رکھ [6] جاری کرنا. سر انجام دینا. [7] فکرمند. [8] نرمی سے بات کرنیوالا [9] سخت [10] آخری تدبیر تلوار ہے. حیل جمع حیلہ کی. [11] غالب. [12] رحم نہ کرے [13] شیخی [14] مونچھ

که بخلاف آن کارکنی که عین صوابست. **مثنوی** حذر کن زانچه دشمن گوید آن کن. که بر زانو زنی دست تغابن. گرت راهی نماید راست چون تیر. ازان برگرد و راه دست چپ گیر. **پند** خشم بیش از حد گرفتن وحشت آرد و لطف بیوقت هیبت ببرد نه چندان درشتی کن که از تو سیر گردند و نه چندان نرمی که بر تو دلیر. **مثنوی** درشتی و نرمی بهم در بهست. چو فاصد که جراح و مرهم نهست. درشتی نگیرد خردمند پیش. نه سستی که نازل کند قدر خویش. نه مر خویشتن را فزونی نهد. نه یکباره تن در مذلت دهد. جوانی با پدر گفت ای خردمند مرا تعلیم ده پیرانه یک پند. بگفتا نیک مردی کن نه چندان. که گردد چیره گرگ تیز دندان. **حکمت** دو کس دشمن ملک و دین اند بادشاه بی حلم و زاهد بی علم. **بیت** بر سر ملک مباد آن ملک فرمانده. که خدا را نبود بندهٔ فرمان بردار. **پند** پادشاه باید که تا حدی خشم بر بندگان راند که دوستان را اعتماد بماند آتش خشم اول در خداوند خشم افتد پس انگه زبانه بخصم رسد یا نرسد. **مثنوی** نشاید بنی آدم خاک زاد. که در سر کند کبر و تندی و باد. ترا با چنین تندی

۱ جو کچھ دشمن کرنیکو کہے اُس سے بچ یا احتیاط رکھ ۲ نقصان ۳ بیزار۔ ۴ فصد کھولنے والا ۵ مرہم لگانیوالا۔ یہ نہادن مصدر سے اسم فاعل سماعی ہے۔ ۶ نرمی۔ ۷ گھٹا دے ۸ تکبر یا غرور۔ ۹ رسوائی۔ ۱۰ مروت۔ ملائمت ۱۱ غالب۔ ۱۲ بردباری۔ ۱۳ شعلہ۔

و سرکشی. نه پندارم از خاکی از آتشی. **قطعه** در خاک بیلقان برسیدم بعابدی. گفتم مرا بتربیت از جهل پاک کن. گفتا برو چو خاک تحمل کن ای فقیه. یا هرچه خواندهٔ همه در زیر خاک کن. **حکمت** بدخوی بدست دشمنی گرفتار است که هر جا که رود از چنگ عقوبت او خلاص نیابد. **بیت** اگر ز دست جفا بر فلک رود بدخوی. ز دست خوی بد خویش در بلا باشد. **نصیحت** چو بینی که در سپاه دشمن تفرقه افتاد تو جمع باش و اگر جمع شوند از پریشانی اندیشه کن. **قطعه** برو با دوستان آسوده بنشین. چو بینی در میان دشمنان جنگ. وگر بینی که باهم یک زبانند. کمان را زه کن و بر باره بر سنگ. **حکمت** دشمن چو از همه حیلتی فرو ماند سلسلهٔ دوستی جنباند آنکه بدوستی کارهای کند که هیچ دشمن نتواند. سر مار بر دست دشمن بکوب که از احدی الحسنیین خالی نباشد اگر این غالب آمد مار کشتی و اگر آن از دشمن رستی. **بیت** بروز معرکه ایمن مشو ز خصم ضعیف. که مغز شیر بر آرد چو دل ز جان برداشت. **نصیحت** خبری که دانی که دلی بیازارد تو خاموش باش تا دیگری بیارد. **بیت** بلبلا مژدهٔ بهار بیار. خبر بد به بوم بازگذار. **نکته** پادشاه را بر خیانت کسی واقف

۱ میں یہ نہیں سمجھتا کہ تو مٹی کا بنا ہوا ہے بلکہ آگ کا بنا ہوا ہے ۲ عالم۔ ۳ بباعث۔ ۴ اپنی پریشانی یا جمعیت کی بابت ۵ متفق ۶ قلعے کی فصیل ۷ لیجا۔ ۸ عاجز آجائے۔ ۹ زنجیر ۱۰ دو بھلائیوں میں سے ایک ۱۱ خوشخبری۔

بگردان بگر آنگه که بر قبول کلی واثق[1] باشی واگرنه در هلاک خود سعی میکنی۔
نظم پسیج[2] سخن گفتن آنگاه کن که بینی که در کار[3] گیرد سخن۔ کمال ست در
نفس انسان سخن۔ تو خود را بگفتار ناقص[4] مکن **پند** هر که نصیحت خود رای
میکند او خود به نصیحت گری محتاج ست **پند** فریب دشمن مخور و غرور[5]
مداح[6] مخر که این دام زرق[7] نهاده است وآن دامن طمع[8] کشاده **پند**
احمق را ستائش خوش آید چون لاشه[9] که در کعبش[10] دمی[11] فربه نماید **قطعه**
الا تا[12] نشنوی مدح سخن گوی۔ که اندک مایه نفعی از تو دارد۔ اگر روزی
مرادش بر نیاری۔ دو صد چندان عیوبت بر شمارد۔ **حکمت** متکلم را
تا کسی عیب نگیرد سخنش صلاح نپذیرد۔ **بیت** مشو غره[13] بر حسن گفتار خویش
به تحسین نادان و پندار خویش **حکمت** همه کس را عقل خود بکمال نماید و فرزند
خود بجمال **قطعه** یکی جهود و مسلمان مناظره[14] کردند۔ چنانکه خنده گرفت
از نزاع ایشانم۔ بطیره[15] گفت مسلمان گر این قباله من۔ درست نیست
خدایا جهود میرانم۔ جهود گفت بتوریت میخورم سوگند۔ وگر خلاف بود
همچو تو مسلمانم۔ گر از بسیط[16] زمین عقل منعدم[17] گردد۔ بخود گمان نبرد هیچکس
که نادانم۔ **حکمت** ده آدمی بر سفره[18] بخورند و دو سگ بر مرداری بسر

۱ کامل یقین رکھنے والا ۲ قصد۔ ارادہ ۳ اثر کریگی۔ ۴ عیب والا ۵ دھوکا ۶ تعریف کرنیوالا۔ ۷ خوش نہو۔ ۸ مکر ۹ ذبح کیا ہوا جانور ۱۰ اسکی ران کی ہڈی۔ ۱۱ پھونک ۱۲ ہرگز ۱۳ مغرور ۱۴ جھگڑا ۱۵ غصے ۱۶ فرش یعنی روئے ۱۷ ناپید ۱۸ دسترخوان

نبرند حریص بجهانی گرسنه است و قانع بنانی سیر حکما گفته اند درویشی
بقناعت به از توانگری ببضاعت[1]۔ **فرد** روده[2] تنگ بیک نان تهی[3]
پر گردد۔ نعمت روی زمین پر نکند دیده[4] تنگ۔ **مثنوی** پدر چون دور
عمرش منقضی[5] گشت۔ مرا این یک نصیحت کرد و بگذشت۔ که شهوت آتش
است ازوی به پرهیز بخود بر آتش دوزخ مکن تیز۔ دران آتش نداری
طاقت سوز۔ بصبر آبی برین آتش زن امروز۔ **پند** هر که در حال
توانائی نکوئی نکند در وقت ناتوانائی سختی[6] بیند **بیت** بد اختر[7] از مردم
آزار نیست۔ که روز مصیبت کسش یار نیست **حکمت** هر چه زود بر
آید دیر نپاید **قطعه** خاک مشرق شنیده ام که کنند۔ بچهل سال کاسه
چینی۔ صد بروزی کنند در مردشت۔ لاجرم قیمتش همی بینی **قطعه**
مرغک از بیضه برون آید و روزی طلبد۔ آدمی زاده ندارد خبر و
عقل و تمیز۔ آنکه ناگاه کسی گشت بچیزی نرسید۔ وین بتمکین و فضیلت
بگذشت از همه چیز۔ آبگینه همه جا یابی از آن بی محل است ٭
لعل دشوار بدست آید از آنست عزیز[9]۔ **حکمت** کارها بصبر بر آید
و مستعجل[10] بسر در آید[11] **مثنوی** بچشم خویش دیدم در بیابان۔ که آهسته سبق

۱ بضاعت = سرمایہ۔ پونجی۔ ۲ انتڑی یعنی صبر والے آدمی کا پیٹ ۳ بغیر سالن کے ۴ حریص لالچی ۵ گذر گیا ختم ہوگیا۔ ۷ بدنصیب۔ ۸ شیشہ کاچ۔ ۹ بے قدر۔ سستا ۱۰ قیمتی مہنگا ۱۱ جلد باز ۱۲ سر کے بل گرتا ہے۔ سبق برد = آگے نکل گیا۔

برنہ از شتابان ۔ سمندِ بادپائی از تگ فرو ماند ۔ شتربان ہمچنان آہستہ میراند ۔ **پند** ۔ نادان را بہ از خاموشی نیست و اگر این مصلحت بدانستی نادان نبودی **قطعہ** چون نداری کمال فضل آن بہ ۔ کہ زبان در دہان نگہداری ۔ آدمی را زبان فضیحہ کند ۔ جوز بی مغز را سبکساری **قطعہ** خری را ابلہی تعلیم میداد ۔ برو بر صرف کردہ سعی دائم حکیمی گفتش ای نادان چہ گوئی ۔ درین سودا بترس از لوم لائم ۔ نیاموزد بہائم از تو گفتار ۔ تو خاموشی بیاموز از بہائم ۔ **مثنوی** ہر کہ تامل نکند در جواب بیشتر آید سخنش ناصواب ۔ یا سخن آرای چو مردم بہوش ۔ یا بنشین ہمچو حیوانان خاموش ۔ **پند** ۔ ہر کہ با داناتر از خود جدل کند تا بدانند کہ داناست بدانند کہ نادانست ۔ **فرد** ۔ چون در آید مہ از توی بسخن ۔ گرچہ بہ دانی اعتراض مکن ۔ **حکمت** ہر کہ با بدان نشیند نکوئی نہ بیند **مثنوی** ۔ گر نشیند فرشتہ با دیو ۔ وحشت آموزد و خیانت و ریو ۔ از بدان جز بدی نیاموزی ۔ نکند گرگ پوستین دوزی ۔ **پند** مردمانرا عیب نہانی پیدا مکن کہ مر ایشانرا رسوا کنی ۔ و خود را بی اعتماد **پند** ہر کہ علم خواند و عمل نکرد بدان ماند کہ گاو راند ۔ و تخم میفشاند از تن بیدل

۱ تیز رفتار گھوڑا ۔ ۲ دوڑ ۳ تھک گیا ۔ ۴ رسوا ۔ ذلیل ۵ دیوانگی ۶ ملامت ۷ ملامت کرنیوالا ۔ ۸ جمع بہیمہ بمعنی چارپایہ
۹ بزرگ ۔ ۱۰ مکر و فریب ۱۱ بے ہمت ۔

طاعت نیاید و پوست بمغز بضاعت را نشاید نہ ہر کہ در مجادلہ چست در معاملہ درست ۔ **بیت** بس قامت خوش کہ زیر چادر باشد ۔ چون باز کنی مادر مادر باشد ۔ **حکمت** اگر شبہا ہمہ شب قدر بودی شب قدر بیقدر بودی ۔ **بیت** ۔ گر سنگ ہمہ لعل بدخشان بودی ۔ پس قیمت لعل و سنگ یکسان بودی ۔ **حکمت** نہ ہر کہ بصورت نکوست سیرت زیبا در وست کار اندرون دارد نہ پوست ۔ **قطعہ** توان شناخت بہ یک روز در شمائل مرد ۔ کہ تا کجاش رسیدست پایگاہ علوم ۔ ولی ز باطنش ایمن مباش و غرہ مشو ۔ کہ خبث نفس نگردد بسالہا معلوم ۔ **پند** ہر کہ با بزرگان ستیز د خون خود بریزد ۔ **قطعہ** خویشتن را بزرگ پنداری ۔ راست گفتند یک دو بیند لوچ ۔ زود بینی شکستہ پیشانی تو کہ بازی بسر کنی با غوچ **حکمت** پنجہ با شیر انداختن و مشت با شمشیر زدن کار خردمندان نیست ۔ **بیت** جنگ و زور آوری مکن بامست ۔ پیش سر پنجہ در بغل نہ دست ۔ **پند** ضعیفی کہ با قوی دلاوری کند یار دشمن است در ہلاک خویش **قطعہ** سایہ پروردہ را چہ طاقت آن ۔ کہ رود با مبارزان بقتال سست بازو بجہل میفگند پنجہ با مرد

۱ تھوتھا اخروٹ مراد ہے ۔ ۲ بیچنے کے قابل نہیں ہے ۳ زبانی بحث ۴ چالاک ۔ ۵ معاملہ سے مراد معاملۂ تعلیم ۔ ۶ بڑھیا بھوس ۔ ۷ سال میں ایک خاص رات ہوتی ہے ۔ جس میں عبادت کرنی اسی سال کی عبادت کے برابر ہوتی ہے ۔ ۸ خصلتیں ۔ عادتیں ۔ ۹ بھینگا ۔ ۱۰ مینڈھا ۱۱ طاقتور ۔

آہنین چنگال **حکمت** ہر کہ نصیحت نشنود سر ملامت شنیدن دارد
بیت چوں نیاید نصیحتت در گوش ۔ اگرت سرزنش[1] کنم خاموش ۔
حکمت بی ہنران ہنرمندان را نتوانند[2] دید ہمچنان کہ سگ بازاری
سگ صیدی را مشغلہ[3] بر آرند و پیش آمدن نیارند یعنی سفلۂ چون بہنر
باکسی بس نیاید بخبثش[4] در پوستین[5] افتد ۔ **بیت** کند ہر آئینہ غیبت حسود
کوتہ دست ۔ کہ در مقابلہ گنگش[6] بود زبان مقال **حکمت** گر جور شکم
نیستی ہیچ مرغ در دام صیاد نیفتادی بلکہ صیاد خود دام نہادی **نکتہ**[1]
حکیمان دیر دیر خورند و عابدان نیم سیر و زاہدان سد رمق[8] و جوانان تا طبق
برگیرند و پیران تا عرق[9] نکنند اما قلندران چندان بخورند کہ در معدہ
جای نفس نماند و بر سفرہ روزی کس ۔ **فرد** اسیر بند شکم را دو شب
نگیرد[10] خواب ۔ شبی ز معدہ[11] سنگی شبی ز دلتنگی[12] ۔ **حکمت** مشورت
بازنان تباہ ست و سخاوت بامفسدان گناہ **بیت** ترحم بر پلنگ
تیزدندان ۔ ستمگاری بود بر گوسپندان ✦

لہ ملامت ؁ دیکھہ نہیں سکتے یعنے حسد کرتے ہیں ۔ ؂ بہو نکتے ہیں ۔ ؃ بہ خبث اوینی آپنی کمینگی
کی وجہ سے ۔ ؄ عیب جوئی کرنے لگتا ہے ۔ ؅ اُسکے بولنے کی زبان گونگی ہوتی ہے ؆ تہوڑی
سی خوراک جس سے زندگی قائم رہ سکے ؇ تہال کا سب کہانا کہا جائیں ۔ ؈ پسینہ ؉ نیند
نہیں آتی ۔ لا گرانی معدہ ۱۲ پیچ و تاب (بہوک کیوجہ سے)

انتخاب

بہارستانِ جامی

حکایت ۔ یکے از حکما گفت کہ چہل[1] فتر[2] در حکمت نوشتم با وتنفع[3] گشتم
چہل کلمہ ازان اختیار کردم ازان نیز بہرہ[4] بدست نیا وردم[5] چہار
کلمہ ازان برگزیدم و دران یافتم انچہ می طلبیدم اوّل آنکہ زنان را
چون مردان محل اعتماد نگردان زیراکہ اگرچہ زن از قبیلہ معتمدان
آید ازان قبیل نیست کہ معتمد را[6] شاید **قطعہ**

عقل زن ناقص ست و دانش نیز	ہر گزش کامل اعتقاد مکن
گر بدست از وے اعتبار مگیر	ور نکو ہست اعتماد مکن

دوم آنکہ بمال مغرور مشو اگرچہ بسیار بود زیراکہ عاقبت پائمال
حوادث[8] روزگار شود ۔

لہ کتاب ۔ ؁ دانائی ؂ فائدہ اٹھانیوالا ۔ ؃ فائدہ
؄ حاصل نہ کیا ۔
؅ قسم ؆ لائق ہو ۔
؇ جمع حادثہ بمعنی آفت ۔

قطعه مغرور مشو بمال چون بیخبران + زیراکه بود مثال چو ابر گذران
ابر گذران اگرچه گوهر بارد + خاطر ننهد[2] مرد خردمند بران

سوم آنکه اسرار نهان خود را با هیچ دوستی در میان منه زیراکه بسیار[3] بود[4] که در دوستی خلل[5] افتد و بدشمنی مبدل گردد قطعه

ای پسر سرکش از دشمن نهفتن لازم است + به که از افشای آن با دوست کم دم زنی[5]
دیده ام بسیار کز سیر سپهر کج نهاد[16] + دوستان دشمن شوند و دوستیها دشمنی

چهارم آنکه جز علمی را فرا گیری که ترک آن بزه مند بمیرے از فضولی بگریز وانچه ضروریست در آن آویز

قطعه علمیکه ناگزیر[9] تو باشد دران گرای[10] + وانرا که ناگزیر[11] بود جست وجو مکن
واندم که حاصل تو شود علم ناگزیر + غیر از عمل بموجب آن آرزو مکن

حکایت چهار کلمه است که چهار پادشاه پرداخته[12] اند که گویا یک تیریست که از چهار کمان انداخته اند اول کسری[13] گفته است که هرگز پشیمان نشدم ازانچه نگفته ام و بسیار گفته که از پشیمانی در خاک و خون خفته ام[14] قطعه

از سر بسر بمهر[15] پشیمان نشد کسے + بس فاش گشته سر که پشیمانی آورد
خامش نشین که جمع نشستن[16] بجاے + بهتر ز گفتنی که پریشانی آورد

[1] بے وقوف [2] توجہ نہیں کرتا۔ [3] اکثر ہوتا ہے [4] فرق آ جاتا ہے۔ [5] ذکر کرے [6] گردش [7] بد طینت [8] گنہگار۔ قصور وار [9] ضروری [10] گرائیدن مصدر امر بمعنی مائل ہو [11] چارہ [12] آراستہ کیا ہے۔ [13] نوشیروان۔ [14] بڑی مصیبت میں گرفتار ہوا ہوں [15] پوشیدہ بھید [16] اطمینان سے بیٹھنا۔

دوم قیصر روم فرموده است که قدرت من بر نا گفته بیش ازان است که بر گفته یعنے انچه نگفته ام بتوانم گفت وانچه گفته ام نتوانم نهفت قطعه

هرچه افشاے آن بود دشوار + با حریفان[1] مگو بآسانے
کانچه داری نهفته بتوان گفت + وانچه گفتے نهفته نتوانے

سوم خاقان چین درین معنی سخن چنین رانده است که بسیار باشد که پریشانی گفتن سخت تر از پشیمانی نهفتن قطعه

هر سر سربمهر که افتد بخاطرت + سرعت[2] مکن بموج بیانش بکاشتن
ترسم شود غرامت[3] اظهار آن ترا + مشکل تر از ندامت پوشیده داشتن

چهارم ملک هند درین نکته زبان کشاده است که هر حرف که از زبان من جسته است دست تصرف مرا از خود بسته است و هرچه نگویم مالک اویم واگر بخواهم بگویم و اگر نخواهم نگویم۔

قطعه بخردی[4] راز را ز فاش و نهان + سخنے نیک برزبان رفته
کین چو تیریست مانده در قبضه + وان چون تیریست از کمان جسته

حکایت در مجلس کسری سه تن از حکما جمع آمدند فیلسوفی از روم

[1] یار دوست۔ [2] جلدی۔
[3] ذلت۔ رسوائی۔
[4] عقلمند۔ دانا۔

وحکیمی از هند و بزرجمهر تا سخن بآنجا رسید که سخت ترین چیزها چیست
رومی گفت پیری و سستی[1] و ناداری و تنگدستی هندی گفت که تن بیمار
باندوه بسیار بزرجمهر گفت نزدیکی اجل با دوری از حسن عمل[2] همه بقول بزرجمهر بازآمدند[3]

پیش کسری ز خردمند حکیمان میرفت ✤ سخن از صعب[4] ترین موجودین بحجم[5]
آن یکی گفت که بیماری و اندوه دراز ✤ وان دگر گفت که ناداری و پیری بیم
سومی گفت که قرب اجل و سوء عمل[6] ✤ عاقبت رفت بترجیح سوم حکم حکیم[7]

حکایت حکیمی را پرسیدند که آدمی زاده کی بخورد[8] دن شاید گفت
توانگر هر گاه که گرسنه شود و درویش هرگه که بیابد قطعه

بخور چندانکه ننهد خانهٔ تن ✤ زبیشی وکی روز خرابی
اگر داری بخور گاهی که خواهی ✤ دگر نه باش هر گاهی که یابی

حکایت حکیمی پسر را گفت باید که با مدادا از خانه بیرون نیائی تا نخست
بطعام لب بکشائی زیرا که سیری تخم حلم و بردباریست و گرسنگی مایهٔ خشک[9]
مغزی و سبکباریست.

قطعه نوی[10] خود را از روزه تیره مکن[11] ✤ که همه حلم و بردبار رسے
چون شود روزه مایهٔ آزار ✤ روزه خواری ز روزه داری به

[1] کمزوری۔ [2] نیک کام [3] سب نے بزرجمہر کی بات مان لی۔ [4] سخت [5] سمندر [6] بدکاری۔
سوء عربی لفظ ہے۔ بمعنی برائی۔ [7] حکم = منصف [8] انتظار کر [9] حماقت [10] بیہودگی
[11] روزہ رکھکر اپنے مزاج کو نہ بگاڑ۔

حکمت پنج چیزست که بهرکس داده اند زمام[1] زندگانی خوش بردست
او نهاده اند اول صحت بدن دوم ایمنی[2] سوم وسعت رزق[3] چهارم
رفیق شفیق پنجم فراغت[4] و هر کرا این محروم کردند در زندگانی خوش بروی
او برآوردند[5]. قطعه

به پنج میسر شدا اسباب زندگانی خوش ✤ باتفاق حکیمان شهرهٔ آفاق
فراغ و ایمنی و صحت و کفاف معاش ✤ رفیق خوب سیر[6] همدم نکو اخلاق

حکمت هر نعمت که مرگ و زوال پذیرد آنرا خردمند در حساب نعمت
نگیرد و عمر اگر دراز بود چون مرگ روی نمود از آن درازی چه سود نوح
علیه السلام هزار سال در جهان بسر برده است امروز پنج هزار سال
است که مرده است قدر نعمتی را بود که جاودانه[7] باشد و از آفت زوال
بر کرانه قطعه

نزد مرد دانا نعمت آنست ✤ کزو جانت بود جاوید مسرور
زسیم و زر که چون گورت بود جای ✤ بماند همچو سنگت بر سر گور

حکمت بزرجمهر را پرسیدند که کدام بادشاه پاکیزه تر است گفت
آنکه پاکیزگان از وی ایمن[10] باشند و گناهگاران ترسند بیت

[1] باگ[2] خیریت۔ [3] کافی ذریعہٗ معاش۔ [4] بے فکری۔ [5] آرام کی زندگی بسر کرنیکا دروازہ اُسکے
لئے بند کر دیا گیا۔ یعنے آرام کی زندگی بسر کرنے سے محروم ہوگیا۔ [6] جمع سیرت بمعنے خصلت
[7] ہمیشہ کے لئے [8] محفوظ [9] نیک آدمی۔ [10] بے خوف۔

شاہ آن باشد کہ روشن خاطر وبخرد بود + نیکوان را حال زو نیکو بدان را بد بود

حکمت پادشاہی از حکیمی طلب نصیحت کرد حکیم گفت مسئلہ از تو پرسم بی نفاق جواب گوئی کہ زر را دوست تر میداری یا خصم را گفت زر را گفت چیزیرا کہ دوست میداری یعنے زر را اینجا میگذاری وکسی را کہ دوست نمیداری یعنے خصم را با خود می بری پادشاہ بگریست وگفت نیکو پندواری کہ ہمہ پندہا درین درج است **قطعہ**

ہزار گونہ خصومت کنی بخلق جہان + زبسکہ در ہوس سیم وآرزوے زری

تراست دوست زر وسیم وخصم خصم جان + کہ گیری از کفش آنرا بظلم وحیلہ گری

نہ مقتضای خرد باشد ونتیجۂ عقل + کہ دوست را بگذاری وخصم را ببری

حکمت سہ کار از سہ گروہ زشت آید تندی از پادشاہان وحرص از دانایان وبخل از توانگران۔

قطعہ این سہ کار است کش نگار درزشت + از سہ کس خامۂ نگارندہ

تندخوئی ز پادشاہ قوی + حرص دانا وبخل دارندہ

نکتہ حکیمان گفتہ اند ہمچنانکہ بعدل جہان آباد ان گردد وبجور ویران شود عدل از ناحیت خویش بہ ہزار فرسنگ روشنائی

لہ عقلمند۔ ۲ چال بازی۔ مکاری۔ ۳ دشمنی ۴ تجکو سونے کی خواہش ہے۔ ۵ خصلت عادت۔ ۶ دولتمند ۷ خوشحال

۸ نزدیکی۔ پڑوس۔

بخشد وجور از جائے خود بہ ہزار فرسنگ تاریکی دہد **قطعہ**

بعدل کوش کہ چون صبح آن طلوع کند + فروغ آن برود تا ہزار فرسنگے

ظلام ظلم چو ظاہر شود برآید پُر + جہان ز تیرگے وتلخ عیشے وتنگے

حکمت میباید کہ بادشاہ را پنہانی راست کرداران وراست گفتاران درکار باشند کہ احوال رعایا وکاشتکاران پر نیاتر ابرانیان رسانند گویند اردشیر بادشاہی بود آگاہ چون ندیمان بامدادآمدندی گفتی کہ فلان کس چہ خوردہ است ویا فلان زن باکنیزک چہ صحبت داشتہ است ومثل آن ہرچہ کردہ بودی گفتی تا مردمان گمان بردند کہ مگر از آسمان بوے فرشتہ می آید وآگاہے میدہد ومحمود سبکتگین نیز ازین قبیل است **قطعہ**

چو شاہ را نبود آگہی ز حال سپاہ + کجا سپاہ ز قہر وے احتراز کنند

بقصد جام ہزاران بہانہ پیش آرند + بچنگ فسق ہزاران ترانہ ساز کنند

حکایت ارسطاطالیس گوید بہترین بادشاہان آنست کہ بگرگس ماند کہ گرد اگرد وی مردار ست نہ آنکہ بمردار ماند کہ گرد اگرد آن کرگس یعنے میباید کہ وی از حال حوالی خود آگاہ باشد وحوالی وی از حال

لہ روشنی ۲ جمع ظلمت بمعنی اندھیرا۔ ۳ تاریکی۔ ۴ مصیبت۔ ۵ مفلسی ۶ نوکر ۷ مصاحب ۸ گفتگو۔ ۹ بدکاری

۱۰ یعنے بدکاری کرنے کے ہزاروں طریقے نکالتے ہیں۔

وی غافل نه آنکه وی از حال حوالی خود غافل باشد و حوالی از حال وی آگاه **قطعه**

پادشه باید که باشد همچو کرگس با خبر ✦ زانکه افتاد ست گرد اگرد او مردارها
نی چو مرداری که گردش صف کشیده کرگسان ✦ تیز کرده بهر نفع خود دور و منقارها

حکایت نوشیروان روزی نوروزی با مهر جانان افروز مجلس میداشت دید که یکی از حاضران که با وی نسبت خویشی داشت جام زرین در بغل نهاد تغافل کرد و چیزی نگفت چون مجلس بر شکست آبدار گفت هیچکس بیرون نرود تا تجسس کنم که جام زرین نمی باید نوشیروان گفت بگذار آنکس که گرفته باز نخواهد داد و آنکس که دید ظاهر نخواهد کرد و بعد از چند روز آن شخص در آمد جامهٔ نو پوشیده و موزهٔ نو در پا کرده نوشیروان اشارت بجامهٔ وی کرد که اینها از انست وی دامن از موزه بر داشت که این نیز از انست نوشیروان بخندید و دانست که آنرا از ضرورت احتیاج کرده بوده بفرمود تا هزار مثقال بوی دهند **قطعه**

از گناه تو چو آگاه شود شاه کریم ✦ معترف باش بآن و ز کرمش عذر بخواه
مکن انکار گنه زانکه گناه دگر ست ✦ بلکه بسیاری از ان هم بتر انکار گناه

۱ آفتاب۔ ۲ دل خوش کرنے والا ۳ رشتہ داری کا تعلق۔ ۴ لاپروائی۔ ۵ پانی پلانیوالا ۶ تلاش۔ ۷ جوتہ۔ ۸ اسکو روپے کی بڑی ضرورت ہوئی ہوگی ۹ ایک سونے کا سکہ ۹ اقرار کرنیوالا ۱۰ بدتر۔

انتخاب

اخلاق محسنی

باب شانزدهم در عفو

و آن ترک عقوبت گنهگار ست در حال قدرت بر و و این خصلت در فضیلت بر جملهٔ خصال فائق است و حق سبحانهٔ پیغامبر خود را صلی الله علیه و آله و سلم بدین صفت امر کرد که خذ العفو فرا گیر سیرت عفو را و تجاوز از گناهی که نسبت تو کرده باشند عادت کن و ازین بود که حضرت رسالت مآب صلواة الله علیه و سلامه در روز فتح مکه همه صنادید قریش را که انواع ایذا و آزار بدو رسانیده بودند آزاد کرد که انتم مطلقا و دلهای ایشان را بمژدهٔ عفو شاد گردانید که لا تثریب علیکم **رباعی**

ما عادت خود بهانه جوئی نکنیم ✦ جز نیکی خلق و نیک خوئی نکنیم
وانها که بجای ما بدیها کردند ✦ ما با ایشان بجز نکوئی نکنیم

۱ جمع خلق بمعنی نیک عادت ۲ سزا ۳ بزرگی۔ ۴ جمع خصلت ۵ بڑھ کر ۶ خدائے پاک ۷ خدا کی برکتیں اور سلامتی اس پر اور اُسکے خاندان پر ہوں۔ ۸ معاف کرنے کی خصلت حاصل کرو۔ ۹ چشم پوشی ۱۰ پیغمبری ۱۱ مرکز۔ ۱۲ تم آزاد ہو۔ ۱۳ تمہارا قصور نہیں ہے۔

حکما گفته اند هرچند گناه بزرگتر است فضیلت عفو کننده زیاده تر است
آورده اند که یکی از گنهگاران نزدیک ملکی از ملوک عرب آمد و حالانکه
چندکس را از اقربای[1] ملک کشته بود ملک گفت بے جرات است که باوجود
گناهان بزرگ که از تو به نسبت من و خویشان من صادر[2] شده از عقوبت
من نترسیدی و نزدیک من آمدی جواب داد که جرأت من در آمدن به حضرت
تو و نا ترسیدن از عقوبت تو جهت آنست که میدانم هرچند گناه من بزرگتر
است عفو تو از آن بزرگتر خواهد بود ملک سخن او را پسندید و گناهان
او را عفو فرموده بمواهب[3] عنایتش[4] مستظهر گردانید یکے از محرمان
ملک سوال کرد که بر چنین خصمے قادر شدی و از و انتقام نکشیدی و سخن
او فریفته گشتی گفت نه چنین است با خود تامل کردم که اگر از و انتقام کشم
نفس من شاد شود و تشفی یابد و اگر عفو کنم دل او شاد گردد و مرا نیکنامی
دنیا و ثواب عقبے[5] حاصل آید دانستم که **مصرع**
در عفو لذتیست که در انتقام نیست + از مامون خلیفه منقول[6] است که اگر مردمان بدانند
که مارا چه لذتیست در عفو کردن و چه بهجتی[7] از هر گناه کسی در گذشتن[8] هر آئینه
تحفه درگاه ما بجز گناه من نیارند ۔

۱ نزدیکی رشتہ دار ۲ واقع ۳ بخششیں ۴ مدد دیا گیا۔
۵ آخرت ۶ نقل کیا گیا ۷ خوشی۔مزا۔
۸ کسی کا قصور معاف کرنا۔

قطعه مجرم گر این دقیقه بداند که دسیم + مارا چه لذتیست ز عفو گناهگار
همواره ارتکاب[1] جرایم[2] کند بعمد[3] + پیوسته نزد ما گنه آرد باعتذار[4]
اسکندر را از ارسطو پرسید که در باب فلان گنهگار چه میگوئی گفت ای ملک
اگر گناه نبودی صفت عفو که بهترین فضیلتے ست از کسی ظاهر نشدی پس
گناه آئینه عفو است و گنهگار سبب ظهور آن صفت شده در پاۓ او باید
که این معنی بظهور رسید
شعر گناه آئینه عفو و رحمت ای شیخ + مبین بچشم حقارت گناهگاران را
اسکندر گفت عفو در چه وقت نیکوست گفت در وقت قدرت و ظفر[5]
بر خصم تا بد انعفو شکر گذاری ظفر کرده باشد و در **حکایات** آمده که پادشاهی
بر دشمن خود ظفر یافت و او را اسیر کرده در معرض[6] عتاب[7] باز داشت
پادشاه از و پرسید که خود را چون می بینی جواب داد که خدای چیزی دوست
میدارد که آن عفو است و تو چیزی دوست میداشتی که آن ظفر است
چون حضرت عزت[8] ظفرے که تو دوست میداشتی بتوار زانی[9] فرموده
عفوی که او دوست میدارد تو نیز بجای آر[10] پادشاه این سخن را پسندید
و او را آزاد کرد پس ملوک جهاندار[11] را باید که ترک مجازات[12] بدی به نسبت

۱ گناہ کرنا ۲ جمع جریمہ بمعنی قصور۔ ۳ ارادتاً۔قصداً۔ ۴ معافی کیواسطے ۵ فتح ۶ ظاہر ہونیکی جگہ۔ ۷ غصہ۔خفگی۔ ۸ خداۓ تعالے ۹ بخشا۔ ۱۰ استعمال کر یعنی کر۔ ۱۱ دنیا پر حکومت کرنے والا۔ ۱۲ بدلہ

مجرم بر ول بخجل آسان سازند و بشکرانه قدرت بر انتقام گناهگار
خجلت زده را به بشارت عفو بنوازند که عادت سلاطین کشور کشائی و طریقهٔ
ملوک عالم آرائی چنین بود **فرد**

زابتدای دور عالم تا بعهد پادشاه + از بزرگان عفو بود از فرودستان گناه

آورده اند که یکی از مقربان جرمی کرده بود و در معرض تادیب و تعذیب
افتاد روزی آن پادشاه با یکی از خواص در بارهٔ آن مجرم مشاورت
میکرد و آن شخص گفت اگر بنده بجای پادشاه بودمی حکم سیاست کردمی
شاه فرمود اکنون تو بجای من نیستی کردار من باید که بخلاف کردار تو باشد من
او را عفو کردم چه اگر گناه از وی بد نمود عفو از من نیک می نماید **فرد**

گر عظیم است از فرودستان گناه + عفو کردن از بزرگان اعظم است

و هر گاه کسی در گناهی که از و صادر شد تامل کند و داند که بعفو خدای محتاج
ست باید که عفو خود را از گناهگار دریغ ندارد تا خدای نیز عفو خود وی
ارزانی فرماید **فرد**

اگر توقع بخشایش خدا داری + ز روی عفو و کرم بر گناهگاران بخش

آورده اند که پادشاه یکی را بعملی فرستاده بود و از وی طوری که پادشاه

۱ بے کینہ ۲ خوشخبری۔ ۳ مهربانی کریں۔ ۴ ملکوں کو فتح کرنیوالے۔ ۵ دنیا کو رونق دینے
والے۔ ۶ زیر دستان ماتحت ۷ سزا ۸ تکلیف
۹ خاص سردار ۱۰ غور کرے۔

را ناپسندیده بود صادر شد پادشاه او را عزل کرده فرمود تا بندش کردند
و در پای تخت آوردند و عتاب و خطاب آغاز کرد آن بیچاره گفت
ای شاه اندیشه کن که ترا هم فردا در موقف عتاب نزد رب الارباب
باز خواهند داشت تو در آن وقت چه چیز دوست میداری گفت عفو الهی
گفت در حق من هم عفو فرمائی که عفو الهی باز بسته است بعفو پادشاهی

فرومن پیش تو مجرم تو در پیش خدای + گر عفو کنی حق از تو هم عفو کند

پادشاه را این سخن پسند افتاد و او را بند بر داشت و تربیت کرده باز
بر سر عمل فرستاد **نظم**

عفو فرمودن مبارک خصلتیست + هر که دارد عفو صاحب دولتیست
دل ز نور عفو روشن می شود + وز نسیمش سینه گلشن می شود
دوست دارد عفو را پروردگار + آنچه ایزد دوست دارد دوست را

عفو در حدی از حدود الهی نشاید بلکه در ان محل قهر و غضب بکار
آید **نظم**

اگر آن جرم را حدیست شرعی + نباید داشت آنجا عفو مرعی
که عفو او در ان اجرای حدست + بلا را حد شرعی همچو سدست

۱ موقوف ۲ دار الخلافہ ۳ ملامت۔ ۴ کھڑے ہونے کی جگہ ۵ مالکوں کا مالک یعنی خدا۔
۶ منحصر۔ ۷ پرورش۔ ۸ خدائی قانون کی سزاؤں میں سے۔ ۹ شریعت کے موجب سزا ہے
۱۰ مرعی داشتن یعنی لحاظ کرنا یا رعایت کرنی۔ ۱۱ تعمیل ۱۲ شرعی سزا۔ ۱۳ دیوار
کرکاوٹ۔

باب ہفدہم در حلم

یکے از اخلاق آلہی حلم است کما قال اللہ تعالیٰ[1] اِنَّ اللہَ غَفُورٌ حَلِیْمٌ[1] و جملہ انبیا[2] و اولیا[3] را ازین صفت نصیبے دادہ اند تا بقوت آن سورت[4] غضب را کہ مفسد ایمان و پیش رو لشکر شیطان ست بشکستہ اند و در حدیث آمدہ کہ قوی ترین شما آنکس نباشد کہ مرد مانرا بیفگند[6] و از پای در آرد قوی تر آنکس ست کہ در حال غضب خود را بیفگند و مالک نفس خود باشد[7] بیت

مردے گمان مبر کہ بزور ست پر دلی ✤ با خشم گر برآئی دانم کہ کاملے

در کتاب انجیل مذکور است کہ ملوک را واجب بود کہ نفس خود را ریاضت[9] دہند بحلم و در آن[10] سازند در فرمانبرداری تا ہرچہ بشنوند کہ خلاف رضای ایشان باشد در خشم نشوند زیرا کہ ایشانرا قدرت و توانائی ہست و زیر دستان مطیع ایشانند اگر خشم زیر دست حلم نباشد و غضب محکوم[11] بردباری نبود و بہر قولی و فعلی خشم گیرند ہر آئینہ مردم مستاصل[12] شوند[12] و ملک را رونق نماند و بس زیبا گفتہ اند۔ نظم

بردباری خزینۂ خرد ست ✤ ہر کرا حلم نیست او چو[13] دوست

---

۱ جیسا خدا تعالےٰ نے کہا ہے کہ بیشک خدا بخشنے والا اور بُرد بار ہے ۲ جمع نبی ۳ جمع ولی بمعنے دوست ۴ تیزی۔ حملہ ۵ بگاڑنیوالا ۶ پچھاڑ دے۔ ۷ اپنے آپکو قابو میں رکھے ۸ غالب آ جائے ۹ مشق کرائیں۔ عادت ڈالیں ۱۰ مُطیع ۱۱ فرمانبردار ۱۲ جڑ سے اُکھڑ جائیں گے یعنی بالکل برباد ہو جائیں گے۔ ۱۳ وحشی چوپایہ۔

دیو بند ست حلم اگر دانی ✤ غضب[1] از دست[1] او ست زندانی

مرد حلیم آنست کہ سیلاب غضب او[2] با آنکہ کوہ شامخ[2] اگر در ممرا[3] و افتد بر خذر[4] رفتہ ست او را از جای نتواند برد[5] و نائرۂ[6] خشم با وجود آنکہ کرۂ اثیر[7] از التہاب[8] آن در خطر ست در وی تصرف[9] نتواند کرد و وی مدد حلم آتش غضب ہیچ سلطانی تسکین نیابد و بی معاونت[10] بردباری ہیچ حاکمی بار گفت و گوی رعایا بر نتابد[11] پس بادشاہ عادل آنست کہ حلم را زیور روزگار سازد و بدستیاری او بنای خشم عالم سوز بر اندازد

نظم چو حلم اندر آمد غضب گشت پست ✤ غضب را ہمیں بردباری شکست

ستون خرد بردباری بود ✤ سبک[12] سر[12] ہمیشہ بخواری بود

از سلیمان وزاق نقل کردہ اند کہ گفت کہ روزی در خدمت مامون بودم نگینے از یاقوت دیدم کہ طول او چہار انگشت و عرض او دو انگشت بود در صفا و روشنی چون خورشید تابان و ناہید[13] درخشان بود پس زرگری را خواند و گفت خاتمی[14] بساز کہ این یاقوت نگین آن تواند بود زرگر یاقوت برگرفت و برفت قضا[15] را روزی دیگر ہم در خدمت وی بودم کہ از ان انگشتری یاد کرد و بفرمود تا زرگر را بیا ورند

---

۱ غصہ بردباری کے ہاتھ میں قیدی ہے یعنی بردباری غصہ کو قابو میں کرلیتی ہے۔ ۲ اونچا۔ ۳ رستہ۔ ۴ دریا ہی نہیں ہلا سکتا۔ ۶ شعلہ ۷ آسمان ۸ بھڑکنا ۹ اثر ۱۰ مدد ۱۱ اٹھا نہیں سکتا۔ ۱۲ تنک مزاج ۱۳ تیسرے آسمان پر ایک ستارہ کا نام ہے جسکو زہرہ کہتے ہیں اور ہندی میں شکر۔ ۱۴ انگوٹھی۔ ۱۵ اتفاق سے

چون زرگر حاضر شد دیدم که رعشه بروی افتاده است وچون بید میلرزد
مامون پرسید که سبب تغیر تو چیست گفت مرا امان ده تا بگویم گفت
امان دادم زرگر نگین بیرون کرد به چهار پاره شده گفت اے خلیفه
انگشتری ساختم وخواستم که نگین را به نگین دان برم از دست من بر سندان[2]
افتاد وچهار پاره شد مامون تبسم کرد وگفت برو واین را چهار انگشتری
ساز وترا درین هیچ گناهی نیست واین صورت که از مامون صادر شده
غایت حلم وبردباریست بنظم۔

حلم سرمایه کمال بود + مسبب[3] عزت وجلال بود
حلم شادی فزای هر خجل است[4] + مومیائی هر شکسته دل است

نوشیروان از ابوزرجمهر پرسید که حلم چیست گفت نمک خوان
اخلاق ست چه حروف آن را چون برگردانند ملح[5] میشود چنانچه طعام
بے ملح مزه ندهد هیچ خلقی بی حلم جمال ننماید نوشیروان گفت علامت
حلیم کدام است گفت حلیم را سه نشانه است یکی آنکه اگر ترش روی سخت
گوئی با او سخن تلخ درمیان آردا و در برابر آن جواب شیرین بزبان[6] ند
واگر بفعل نیز او را برنجاند بانتای آن با او احسان نماید

لہ کانپنا۔ لرزہ۔ ۲ اہرن۔
۳ باعث۔ ۴ ایک دوا جو تھکان اور درد رفع کر دیتی ہے۔
۵ نمک ۶ اُسکے بدلے میں۔

قطعه با تو گویم که چیست غایت حلم + هر که زهرت دهد شکر بخشش[1]
هر که بخراشدت جگر بجفا + همچو کان کریم زر بخشش
کم مباش از درخت سایه فگن + هر که سنگت زند ثمر بخشش

علامت دوم است که در عین[2] آنکه آتش خشم زبانه گیرد وصولت[3] غضب
وسطوت[4] آن بغایت رسد خاموش گردد واین دلیل اطمینان دل
وتسکین روح است ودرویشان سالک علاج غضب بدین نوع کرده
اند نشانه سوم فرو خوردن[5] خشم است اگر کسی فی الواقع مستحق عقوبت[6]
بود آورده اند که روزی آن نو[7] باوه[8] بوستان ولایت باکوره[9]
باغستان هدایت سبط نبی[10] ونخل[11] ولی[16] حسینؑ بن علیؑ رضی الله عنهما با جمعی
مهمانان از اشراف عرب بر سر خوانی نشسته بودند خادمش
با کاسه آش گرم درآمد از غایت وهشت پائش بحاشیه[12] بساط در
آمد وکاسه از دستش بر سر شهزاده افتاد وآش بر رخساره مبارکش
فرو ریخت امام حسینؑ از روی تادیب[13] از راه تعذیب در وی نگریست
بر زبان خادم جاری شد والکاظمین الغیظ[14] حسینؑ گفت خشم فرو خوردم
خادم گفت والعافین عن الناس[15] گفت عفو کردم خادم تتمه

لہ بخشش = بخش اور اپنے اُسکو دے ۲ ٹھیک اُسوقت جب۔ ۳ تندی۔ ۴ تیزی۔ حملہ ۵ پی جانا
۶ سزا ۷ تازہ میوہ ۸ ولی اللہ ہونے کا مرتبہ ۹ پودا۔ ۱۰ نواسا۔ ۱۱ نخل یعنی بیٹا ۱۲ کنارہ
۱۳ ادب سکھانا ۱۴ وہ لوگ جو غصے کو پی جاتے ہیں ۱۵ جو لوگوں کو معاف کر دیتے ہیں۔
۱۶ باقی۔ ولی سے مراد حضرت علی رض ہے۔

آیت برخواند وَاللّٰهُ یُحِبُّ الْمُحْسِنِیْنَ حین گفت از بال خودت آزاد کردم
ومؤنت معیشت تو بر ذمۂ خود لازم گردانیدم **مثنوی**

بدی را مکافات کردن بدی ✤ بر اہل صورت بود بخردی
بمعنی کسانی که پی بردہ اند ✤ بدی دیدہ ونیکوئی کردہ اند

در اخبار آمدہ که حضرت عیسیٰ علی نبینا وعلیه السلام سوال کردند که سخت ترین همه چیزها چیست جواب داد که خشم خدای گفتند بچه چیز از غضب الٰهی ایمن توان شد فرمود که ترک غضب خویش وحضرت مولوی معنوی در مثنوی اشارتی بدین معنی فرمودہ **مثنوی**

گفت عیسیٰ را یکی هشیار سر ✤ چیست در هستی ز جمله صعب تر
گفت ای جان صعب تر خشم خدا ✤ که ازان دوزخ همی ترسد چو ما
گفت زین خشم خدا چه بود امان ✤ گفت ترک خشم خود اندر زمان
ترک خشم وشهوت وحرص آوری ✤ هست مردی در رہ پیغمبری

دبباید دانست که غضب در بسیار مواضع از حلم بهتر ست چه غضبی که از جهت حرص وطمع یا بواسطۂ تکبر وخویشتن داری بود مذموم ست اما برای اعلام معالم دین متین وجهت حفظ مراسم شرع مبین

۱ نشانی علامت. ۲ قرآن شریف کا ایک جملہ ۳ اور خدا نیکی کرنیوالوں سے محبت رکھتا ہے. ۴ بوجھ. ۵ روزی ۶ ظاہر پرست یعنی دنیا دار لوگ ۷ عقلمندی ۸ معنی = حقیقت. روحانیت. ۹ پہنچ گئے ہیں. ۱۰ ہمارے نبی پر اور اسپر سلامتی ہو. ۱۱ دانا ۱۲ بچاؤ ۱۳ جمع موضع بمعنی جگہ یا موقع ۱۴ غرور ۱۵ برا. ۱۶ اطلاع دینا. ۱۷ علامتیں. ۱۸ مضبوط ۱۹ قاعدے ۲۰ روشن.

بسیار ستودہ وپسندیدہ است مثلاً اگر کسی از خیانت محرمان حرم خویش حلم ورزد عقلاً وشرعاً وعرفاً مذموم بود واز نظر اہل مروت ساقط شود چون غیرت بی غضبی وخشونتی دست دہد کمال مرد در آنست که محل حلم وموضع غضب را بنظر صحیح تمیز کند تا ہر جا آنچه مناسب بود بکار برد **فرد**

قهر ولطف اندر محل خود نکوست ✤ جای گل گل باش وجای خار خار

باب ہشت دہم در خلق رفق

مراد از خلق خوش خوئیست وغرض از رفق نرمی ودلجوئی یکی از سازگاری باشد به ملاطفت ویکی کارسازی بمدارا وملایمت اما خلق نیکوترین نعمتی وزیباترین خصلتیست وچون حق تعالیٰ ایمانرا بیافرید ایمان گفت الٰهی مرا قوی گردان حضرت حق جَلَّتْ عَظَمَتُهٗ اورا به نیک خوئی وسخاوت قوی ساخت وچون کفر را بیافرید گفت خدایا مرا قوت دہ حق سبحانه اورا به تندخوئی وبخل قوت داد وور حدیث وارد ست که به بهشت در نیاید بخیل وبدخوئی **بیت**

من ندیدم در جهان جستجو ✤ ہیچ اہلیت به از خلق نکو

۱ بموجب رواج ۲ گرجاوے یعنی ذلیل ہو جاوے ۳ سختی ۴ واقع ہو. ۵ نرمی. ملائمت ۶ موافقت ۷ کام نکال لینا. ۸ خدا. ۹ اسکی بزرگی شاندار ہے ۱۰ مذہبی روایات ۱۱ لکھا ہوا ہے ۱۲ قابلیت.

روزی حضرت روح الله علی نبینا وعلیه السلام میگذشت ابلهی باوی
دوچار شد واز حضرت عیسیٰ سخنی پرسید بسبیل تلطف وتخلق جوابش باز
داد آن شخص مسلم نداشت وآغاز عربده وسفاهت کرد چندانچه او نفرین
میکرد عیسیٰ آفرین میفرمود هرچند وی از مجادله در می آید عیسیٰ طریق
ملاطفت رعایت می نمود عزیزی بدآنجا رسید گفت ای روح الله
چرا زبون این کس شده هرچند او قهر میکند تو لطف می نمائی وباآنکه
جور وجفا پیش می برد تو مهر ووفا پیش میفرمائی عیسیٰ گفت.

ای رفیق موافق کُلُّ اِنَاءٍ یَتَرَشَّحُ بِمَا فِیْهِ + مصراع از کوزه همان برون تراود که در وست
ازو آن صفت میزاید واز من این صورت می آید من از وی در غضب
نمی شوم واو از من صاحب ادب میشود من از سخن او جاهل نمیگردم
واو از خلق وخوی من عاقل میگردد **نظم**

چون نشوم من زوی افروخته + او شود از من ادب آموخته
من که زدم مایهٔ ده جان شدم + این صفتم داد خدا از آن شدم
خلق نکو وصف مسیحا بود + خصلت بد مرگ مفاجا بود

حکما گفته اند نشان خوشخوئی ده چیز ست اول با مردمان در کار

١ حضرت عیسیٰ ٢ ہمارے نبی پر اور اُسپر سلامتی ہو۔ ٣ راستہ۔ طریقہ۔ ٤ تسلیم نہ کیا۔ نہ مانا ٥ جھگڑا
٦ حماقت۔ ٧ عاجز۔ خوار۔ ٨ تمام برتنوں میں سے وہی چیز ٹپکتی ہے جو اُنکے اندر ہوتی ٩ اپنی پھونک
سے (مُردے میں) جان ڈالدیتا ہوں۔ ١٠ ناگہانی موت۔

نیکو مخالفت ناکردن دوم از نفس خود انصاف دادن سوم عیب
کسان ناجستن چهارم چون از کسی زلتی در وجود آید آنرا تاویل نیکو کردن
پنجم چون گنهگار عذر خواهد آن را در پذیرفتن ششم حاجت محتاجان
برآوردن هفتم رنج مردمان کشیدن هشتم عیب نفس خود دیدن نهم
باخلق روی تازه داشتن دهم با مردمان سخن خوش گفتن **فرد**

بهمه خلق جهان خلق پسندیده نمای + که بخُلد برین راه بدان خواهد بود

وچه زیبا گفته ست هم درین معنی **بیت**

خوش ست عالم آزادگی وخوشخوئی + بدین مقام در آ گر بهشت میجوئی

اما رفق سازگاری ومدارا باشد ودر خبر آمده که رفق بهیچ چیز نه پیوندد
والا که آنرا زینت دهد ونا سازگاری بهیچ کاری مقترن نشود الا
که آنرا برهم زند وناخوش گرداند وحضرت عزت بدین صفت حبیب
خود را صلی الله علیه وسلم تعریف میفرماید فَبِمَا رَحْمَةٍ مِّنَ اللّٰهِ
لِنْتَ لَهُمْ وسخن درشت سبب قطیعت ست ونرمی ملائمت وسیله
مودت ووصلت **بیت**

بشیرین زبانی ولطف وخوشی + توانی که پیلی بموئی کشی

١ بیان۔ مطلب۔ ٢ معافی مانگے۔ ٣ لوگوں کے واسطے تکلیف برداشت کرنی۔ ٤ خندہ پیشانی
رہنا۔ ہنس مکھ رہنا۔ ٥ اونچا بہشت ٦ نیکی۔ ٧ جسکو رونق نہ دے۔ ٨ ملا ہوا۔
٩ خدا کی برکت اور سلامتی اسپر ہو۔ ١٠ بس خدا کی رحمت سے تو اُنپر نرم ہو ١١ اپنوں سے
قطع تعلق کرنا۔ ١٢ دوستی۔ ١٣ میل جول۔

آردشیر بابک که سریر سلطنت را بزیور حکمت آراسته بود فرزند خود را دید جامهٔ قیمتی پوشیده گفت ای پسر سلاطین را جامهٔ باید پوشید که در هیچ خزانه نباشد وهیچکس مثل آن نتواند که بپوشد مثل این جامه که تو پوشیدهٔ یافت میشود وهمه کس میتواند پوشید پسرش پرسید که اصل آن جامه از چه چیز است گفت تارش[1] از نیکو خوئی ونیکو کاری وپودش از سازگاری وبردباری اگر کسے درین کلمه تامل[2] کند داند که جامع اقسام خیرات[3] ست قطعه

پادشاهان وشهریاران را ✤ باهمه آفریدگان خدای
کارسازی نکوست درهمه وقت ✤ سازگاری خوش ست درهمه جای

فریدون را پرسیدند که ملازمان را بچه چیز نگاه توان داشت گفت به ملاطفت وبردباری گفتند مشکلها[4] را بچه چیز حل توان کرد گفت به ملائمت وسازگاری ودرین باب گفته اند قطعه

مهمے که بسیار مشکل بود ✤ برفق ومدارا توان ساختن
توان ساخت کاری بنرمی چنان ✤ که نتوان به تیغ وسنان ساختن

جمشید از وزیر خود سوال فرمود که سلاطین را انصاف بکدام صفت

[1] تار = تانا [پود] = بانا [2] غور
[3] نیکیاں ۔ خوبیاں ۔ یعنی اس میں سب طرح کی خوبیاں شامل ہیں۔
[4] بہالا۔

از جمله ضروریات است گفت که برفق ونرم خوئی وملائمت زیرا که رعیت بدین صفات دعای پادشاه گویند ولشکریان بدین صفت رضای پادشاه جویند وسلطنت بدعاگوی رعیت ورضاجوئی سپاه انتظام مے یابد دیگر برفق گوشمال مجرم بر وجهی میتوان داد که بعنف[1] مثل آن میسر نه شود[2] چنانچه آورده اند که یکے از ملوک که به سمت[3] رفق وتلطف موسوم بود مطبخی خود را گفت که از برائے وے فلان نوع[5] از طعام به پزد ودران تکلف بسیار بجائے آورد مطبخی آن طعام ترتیب داده[4] با انواع دیگر از اطعمه[6] بنظر در آورد سلطان بران که خود فرموده بود نظر انداخت مگسی دید در وے برداشت وبیفگند انگه لقمه برگرفت مگسی دیگر در وے بود دور کرد ودر لقمهٔ دیگر هم مگسی دید دست ازان طعام باز کشید واز طعام دیگر تناول[7] کرد چون خوان برداشتند مطبخے را طلبید وگفت این خوردنی که ساخته بودی بغایت لذیذ بود فردا هم ازین بسازا ما بالشرطے که مگس در وے بسیار نباشد حاضران ازین معنی تعجب نمودند که مطبخی را شرمساری داد وتعذیب[8] بآن نبود بیت

چه در مقابله جرم لطف بیند کس ✤ شود خجل[9] زده واین خجالت[10] ور ابس

[1] عنف بمعنی سختی ۔ [2] ممکن نہیں [3] نشان ۔ [4] نشان لگایا گیا یعنے مشہور ۔ [5] قسم [6] جمع طعام بمعنی کہانا ۔ [7] کہالیا ۔
[8] سزا ۔ [9] شرمندہ

حکما گفتہ اند کہ یکے از آثار شفقت سلطان آنست کہ چنان رعیت را دارد کہ پدر فرزند را وہر چہ بخود نہ پسندد بر ایشان نہ پسندد تا ایشان نیز مال وجان خود را از وے دریغ[1] ندارند۔ وہر چہ دارند فدائے وے کنند وہمہ ہمت خود را بر درازی عمر وزیادتی دولت او گمارند وچندانچہ او را رحم وشفقت بر خلق بیشتر باشد حق سبحانہ را نظر رحمت بر و بیشتر بود۔ مثنوی۔

بہ بخشائی بہ بخشایند بر تو + دری از غیب بکشایند بر تو
اگر رحمت ز حق داری تمنا + تو ہم بر دیگران رحمے بفرما

اردشیر بابک پسر[2] خود را[2] وصیت کرد کہ اے فرزند جہد کن تا بشفقت عام ومرحمت مالا کلام رعیت را از مرتبہ رعیتی بدرجہ دوستی رسانی تا دلہا از آنِ[3] تو شود کہ چیز ہائے دیگر تابع دل است حکیمی را پرسیدند کہ بہترین شکاری مر پادشاہان را کدام ست فرمود کہ صید دلہائے رعیت کردن خوب ترین شکاریست زیرا کہ چو دلہای ایشان را بخود راہ دہد دیگر ہمہ چیز در پے دل میرود وچون دوستی پادشاہ در دل رعیت جای گرفت در ہیچ چیز باوے مضائقہ[4] نمیکنند۔ بیت۔

ملک معنی طلبی پیروِ دلہا کن + لشکرت گر نبود ملک مسلم[5] نبود

۱ کوتاہی نکریں ۲ نا قابل بیان ۳ ملکیت۔
۴ تنگی۔ کوتاہی۔ ۵ قائم۔

حصہ نظم

اقتباس از

دیوانِ فغانی

(مرتبہ پروفیسر منموہن لال ماتھر دہلوی ایم۔ اے)

از عمر بسے نماند مارا + غیر[1] از نفسے نماند مارا
ہر سود و زیان[2] کہ دیدہ بودم + دیگر ہوسے نماند مارا
مائیم ودل رمیدہ[3] از خود[3] + پروائے کسے نماند مارا
گو روی زمین بگیر آتش + اکنون کہ خسے[4] نماند مارا
بہر چہ درین دیار باشم + چون ملتمسے[5] نماند مارا

۱ سوائے۔ ۲ نفع نقصان ۳ بے خود۔ مدہوش۔
۴ تنکا یعنی برائی یا عیب۔
۵ عرض۔ تمنا۔

زنده[1] ایم چناں که در دلِ کس   گردِ فرسے[2] نماند مارا

بس آه زدیم چون **فغانی**

فریاد رسے[3] نماند مارا

درین چمن چه گلے باز شد بمنزلِ ما   کزاں ببادِ فنا رفت غنچهٔ دلِ ما

ندید روشنیٔ دیدهٔ امید هنوز   فلک نشاند[4] بیکدم چراغِ محفلِ ما

دگر برائے چه نخل[5] امید بنشانم   چو گل نکرد[6] نهالے که بود حاصلِ ما

بخوں ز لاله رخاں پنجه که بر تابم   که در میانه عیاں[9] نیست دستِ قاتلِ ما

قیامت است ملاقاتِ یارِ غائبِ خویش   فغاں که تا به قیامت بماند مشکلِ ما

چناں مهے که مقابل بچشم روشن بود   ببیں که چوں فلکش بر داز مقابلِ ما

بلند ساز **فغانی** سرودِ نوحه که رفت

ترانه و طرب[11] بیغمی ز منزلِ ما

نه هوائے باغ سازد نه کنارِ کشت[12] مارا   تو بهر کجا که باشی بود آں بهشت مارا

چو تو کافرے ندیدم بفراغ رفت عمرے   که نبود هیچ در دل هوسِ کنشت[13] مارا

نه هندره بکویت چه کنم چرا نسوزم   همه گل برند و بر سر بزنند خشت مارا

بکِلِ فسردهٔ ما نرسید ابرِ رحمت   چه امید خیر باشد ز چنیں سرشت مارا

۱ زندگی بسر کی ۲ گهوڑا۔ همارے گهوڑے کی گرد کسی کے نہیں لگی یعنی هم کسی کے لئے غبارِ خاطر یا باعثِ رنج نهوئے۔ ۳ مددگار۔ دستگیر۔ ۴ بجها دیا۔ ۵ امید کا پودا لگاؤں۔ ۶ نه کهلا ۷ پودا۔ ۸ کسکا۔ ۹ ظاهر۔ ۱۰ پنجه برتافتن = کشمکش کرنا۔ لڑنا۔ ۱۱ رنج۔ غم۔ ۱۱ خوشی۔ ۱۲ موافق ہی ۱۳ بت خانه۔

همه وقت بود مارا دلِ پاک و جان آگه   غمِ عاشقی در آمد که بخوں نشست[1] مارا

فلکِ[2] دورو چو بر ما رقمِ بدی زد آخر   بکتابِ نیکناماں ز چه می‌نوشت مارا

تو بدی مبر **فغانی** بکسے گمانِ تهمت

که گواهِ حال باشد حرکاتِ زشت مارا

دارد زبوں به تیغِ زباں طعنه گو مرا   بستاں بخیر اے اجل از دستِ او مرا

از بختِ شور و تلخیِ عمرم خبر نداشت   آں کز خدا بخواست بصد آرزو مرا

آید همان شکست ز سنگِ ملامتم   دوراں اگر کند گِل و سازد سبو[3] مرا

ضائع[4] چناں شدم که گر افتم بگوشهٔ   کس ننگرد ز نیک[5] و بد از هیچ سو مرا

دیگر حریفِ[6] رشکِ جگر سوز نیستم   منشیں بغیر یا بکش اے تند خو مرا

یا رب چه کینه داشت **فغانی** بمن که او

شد رهنمون بدیدنِ آن تند خو مرا

روزے که دل ز جاں شود و جاں ز تن جدا   هر یک جدا ز عشقِ تو سوزند و من جدا

من چوں زیم که هر نفس آں لعلِ[8] آتشیں   میسوزدم بخنده جدا از سخن جدا

گر جاں ز تن جدا شود و تن ز جاں چه غم   یا رب مباد وُدِّ[9] تو از جان و تن جدا

یک جلوه کرد شمعِ جمالت شبِ وصال   افتاده پرتوِ[10] یست بهر انجمن جدا

۱ مصیبت میں گرفتار کر دیا۔ ۲ مکار۔ ۳ مٹکا۔ ۴ تباه۔ برباد۔ ۵ اچهے بُرے لوگوں میں سے۔ ۶ برداشت کرنے کے لائق ۷ رقیب کے پاس ۸ سرخ ہونٹ۔ ۹ محبت۔

۱۰ چمکاره۔ جهلک۔

دامے ست جعدِ[1] پرشکنت کز فریب و فن | دارو هزار سلسله[2] در هر شکن جدا
گر خون ز داغِ هجر بگرید غریب نیست | آواره که بے تو شود از وطن جدا

از گردِ[3] خانهٔ تو فغانی جدا نشد
بلبل کجا شود ز حریم[4] چمن جدا

من از سوزِ جگر دارم دل و جاں در خطر امشب | نخواهم سوختن زیں آتش که دارم در جگر امشب
بر آ از قیدِ تن ای جاں اگر آسودگی خواهی | تو هم ایں جامهٔ ناموس[5] را بر تن بدر امشب
منه گر بر چراغِ هستیِ خود دامن افشانم[6] | که شمعِ طلعتِ[7] آں ماه دارم در نظر امشب
سر جاں باختن دارم بپایش همچو پروانه | ز مجلس اے رقیب آں شمع را بیروں مبر امشب

نمے آید بروں اینک فغانی از سرِ کویش
همانا کز جهان دیگرش شد آبخور[8] امشب

پیشِ تو نازِ سروِ سهی جز نیاز[9] چیست | جائیکه قامتِ تو بود سرو ناز چیست
بهر چه دامن از منِ دیوانه مے کشی | یا رب چه کرده ام سببِ احتراز[10] چیست
در سجده گر نه رو به تو دارد اسیرِ عشق | تاباں ز رویش اینهمه نورِ نماز چیست
با دل مدام حلقهٔ زلفِ تو بسته ام | دانسته ام که حاصلِ عمرِ دراز چیست
گر صورتِ جمیل[11] ندارد روئے حقیقتے | چندیں فسانه در پے عشقِ مجاز چیست

۱ زلف۔ ۲ زنجیر۔ ۳ پاس ۴ احاطہ۔ ۵ رسوائی، شرمندگی۔ ۶ بجھا دوں۔ ۷ چہرہ ۸ آب ودانہ۔ ۹ عاجزی ۱۰ پرہیز۔
۱۱ خوبصورت۔

ناز و نیازِ عاشق و معشوق چوں یکیست | در حیرتم که قاعدهٔ امتیاز[1] چیست

تا چند برقِ آه فغانی و اشکِ گرم
کامِ[2] دلت ازیں همه سوز و گداز چیست

در کنجِ محنت[3] ایں دلِ دیوانه خوشتر است | دیوانه را مقام بویرانه خوشتر است
اے پند گو خموش که در گوشِ جانِ من | یک نالهٔ حزیں[4] ز صد افسانه خوشتر است
شرم و ادب که شیوهٔ شیخی و دلبریست | وز نرگسِ تو شیوهٔ مستانه خوشتر است
تا کے درونِ پرده[5] کشیدن شرابِ عشق | ایں گیر و دار[6] بر درِ میخانه خوشتر است

دیوانه شد فغانی و رست از کمندِ عقل
آزادگی بمردمِ دیوانه خوشتر است

بازا شم ز لاله و گل خانه پر شده است | وز آبِ دیده کلبهٔ[7] ویرانه پر شده است
چنداں به نرگسِ تو نظر باختم که باز | چشمم و دلم ز عشوهٔ[8] مستانه پر شده است
عاشق چگونه یکنفس از آشنا زند | چوں مجلس از حکایتِ بیگانه پر شده است
شبها بزخمِ تیغ نرفتم ز کوئے تو | امروز چاره نیست که پیمانه[9] پر شده است
چوں ذره عاشقاں نگرانند شمعِ من | رخسار بر فروز که پروانه پر شده است
در حسرتِ نظاره بایں مجلسم مسوز | بر آستانه باغمم اگر خانه پر شده است

۱ فرق۔ ۲ مقصد۔ ۳ مصیبت۔ ۴ غمناک۔ ۵ پوشیدہ ۶ ہنگامہ ۷ جھونپڑی
۸ ناز و انداز۔
۹ عمر ختم ہوئی۔

این حال کس نیافت فغانی مگر بخواب
مستی بکن که شهر ز افسانه پر شده است

اے دل بیا که نوبتِ مستی گذشته است
وقتِ نشاط و باده[1] پرستی گذشته است
از آبِ زندگی چه حکایت کند کسے
با دل شکسته که ز هستی گذشته است
خواهی بلند ساز مرا خواه پست کن
کارِ من از بلندی و پستی گذشته است
دارم چنان خیال که شکستهٔ دلم
گر هم شکست چون تو شکستی گذشته است
بنشین دمے و باقی عمرم عدم شمار
این یکدو لحظه تا تو نشستی گذشته است

هم در شراب خانه فغانی خراب[2] به
عمرش چو در خرابی و مستی گذشته است

اے که رخسارِ تو آئینهٔ مقصودِ من است
دانهٔ خال بر و اخترِ مسعودِ[3] من است
شب که بے لعلِ تو مے کشم از ساغرِ چشم
جگرِ پاره کبابِ نمک آلودِ من است
بسکه در آتشِ سودائے تو سوزم همه شب
روزنِ[4] خانهٔ گردون سیه از دودِ[5] من است
چند بنشینم و اندیشهٔ بیهوده کنم
مردن از درد و غمِ عشقِ تو بهبودِ[6] من است
من که سر در سرِ سودائے غمت باخته ام
جان اگر در سرِ کارِ تو کنم سودِ من است
عاشق و رند و نظرباز و بدنام ولیک
دیدنِ روئے نکو شیوهٔ محمودِ[7] من است

۱ شرابخواری۔ ۲ مست۔ ۳ خوش نصیبی کا ستارہ ۴ کھڑکی۔ ۵ دھواں۔ یعنے آہ
۶ فائدہ۔
۷ قابلِ تعریف۔

نظرے سوئے فغانی فگن از گوشهٔ چشم
که همیں شیوه ز دیدارِ تو مقصودِ من است

عیدست و نو بهار و چمن سبز و خرم است
ماییم و روئے دوست که نوروزِ عالم است
برنازه کانِ[1] سروِ چمن سروِ نازِ من
در جلوهٔ جمال بخوبی مقدم[2] است
بخرام سوئے باغ که از جار دو قدم
شمشاد را که بر لبِ جو پائے محکم است
بر باد اگر رود دلِ ما در هوائے[3] تو
انگار کز حریمِ چمن غنچهٔ کم است
آن گل که مے نهند بنازش بتاجِ سر
گاهِ خرامِ سرو قدان خاکِ مقدم[4] است

اے گل مخوان فغانیِ غم دیده را بباغ
گشتِ[5] چمن مناسبِ اهلِ غم است

دل بے تو چناں سوخت که داغش نتواں یافت
در بزمِ تو دیگر بچراغش نتواں یافت
هر چند که گم گشتهٔ ما هست پری رو
امّا نه چناں هم که سراغش نتواں یافت
مجنونِ درِ مکتبِ خوبان ست دلِ ما
در خانقه[6] و کنجِ فراغش نتواں یافت
مخمور بماندیم ازیں بزم که ساقی
ترکیست که بوئے ز ایاغش[7] نتواں یافت

مرغے که سراسیمهٔ دام است فغانی
در گردِ گل و گوشهٔ باغش نتواں یافت

۱ سرو کے نازک پودے ۲ برتر۔ بڑھ کر۔
۳ آرزو۔ محبت ۴ قدم رکھنے کی جگہ۔
۵ سیر۔ ۶ عبادت خانہ ۷ پیالہ۔

روزیکہ دردلم غمِ عشقِ تو خانہ ساخت — سیلِ بلا بخانۂ صبرم روانہ ساخت
نقاشِ فطرت[1] آن رخِ عابد فریب را — آشوبِ روزگار و بلائے زمانہ ساخت
آن قطرہ ہا کہ برمژہ ام خوشہ[2] بستہ بود — چشمم زشوقِ لعلِ لبت دانہ دانہ ساخت
صد بار یاد کرد گلستانِ کوئے تو — بلبل کہ در حریمِ چمن آشیانہ ساخت
شمشاد را کہ فاختہ در طوقِ بندگیست — خواہد برائے زلفِ تو مشاطہ[3] شانہ ساخت
خوابِ اجل گرفتہ منِ خستہ را کہ دل — شرحِ درازیٔ شبِ ہجران فسانہ ساخت
عاشق بیک نگاہِ تو اے ماہِ چہاردہ[4] — کارِ ہزار سالہ درین آستانہ ساخت

مطرب برائے گریۂ جانسوزِ اہلِ دل
گفتارِ دردناکِ فغانی ترانہ ساخت

من بندہ حسنے کہ نشانش نتوان یافت — پنہاں نتواں دید و عیانش نتواں یافت
گنجے کہ ازاں کون[5] و مکاں[5] است بغرباد — فریاد کہ در کون و مکانش نتواں یافت
افتادہ چو دولت بکنارِ من درویش — آں نقد کہ در ہیچ میانش نتواں یافت
نزدیک رازلب بدہانست دریں باغ — آں سیبِ[6] سخن گو کہ نشانش نتواں یافت

چوں عاقبت از دیر[7] دکستاں دید فغانی
دیریست کہ در دیرِ مغانش[8] نتواں یافت

[1] قدرت [2] جمے ہوئے تھے۔ [3] دلہن کی زیبائش کرنیوالی عورت [4] چودہ [5] تمام دنیا
[6] سیب سے مراد ٹھوڑی ہے۔ [7] شراب خوار [8] آتش پرستوں کا عبادت خانہ۔ مغ بمعنے آتش پرست۔

اقتباس از

رامائین فارسی

منظومۂ منشی امانت رائے دہلوی

برآمدن رام از خانہ کوشلا مادر خود و رسیدن در مقام سیتا و آگاہ شدن او از حالت پر ملالت قصۂ اخراج[1] در عین انتظاری شادی جلوس رام فرخندہ انجام و مقالات[2] رخصت و رفاقت کہ باہم مذکور شدہ

زبان دان این قصۂ سوز[3] و ساز[3] — کند فاش چون شمع از پردہ راز
کہ از خانۂ مادرِ خویشتن .. — چو شد رام بیرون در گام زن[4]

[1] جلاوطن۔ شہر بدر۔ [2] گفتگو
[3] رنج و غم
[4] قدم رکھنے والا۔

شنیدند مردم که اورا ز شهر   نمودند اخراج از روی قهر[1]
بدندان گزیدند دستِ فسوس[2]   نمودند فریاد از غم چو کوس[3]
بگفتند راجه است بیدرد محض   ز انصاف و دانش بود فردِ محض[4]
که این گوهرِ زیب بخشِ نگین[5]   بینداخت بیجا بروی زمین
خموشی نمودند از بیم جان   ببستند از حرف گفتن زبان
غرض رام در خانهٔ خویش شد   چو گل از غم دل جگر ریش شد
در انحال سیتای امیدوار   سراپا نگه بود از انتظار
که رام از سرِ تختِ دولت کنون   بدولت سرای من آید درون
شود دورِ[6] اقبال ما را بکام[7]   بگردد فلک وقفِ مقصد چو جام[8]
ولی بود غافل ازین ماجرا   که نقشی[9] دگر ریخت دستِ قضا[10]
چو زلفش نگه کرد آشفته حال   گرفتار در پیچ و تابِ ملال
چو گل دید پژمرده رخسار او   بلب سوخت چون شمع گفتار او
بگفتش بقمرا که این رنگ[11] چیست   ز دورِ فلک طرح[12] نیرنگ[13] چیست
ز رویت چرا رفته چون شمع نور   عیان نیست هرگز نشان سرور
خبر بود هر سو ز جشن جلوس[14]   بلند است هر جا صدای فسوس

۱ ظلم۔ زبردستی ۲ غم ۳ نقاره ۴ بالکل بے بہره۔ ۵ مہر۔ ۶ زمانہ ۷ کامیابی کے ساتھ ۸ کامیابی میں مصروف۔ ۹ کچھ اور ہی نقشہ جمایا ہے یا چال چلی ہے۔ ۱۰ تقدیر ۱۱ معاملہ حالت۔ ۱۲ بنیاد ۱۳ جادو۔ ۱۴ تخت پر بیٹھنا۔

نه چتر است بر سر ترا نی کلاه   نه قسطاس[1] موجود در بارگاه
نه آواز مدحِ تو آید بگوش   لبِ باد[2] خوانان چرا شد خموش
تغیر بحالت عیان بوده است   لبت خشک و خشکت زبان بوده است
خبر گو بمن حال این از چه روست   که بر سنگ غم شیشهٔ آبروست
جواب از سرِ مرحمت گفت رام   که ای جلوه ات رشک ماه تمام
مرا با تو چون اتحادِ[3] دلیست   نهفتن ز تو راز بیجا صلیت
دگر هستی از خاندانِ نجیب[4]   وفاداری از تو نباشد عجیب
بود قصهٔ حال من این چنین   که شنونده را میشود دل حزین
پدر یعنی آن دسرته نامدار   پی کیکئی داشت عهد استوار
بدلجوئیش بسکه فرمود کار   مرا کرد خارج ز شهر و دیار
شوم چهارده سال صحرا نورد   به آوارگی سر کشم همچو گرد
کنون رخصت از تو طلب میکنم   بخود اختیارِ تعب[5] میکنم
رسم تا ز صحرا بسوی تو باز   تو با درد تنهائی من بساز[6]
اگر خواهشِ دل شود رهنما   تو در خدمتِ مادرم گیر جا
بمن زندگی گر وفا میکند   مژه[7] بخت خوابیده وا میکند

۱ ترازو۔ ۲ تعریف کرنیوالا۔ ہندوؤں میں ایک قوم جو راجہ مہاراجوں کی تعریف کرتی ہے۔ جسے بھاٹ کہتے ہیں۔ ۳ یگانگت ۴ عالی نسب۔
۵ مصیبت ۶ گذاره کر ۷ پلک۔

ترا باز بینم بکام نظر
غم هجر و روز غم[1] آید بسر[2]

ازین روز تا انقطاع[3] سفر
محبت شود در دلم بیشتر

وگر حکم تقدیر دیگر بود
چه حاصل ز تدبیر بر سر بود

ندارد کسی چاره از سرنوشت[4]
اگر خوب باشد وگر هست زشت

مرا خود به بیچارگی کن بحل[5]
به تسلیم[6] حق ساز خورسند دل

دگر می نمایم نصیحت ترا
که در خانه ات گر کند بهرته جا

هنرهای من پیش او زینهار
نگوئی که دور است از اعتبار[7]

غرور حکومت بود در سرش
نیاید ز احوال من باورش[8]

مبادا که گردد منغص[9] ز تو
شود تنگ از تو به بزم آبرو

بود شیوهٔ پادشاهان چنین
که مدح کسی کم شود دل نشین

ترا باید ای مونس جان زار[10]
که در غیبت من شوی روزه دار

کنی خو بشغل ریاضت[11] مدام
بکاشانهٔ صبر گیری مقام

کنی خدمت والدینم بجان
که این باشد از نیکبختی نشان

رضا جوی باشی ز اخوان[12] من
که باشند خوش اقربایان[13] من

کسی را نرنجانی از خویشتن
که هستم ازین وجه خورسند من

[1] مصیبت کے دن [2] ختم ہو جائیں گے۔ [3] ختم ہونا [4] تقدیر [5] معاف [6] توکل۔ بخدا [7] یقین۔ [8] یقین [9] ناراض [10] کمزور [11] عبادت۔ پرستش [12] جمع اخ بمعنی بھائی۔
[13] رشتے دار۔

نگوئی سخن از بهرته با غرور
که این شیوه باشند ز اخلاق دور

یقین دان که گر از سلاطین کسی
نماید سلوک و مدارا بسی

فرشته صفت مهربانی کند
بخوان کرم میهمانی کند

وگر بر سر قهر[1] آیند شان
ندارد دگر منزلت[2] پیش شان

ندارند در قتل او هیچ باک
که سازند در دم برابر بخاک

بگفتم ترا از پی احتیاط
که از خود پسندی نه چینی بساط[3]

بود در رضای بهرته سود تو
برای معاش است بهبود تو

چو سیتا شنید این سخنهای درد
برون آمدش از جگر آه سرد

بگفتا که ای زادهٔ شهریار
خبردار آغاز و انجام کار

بود سایهٔ مرد زن در جهان
جدا نیست هرگز از و یک زمان

اگر سر فرازم[4] وگر خویش پست[5]
حیات و مماتم[6] بدست تو هست

پدر کیست دیگر برادر کدام
که زن را ز شوهر بود احترام[7]

تو هر جا که خواهی شدن گام زن
نباشم جدا از تو زنهار من

مرا نیست از صحبت تو گریز
که دارد شکر اختلاطی[8] بشیر

تو انصاف فرما که شرط وفا
روا می شود در جدائی کجا

[1] غصہ۔ ناراضگی۔ [2] عزت۔ [3] غرور کا سامان نہ کرے۔ [4] اگر میں با عزت ہوں [5] حقیر
[6] میری موت [7] عزت۔
[8] میل۔ ملاپ۔

روی پا برہنہ تو در خار زار | مرا بالش گل بود در کنار
ترا بستر از کاہ و بالین ز سنگ | مرا مخمل خوابگہ رنگ رنگ
غذای تو برگ شجر در جہان | مرا میوۂ خلد بر رے خوان..
تو گردی بویرانہ ہا تشنہ کام | مرا شربت قند باشد بجام
تو شبہا بویرانہ گردی خراب | من آسودہ باشم در ایوان خواب
مرا تاب ایں دروز نہار نیست | باسباب آسایشم کار نیست
بعالم مرا نیست غیر از تو کس | کہ بودن توانم با ویک نفس
بود التماس من از تو ہمیں.. | کہ مپسند در ہجر خویشم حزین
مکن یک دم از صحبت خود جدا | کہ نبود در آئین الفت روا
کنم در جہان پای تو آرزو | کہ باشد سرم بر کف پائے تو
ہمیں بس بود زہد و طاعت مرا | کہ از خدمت تو نباشم جدا
بود خدمت تو سعادت مرا | نہ باشد ازیں بہ عبادت مرا
کہ در بیشۂ شیر و جائی ہیبت | شوم با تو ای جان جانہا قریب
غذایم بود با تو برگ گیاہ | ندوزم بہ نعمای جنت نگاہ
مرا خواہش نعمت و ناز نیست | باسباب عیشم کنون ساز نیست

۱ تکیہ۔ ۲ تکیہ۔ ۳ بہشت۔ ۴ آوارہ۔ پریشان ۵ محل۔ ۶ قاعدہ ۷ خوش نصیبی۔
۸ خوفناک۔ ڈراؤنی۔
۹ نعمتیں۔ ۱۰ گذارہ۔

نخواہم دگر زندگی بی تو من. | کفن چون گلم باشد این پیرہن
نگاہم بر اسباب دنیا کجاست | جدا از تو ام در جہان جا کجاست
مرا بی تو کاشانہ زندان بود | جہنم بچشمم گلستان بود
بود شمع بی نور در خانہ ام | کہ ظلمت بجوشد ز کاشانہ ام
در خانہ ام کام اژدر بود | ز سقفم بلا سایہ بر سر بود
مرا بیحالت بشام امید | بود ماہ تیرہ چو چشم سپید
کشد چون ز جیب افق صبح سر | شود چاکم از درد ہجرت جگر
نہ روزم قرار و نخوابم بہ شب | چو خورشید شمعم بود تاب و تب
گذر بینو گر سوی گلشن کنم | ز خون جگر گل بدامن کنم
نیاید بکامم گل و ئی بہار | کہ چون شد ز ہر شجرہ مشتے شرار
بود سرو سوہان روحم بباغ | دلم گردد از آتش لالہ داغ
بہ بستر بود برگ گل اخگرم | شود ہر شب از اشک بالین ترم
تصور کنم چون بر احوال خود | کنم این غزل شاہد حال خود

۱ پھول کیطرح میری پوشاک ہی میرا کفن بن جائیگی۔ ۲ اندھیرا ۳ حلق۔ ۴ اجگر۔ ۵ اندھی آنکھ۔
۶ میرے چراغ میں آفتاب کی مانند گرمی اور جلن ہوگی۔ ۷ آنسوؤں کے راستہ اپنے جگر کا خون بہاکر اپنے دامن پر پھول بوٹے بنا لونگی۔ ۸ مجکو نہ پھول اچھے معلوم ہونگے نہ بہار کا موسم بلکہ یہ معلوم ہوگا کہ ہر درخت میں سے بہت سی چنگاریاں نکل رہی ہیں۔

غزل

مرا بیتو نباشد میل[1] عیش و کامرانیها — که باشد برگ ریزان گل بایام جوانیها
مرا جان برلب آمد روز و شب از فرقت هردم — چنان رنجه دکنم هموار درد سخت جانیها
بود چون برگ ریزانِ کواکب در صفِ محشر[2] — ز دستِ غیر بنید بر سر من گلفشانیها
غمِ هجر تو سنگین است و من بیطاقت و یالم[3] — چسان این بار بر دارم بدوش ناتوانیها
سبک چون سایه ام از هستی موهوم در عالم — ندانم بر دلِ تو از چه رو گردم گرانیها
جدا از تو نخواهم شد مبادا آندم درین عالم — که افتد کارِ با مکتوب و پیغام زبانیها

امانت رامِ[4] الفت باش و بر بند از سخن لبها
که در کیشِ محبت هست بیجا قصه خوانیها

تو هستی پناه همه مردمان — نظر بر تو دارند اهل جهان
بخوبی نگهبان عالم توئے — برآرندهٔ نقش آدم توئے
چه باشم منِ زار و بیدستگاه[5] — که محروم دارے مرا از پناه
اگر با تو باشم منِ ناتوان — نگردد بمن اندرے[6] هم شرگرانی

[1] رغبت [2] قیامت۔ [3] بال بمعنی طاقت۔
[4] مطیع [5] بے کس [6] ہندوؤں کے ایک دیوتا کا نام
[7] مغرور۔ ناراض۔

در اندم کند هر که با من عتاب[1]
وگر بیتو باشم نیر زم[2] به جو
تو گمذار اینجا مرا زینهار[3]
دلم زین هوس آمد ایجان ستوه
بسازم به گلهائے صحرا و راغ[6]
روا دار آزار تو زینهار
اگر با تو صد سال باشم مقیم
دمے از تو باشم اگر من جدا
مرا با تو صحرا بود گلشنے
برندم اگر بیتو سوئے بهشت
همی گفت سیتا سخنها به رام
همی ریخت از چشم خود اشک گرم
تسلی وران وقت میداد رام
مکن در دلِ خود خیال این چنین
برائے حصول رضای پدر

بگویم من از قوت تو جواب
ندارم وگر تاب گفت و شنو
که در[4] مُردنم تحت بی اختیار[5]
که با تو کنم سیر صحرا و کوه
که منظور من نیست گلگشت باغ
نباشم بنوعی دران خار زار
ولی بیتو نبود بناز و نعیم
برابر بصد سال باشد مرا
جدا از تو گلشن بود گلخنے[8]
بود دوزخم سیر کوی بهشت
چو شمعش بدل بود سوز تمام
چو موم از تفِ غم دلش بود نرم
که ای از تو آرام جانم مدام
که هستم جدا از تو ای نازنین
گرفتم ابر بار رنجِ سفر

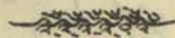
[1] غصہ۔ خفگی [2] میں کسی لائق نہیں [3] ہرگز [4] کیونکہ مرنے میں میں بے قابو ہوں یعنی مجکو مجبوراً اپنی جان کھونی پڑیگی۔ [5] عاجز۔ [6] میں جنگل اور چراگاہ کے پھولوں پر گذارہ کر لونگی۔ [7] سیر [8] بھاڑ۔ بھٹی [9] گرمی جلن [10] تکلیف۔

نخود مہ برم پوست با استخوان   سپردم امانت بدست تو جان
نگهداری اورا بصد احتیاط   که باشد برای تو وجه نشاط
نخواهی شدن غافل ازوی دمے   که نبود چو او دیگری محرمے

گرت هست بر دوستی ها عمل
زمن روز غم یاد دار این غزل

غزل

قند گر از قضای آسمان طرح جدائیها   نمیگردد کم از دلهای یاران آشنائیها
بظاهر گر رفیقی از رفیق خود جدا افتد   بود دل را بدل پیوسته اندازِ رسائیها
خیالِ جلوهٔ معشوق ما باشد مقیمِ دل   چه لازم در تلاشِ وصل و بیدِ پائیها
چه غم از ظلمتِ شبهای هجران خانهٔ دل را   که از شمعِ رخِ یار است اینجا روشنائیها
تمنائی وصالِ یار جان را زنده میسازد   اگرچه هست در روزِ قیامت ماجرائیها
اگر چون غنچه فکرِ جلوهٔ حسنش بدل داری   چه گلهای چمن لازم نباشد خودنمائیها
بآئینی که دورِ عیش و وصل اینجا بسر آمد   امانت آخر آید آخرِ نامِ جدائیها

۱ راز دان ۲ اتفاق۔ ۳ ہمیشہ۔ ۴ گھبراہٹ۔ پریشانی ۵ اندھیرا
۶ جو کچھ واقع ہوا
۷ ختم ہوگیا۔ ۸ ختم ہوجائیگا۔

بصحرا دد و دیو و شیر و پلنگ   کند فرصتِ عیش را بر تو تنگ
ز سرما و گرما بود در سفر   بسی سرد و گرم زمانه بسر
بود میوهٔ تلخ آنجا غذا   گوارا شود بر مزاجت کجا
گذر بر سرِ خار و خارا بود   نه از کس امیدِ مداوا بود
بود فاقه و فقر دمساز ما   بود محنت و درد انباز ما
تو با این همه نازپرور چسان   پسندی چنین رنج و محنت بجان
کف پایت از گل بود نرم تر   بود چون بران خارزارت گذر
خوشت نیست سیرِ شب ماهتاب   نشینی چسان روز در آفتاب
بود موی ژولیده سایه بسر   نباشد ز سر سایه آنجا اگر
ندیدی گهی روی محنت بخواب   کجا باشد از رنج صحرات تاب
دلم بر تو می سوزد ای جانِ من   بہ بین شمع سان چشم گریانِ من
بگفتم ترا شمع کاشانه باش   چو حرفِ نگین زینتِ خانه باش
بگیر دهر آنکس که همراه زن   بود خواهشِ او بہ آرامِ تن
چو صرفِ ریاضت شوم من بجان   نمایان شود بر تنم استخوان
کرا باشد آنجا دماغِ طرب   که فرصت نباشد ز رنج و تعب

۱ موقع ۲ آرام اور تکلیف۔
۳ علاج ۴ مصیبت۔ ۵ شریک۔
۶ بکھرے ہوئے ۷ سائبان۔ ۸ رغبت

سفر نیست ای ماه من کار تو — که گرد[۱] و سیه رنگ رخسار تو

ز روبه صدا بشنوی وز شغال — ز هیبت شوی زرد و دگرگونه حال

منغص کنی آن زمان عیش ما — چه حاصل ازین رنج و محنت ترا

چو سیتا شنید این سخنها تمام — چنین گفت پاسخ در آن دم به رام

که من کردم این جمله محنت قبول — بخود دادم این رنج غربت[۲] قبول

نخواهم جدائی ز تو زینهار — که بی روح قالب نیاید بکار

نباید بدست فراقم سپرد — یقین دان که خواهم به هجر تو مرد

تو انصاف فرما که مُردن مرا — بود خوب یا با تو بودن بجا

مرا پیش ازین خیل[۳] اخترشناس — نمودند آگاه حال از قیاس

که باشی تو با رام صحرا نشین — شوی همرهش سخت محنت گزین

هوای بیابان بجان داشتم — بدل این هوس[۴] را نهان داشتم

کنون وقت آن آمد ای جان جان — که دادند اخترشناسان نشان

چنین گفته اند اهل هوش و خبر — که در الفت آباد نوع بشر

زنی کو بشوی[۵] خود از جان و دل — به بندد باخلاص پیمان دل

بود سایه سان[۶] همره او مدام — نباشد بر او وفا ناتمام

۱ گدلا - بدمزه، بے لطف. ۲ سفر.

۳ گروه. ۴ آرزو.

۵ شوے بمعنی خاوند. ۶ مانند.

دگر تا دم مرگ او از رهی[۱] — نیفتد خلل در محبت گهی

به یک جا بود جای شان بعد مرگ — شود حاصل از عیش خاوند برگ[۲]

درین آزمونگه با این چشمداشت[۳] — نخواهم جدا از تو خود را گذاشت

چو من خواهمت هم تو خواهی مرا — توان بودن از یکدگر چون جدا

چو شد عاقبت ختم این گفتگو — شد از چشم سیتا روان آب جو

ز بس گشته آشفته و گریناک — بیفتاد چون اشک بر روی خاک

نماندش دگر هوش احوال خود — تمیزش[۴] شد از گردش حال خود

شد از کلفتش رام اندوهگین — چو شمعی که دارد دم واپسین

همی کرد از چشم او اشک پاک — بزانو گرفتش سر از روی خاک

نمی کرد لب با سخن آشنا — بحیرت چو بت بود ساکن[۵] بجا

چو سیتا خموشش بدین رنگ دید — در آنحال چون غنچه دل تنگ دید

بخشم آمد از جوش الفت چنان — که شد رنگ رخسار او ارغوان

بگفتا که یادت بود این سخن — که بابای من گفت در انجمن،

بود شکر ایزد[۶] که داماد من،، — بزور شجاعت بود صف شکن

به مردانگی هست یکتای دهر[۷] — بود شهرت او بهر ملک و شهر

۱ کسی طرح سے. ۲ ساماں. ۳ امید، توقع. ۴ اپنی حالت کی بدبختی کی اُسکو کچھ خبر نہ رہی شد بمعنی جاتی رہی اور از بمعنی بابت.

۵ قائم. ۶ خدا. ۷ زمانہ.

تو تنها مرا میگذاری چرا — که در کیش[1] مردی نباشد روا
زنی داشت یک شخص بهنت نام — به ساتری او بود مشهور عام
جدا چون نشد هرگز از شوی خود — در خیرا ده دید بر روی خود
چرا او ز تو من هم نباشم جدا — که بنوشت بر جبهه من قضا
بود در مهابهارته این ماجرا — ز دانائی فن شد مفصل ادا
بمن گفتی از رسم و راه سلوک — که خود با بهرته کن بدینسان[2] سلوک
ز عزت بود در این گفتگو — ندانم که گفتی بمن از چه[3] رو
بگو او هر دم بود این شعار — که زنهائے خود را دهند اختیار
مناسب بشان تو اینکار نیست — بمن لازم اینگونه گفتار نیست
چه لازم که تنها گذاری مرا — به بیگانه هر دم سپارے مرا
وگر خود گناهی ز من دیده — به میزان[5] تحقیق سنجیده
مرا اطلاعی ده از حال من — بشو نامه جمله اعمال من
ببخش از کرم آن گناه مرا — ببند ای لب عذر خواه مرا
ز همراهی خود جدائم مکن — گرفتار چندین بلائم مکن
سر و پا برهنه خوشم با تو من — بود بی تو ام[6] جامه زر کفن

۱ مذہب۔ طریقہ۔ ۲ اس طرح سے۔
۳ کس وجہ سے۔ ۴ فیاض۔ سخی۔
۵ ترازو ۶ مرا یعنی مجکو۔

مرا دلنشین نیست ایوان و کاخ[1] — بصحرا روم با تو در سنگلاخ[2]
ز گرما و سرما و باران و برق — قبولم بود جمله آفت بفرق[3]
گر آرام باشد وگر در بسر — برم با تو اوقات خود را بسر
چو احوال خود گفت سیتا تمام — بصد عجز افتاد در پای رام
گرفتش در آغوش[4] رام از کرم — که ای در وفا گشته ثابت قدم
تو زنهار غمگین و بیدل مباش — که بر من ضمیر دلت هست فاش
پی امتحان وفای تو من — بدین طرز و انداز گفتم سخن
وگرنه میان من و تو چنین، — بود اتحاد و وفا دلنشین
که امکان وصل جدائی نماند — بدل وهمی از بیوفائی نماند
بباشد اگر زیب[5] و دیر[6] بهشت — مرا بی تو خوش نیست سیر بهشت
تو با من بهر جا که باشی مقیم — ز هیچ آفت نیست زنهار بیم
بیا تا کنون پیش دسرته رویم — من و تو با امید رخصت رویم
چو او هست در خلق معبود ما — اجازت[8] ازو هست بهبود ما
ترا ای پریزاد و رشک قمر[7] — بتجویز او مے برم در سفر
وگرنه همین جا گذارم ترا — که باشد خلاف[9] بزرگان خطا

۱ محل۔ ۲ پتھریلی زمین۔ ۳ فرق یعنی سر۔
۴ گود ۵ خوشنما۔ ۶ مندر ۷ چاند۔
۸ اجازت۔ ۹ مخالفت۔

کنون انچہ از دولت اسباب ہست | برافشان برائے گدایان زوست
دران حال سیتا بفرمانِ رام | زر و مال را کرد بخشش تمام
ہمہ زیورِ خویش را ہمچو گل
برارباب[1] حاجت بیفشاند کُل

ـــــــــــــــــــ

[1] جمع رب بمعنی مالک۔ ارباب حاجت بمعنی محتاج یا مفلس۔

انتخاب

سعادت نامہ از ناصر خسرو علوی

باب اوّل در تسلیم[1]

ولا ہموارہ تسلیم رضا[2] باش | بہر حالے کہ باشی با خدا باش
خدا را دان خدا را خوان بہر کار | مدان تو یاور[3] ان را بہ از و یار
چو حق بخشد کلاہ سربلندی | تو دل بر دیگرے بہر چہ بندی
خدا را باش اگر مرد خدائی | مکن بیگانگی گر آشنائی
حدیث[4] جنت و دوزخ رہا کن | پرستش خاص از بہر خدا کن
ترا بر ہر دو گیتی برگزیدست | ہم آخر بہر کارے آفریدست
ز تو جز بندگی کردن نباید | از و خود جز خداوندی[5] نیاید

ـــــــــــــــــــ

[1] اپنے آپکو خدا کے حوالہ کرنا۔ توکُل بخدا۔ ماننا۔
[2] خدا کی مرضی۔ [3] مددگار۔
[4] ذکر کہانی [5] مالک بننا۔

برین در ہیچ اگر آہے[1] نباشد　　　وزین بہ ہیچ درگاہے نباشد

اگر لافے زنی ہم لافِ دین زن　　　ہمیشہ دست در حبل المتین[2] زن

بہر کارے مددگارت خدا بست　　　دلیلِ[3] راہ و دینت مصطفا[4] ست

باب دوم در نیکی

دلا پندم نیوش و دل درو بند　　　ز نو تو بہ ز پیران کہن پند

ازیرا گر بخود خواری نخواہی　　　مکن کارے کہ باز آرد تباہی

مکن کارے کہ از شرم و ندامت　　　سیہ روئی کشی اندر قیامت

چو در نیکی رضائے کردگارست　　　بہ از نیکی نگہ کن تا چہ کارست

درونِ[5] دردمندان[6] شاد میدار　　　ز روزِ درگذشتن[7] یاد میدار

مکن از حالِ مسکیناں فراموش　　　چو داری مایہ در علم دین کوش

چو از صحبت کند بر نفس تاثیر　　　بہ صحبت دوستانِ معتبر[8] گیر

دلت را راست کن گر راستکاری　　　کہ ہست از راستکاری رستگاری[9]

نیاموزنده پند نیک بر گیر　　　ز نیکی گر بدت افتد مرا گیر

۱ خدا کے دروازه پر اگر آه نہ بھری یعنے توبہ نہ کی (تو کچھ نہ کیا محذوف ہے) ۲ مضبوط رسّی یعنی قرآن شریف دست زن۔ سہارا لے۔ مددے۔ ۳ رہبر۔ ۴ برگزیده یا منتخب یعنے رسول اللہ محمدؐ۔ ۵ دل۔
۶ مصیبت زده لوگ۔ ۷ چل بسنے کا دن یعنے موت۔
۸ لائق۔ ۹ نجات۔

باب سیم در کم آزاری

فزون خواہی بقا[1] دلہا میازار　　　کہ دایم دیر زی[2] باشد کم آزار

بیاد حق تعالےٰ باش خوشنود　　　کہ خوشنودی رضا حاصل کند زود

مبر بر کس حسد گر مالدارست　　　کہ تو در رنجی و او شاد کارست

ہمیشہ نیک خواہ مردمان باش　　　بہ نیکی کوش و آنگہ در امان باش

چو بد خواہی بکس از غم بکاہی[2]　　　نہ بینی ہیچ بد گر نیک خواہی

دلت را با مروت متفق کن　　　دگر خیرے کنی با مستحق[3] کن

مدد دہ تا کہ حق یارِ تو باشد　　　ہمہ عالم مددگارِ تو باشد

مروت نیست از افتادگانی[4]　　　برہ بینی و خود مرکب[5] برانی

ز نیکان باش اندر نیکوئی کوش　　　مکن نیکی ز کس از دل فراموش

بہ نیکاں عمر و ساز[6] و برگ خواہد　　　بدانرا خلق عالم مرگ خواہد

باب چہارم در بردباری

بکس مپسند آنچت ناپسندست　　　کہ واجب کشتنِ مار گزند[7] ست

۱ عمر۔ زندگی۔ ۲ بہت دن تک زنده رہنے والا۔ ۲ گھٹے ۳ حقدار۔ ۴ مصیبت زده لوگ۔
۵ گھوڑا۔
۶ ساز وسامان ۷ نقصان۔

مشو کس را بکین خانہ برانداز — کہ ہر کس بد کند یابد بدی باز

مکن خیرہ بدل مال یتیمان — کہ از مالت بکاہد ہم ز ایمان

تو با خلق خدا خوش باش و خوشگو — کہ خون از پرورش شد مشک خوشبو

گذر از تندی و از تند خوئی — تواضع پیشہ گیر و تازہ روئے

گرہ با ہر کسے مفگن بر ابرو — چہ بدتر باشد از طبع ترشرو

بہیندا را ز لب خندان بیان ست — کہ خندان رُو ز اہل جنان ست

فرو خور خشم اندر گاہ گرمی — ز مومن خوش بود چربی و نرمی

حلیمی کن چو دانا در گہ تنگ — گرت بر سر بگردد آسیا سنگ

مشو غرہ بزور بازوے خویش — کہ باشد زور بازو ہا ازیں بیش

باب پنجم۔ در بیان جاہل و ناجنس

بہل از جاہل ار چہ خویش باشد — کہ رنج وے ز راحت بیش باشد

ز نادان و ز ناجنس و ز ناکس — بشب بگریز و منگر ہیچ بر پس

مکن دل خوش بسود بیکرانش — کہ صد سودش نیرزد یک زیانش

حذر از مالدار پر تکبر — کہ ہر ز گندہ تر گردد چو شد پر

۱ کین، دشمنی۔ ۲ برباد کرنیوالا۔ ۳ کیونکہ (ہرن کی ناف میں) خون پرورش پاکر خوشبودار مشک بنجاتا ہے۔
۴ نرمی، عاجزی۔ ۵ خندہ پیشانی۔ ۶ ہر کسی کے ساتھ تیوری میں بل نہ ڈال
۷ بدمزاجی۔ ۸ جمع جنت یعنی بہشت ۹ بردباری ۱۰ آفت کے وقت
۱۱ چکی کا پاٹ ۱۲ پائخانہ۔

مکن کارے کہ بیکار تو باشد — کزان بر ہر دل آزار تو باشد

تبرا کن ز ہر بد فعل و بدنام — کہ بدنامت کند چون خود سرانجام

مکن صاحب سر از نمام و غماز — بکش دامن ز دزد خانہ پرداز

مباش ایمن ز دست چشم طرار — ہمہ کس و ز دزدان کالا نگہ دار

مکن ہمراہی کس نا زمودہ — تفاوت دان ز دیدہ تا شنیدہ

منافق را مدان یار موافق — منافق را منافق دان منافق

باب ششم در گفت و شنود و پند شنودن

سخن دانستہ گو چیزے کہ گوئی — خود آن آہستہ گو چیزے کہ گوئی

بمیدان فصاحت چون درآئی — مران بس گرم تا در سر نیائی

مکن چیزے بر اہل روزگارت — کہ پرسد از تو فردا کردگارت

سخن بشنو ز لفظ ہر ہنر جوئے — از آن سانے کہ خوش آید چنان گوئے

مگو ناخوش کہ پاسخ ناخوش آید — بکوہ آواز خوش دہ تا خوش آید

مگو با خسروان گستاخ بازی — زبان ہش دار تا سر در نبازی

سخن ناگفتہ باشد کے چو گفتہ — چو شد گفتہ کجا ماند نہفتہ

۱ بیزاری۔ نفرت۔ ۲ آخر کار ۳ بھید ۴ عیب جو ۵ چغلخور۔ ۶ بچتا رہ۔ ۷ نوکر ۸ چالاک آدمی
جیب کترا۔ ۹ مال۔ اسباب ۱۰ فرق ۱۱ مکار رچالباز ۱۲ زیادہ تیز نہ ہانک تاکہ سر کے بل نہ گرے
۱۳ خدا۔ ۱۴ جس طرح سے ۱۵ جواب ۱۶ زبان کو قابو میں رکھ تاکہ جان نہ کھو بیٹھے۔

بهر گفتار منما پیش دستی / مگو ناگفتنی ها رو که رستی

همیشه مشورت با دوستان کن / ز دشمن راز دل دائم نهان کن

باب هفتم در دوستی و دشمنی و وفا

چه خواهی کرد با کس دشمنی ساز / میفگن دوستی با او ز آغاز

فگندن دوستی با کس سلیم ست / وفا بردن بسر کارے عظیم ست

مرنجان کس بخواهش عذر از آن هست / که بد کارے بود رنجاندن کس

مکن قصد جفا گر با وفائی / ز سنگ طبعی بود گر آشنائی

چو رنجانیدن کس هست آسان / بدست آوردنش نبود بد انسان

در گنج معیشت سازگاریست / کلید باب جنت بردباریست

ز توفیق کلید بے ریائی / همه درهائے دولت برکشائی

چو نتوانی علاج درد کس کرد / میفزایش ز جفایش درد بر درد

سنان جور بر دل ریش کم زن / چو مرهم مے نشاری نیش کم زن

ز مردم زاده با مردمی باش / چه باشد دیو بودن آدمی باش

۱ جلد بازی۔ ۲ آسان۔ ۳ بسر بردن یعنی پورا کرنا ۴ اُسکے بعد اُس سے معافی۔ ۵ مانگ۔ ۶ کمینگی ۷ اُسکو خوش کرنا۔ ۸ خوشحالی۔ ۹ موافقت۔ ۱۰ کنجی ۱۱ دروازہ ۱۲ خدا کی رحمت۔ ۱۳ مکاری۔ ۱۴ خوش نصیبی ۱۵ بھالا۔ ۱۶ نچوڑتا ہے یعنے لگاتا ہے۔

باب هشتم در طمع خواری

طمع در هر چه بستی پائے بستی / چو دست از جمله شستی رو که رستی

طمع بسیار کردن خواری آرد / نتیجه خواریش غمخواری آرد

مدار از کس طمع هر دم بچیزے / شود خوار از توقع هر عزیزے

طمع آرد بروے مرد زردی / طمع را سر ببر گر مرد مردی

هر آن سختی که با تو روئے نمود / گر آسان گیریش آسان شود زود

بهر بادے مجنب از جای چون بید / به تمکین باش همچون ماه و خورشید

چو مردان پائے محکم نه درین راه / ز آز و آرزو کن دست کوتاه

قناعت کن بنان خشک خویش / چو کردی از بروت سفله مندیش

خنک بارے بود بار قناعت / کجا باشد چو بازار قناعت

طمع داری سگ هر تیره کیشی / چو ببریدی طمع سلطان خویشی

باب نهم در احسان

پئے نفع اختلاط سفله مگزین / که دنیائے بیفزاید رود دین

۱ سب کی امید چھوڑ دی۔ ۲ مصیبت ۳ شرمندگی۔ ۴ ظاہر ہوئی ۵ رکھ ۶ لالچ۔ ۷ مونچھ ۔ ۸ بدمزاج آدمی۔ ۹ میل جول۔ ۱۰ کمینہ۔

به بخشش کوش چون دستت دهد بر
مکن بر کس بسیم و زر تفاخر

بده چون داد نعمت کردگارت
که ندهد بهر تو میراث خوارت

بر آور حاجت درویش و ریش
بترس از روز حاجتمندئ خویش

جوانمردی سعادت را دلیل است
زهر کس این صفت ناید بخیل است

سخی طبع ایمن است از دوزخ و نار
بخیل اندر سقر گردد گرفتار

هنر دو در خانه گر نانے نداری
که دربسته بهانے نداری

چه بدتر در کرم تاخیر کردن
چه بهتر گرسنه را سیر کردن

مخور غم بهر رزق و روزی او
که با هر کس روان شد روزی او

بتابستان مدده کوزهٔ آب
زمستان آتشی و موضع خواب

باب دهم در راحت رسانیدن و نیکوئی خواستن

مهیش کارے که اندر زندگانیست
نکوخواهی بکس راحت رسانیست

توگر توفیق داری هم بران باش
نکوخواه و بکس راحت رسان باش

بلطف و مرحمت دلها نگهدار
کس از دست و زبان خود میازار

بکار افتاده کار آموزے باش
بهر دل سوخته دل سوزمی باش

۱ اگر تیرا ہاتھ چل دے یعنے اگر تجھکو مقدور ہو۔ ۲ گھمنڈ۔ ۳ کیونکہ تیرا جانشین تیرے واسطے خرات نہیں کریگا۔ ۴ آگ ۵ دوزخ۔ ۶ دیر۔ ۷ سب سے بڑا۔
۸ مصیبت میں گرفتار۔ ۹ ہمدرد۔

علاج دردمندان کن بهر درد
که هر کس کو جراحت کرد بد کرد

چو مرهم خسته را راحت رسان باش
به بختی چارهٔ بیچارگان باش

بوے اندر جوانی راه یزدان
جوان بهتر خداترس و خدادان

به پیری خدمت مادر پدر کن
جوانی و جنون از سر بدر کن

مزن طعنه بر ایشان از دل سیر
که گر یابی زمان گردی تو هم پیر

که پرورد ست مادر در کنارت
پدر بد سالها تیمار دارت

باب یازدهم در اختلاط با مردم دانا

سعادت اختلاط زیرکان ست
زناداں گر رسد سود و زیانست

زدانائی رسے از رو جهانے
نیز زد صد سر ناداں بنانے

زدانا بدر رسے دانش پذیرد
چو شمعے کان ز شمعے نور گیرد

مبر از صحبت دانا که دانش
کند تاثیر بر تو از زبانش

بلطف از خویش بهتر جو حریفت
که همچون خویش گرداند طریقت

بیاموز آنچه نشناسی تو زنهار
که هر کس نیست از آموختن عار

بشاگردی هر انکو شاد گردد
بود روزے که هم استاد گردد

۱ مصیبت زدہ۔ ۲ زخم ۳ زخمی۔ ۴ دیوانگی ۵ خوش دل۔ پیر کے ساتھ قافیہ ہونیکی وجہ سے سیر یائے معروف سے پڑھنا چاہیئے۔ ۶ بد = بود ۷ خبر گیر سنبھال رکھنے والا ۸ بدچلن آدمی ۹ مت کاٹ
یعنی قطع تعلق نہ کر۔ ۱۰ خوبی یا عمدگی میں ۱۱ شرم۔

انتخاب

کلیات شیخ مصلح الدین سعدی شیرازی

فی الموعظة والنصیحة[1]

توانگری نه بمال است پیش اهل کمال	که مال تا لب گور است و بعد از آن اعمال[2]
من آنچه شرط بلاغ[3] است با تو میگویم	تو خواه از سخنم پند گیر و خواه ملال
محل قابل و انگه نصیحت قابل	چو گوش هوش نباشد چه سود حسن مقال[4]
نصیحت همه عالم چو باد در قفس است	بگوش مردم نادان و آب در غربال[5]
بچشم و گوش و دهان آدمی نباشد شخص	که هست صورت دیوار را همین تمثال[6]
دل ای حکیم درین معبر هلاک مبند	که اعتماد نه کردند بر جهان عقال[7]
چنان بلطف همی پرورد که مروارید	وگر به قهر چنان خرد میکند که سفال

۱ وعظ اور نصیحت کے بارے میں ۲ دولتمندی ۳ جمع عمل۔ ۴ پیغام پہنچانا ۵ عمدہ تقریر۔ ۶ چھلنی ۷ مثال۔ تصویر۔ ۸ راستہ۔ ۹ جمع عاقل۔ ۱۰ ٹھیکری۔

مکن بچشم ارادت نگاه در دنیا	که پشت مار بنقش است و زهر او قتال
بعمر عاریتی[2] هیچ اعتماد مکن	که بیخبر وزد و گر میرود به استعجال[4]
برفت عمر نرفتیم شرط راه ادب	براستی که ببازی برفت چندین سال
کنون که رغبت خیر است و زور طاعت نیست	دریغ روز جوانی که صرف شد به محال[5]
زمان توبه عذارت و وقت بیداری	برآر دست دعائے و روی خاک بمال
وصال حضرت جان آفرین مبارکباد	که دیر وزود فراق اوفتد به هیچ وصال
بزیر بار گنه گام بر نمی گیرم	که زیر بار به آهستگی رود حمال
چنان شد است که دیگر امید خیر نماند	مگر به عفو خدا و نه منعم متعال
نه آفتاب وجود ضعیف انسان را	که آفتاب فلک را ضرورت است زوال[9]
کنون هوای امل میپزد کبوتر نفس	که دست جور زمانه نه پر گذاشت نه بال
چنان خدم که بانگ نمے نمایندم	نماز شام که بر بام میروم چو هلال
بزرگوار خدایا بحق مردانے	که عارفان جمیل اند و عاشقان جمال
مبارزان طریقت که نفس بشکستند	بزور بازوی تقوی[12] و للحروب رجال[13]
مرا و نفس نه واو ند ازین سرای غرور[14]	که صبر پیش گرفتند تا بوقت مجال
قفا خورند و ملامت کشند و خوش باشند[15]	شب فراق بامید بامداد وصال

۱ رغبت۔ ۲ دوستی۔ ۳ مارنیوالا ۴ مانگی ہوئی یعنی عارضی۔ ۵ جلدی۔ ۶ بیہودگی ۷ جدائی ۸ بوجھ اٹھانیوالا ۹ خدائے تعالےٰ جو دوگونہ نیکیاں کرتا ہے۔ ۱۰ ضروری ہے یا لازمی ہے۔ ۱۱ اُمید۔ ۱۲ خدا شناس۔ ۱۳ پرہیزگاری۔ ۱۴ مرد لڑنے ہی کے واسطے ہوتے ہیں ۱۵ دھوکا ۱۶ تھپڑ۔

بہ ہر سینہ این دوستان علی التفصیل[1] — کہ دستگیری و رحمت کنی علی الاجمال
رہے بنیبرم و چارہ نمے دانم — بجز محبت مردان مستقیم[3] الحال[2]
مرا بصحبت نیکان امید بسیار است — کہ مایہ داران رحمت کنند بر بطال[4]
بود کہ صدر نشینان بارگاہ قبول — نظر کنند بہ بیچارگان صف نعال[5]
توقع است زانعام دائم المعروف — زبہر آن کہ نہ امروز میکند افضال
ہمیشہ در کرمش بودہ ایم و در نعمش — ز آستان مربی[6] کجا روند اطفال
سوال نیست مگر بر خزانہ کرمش — سوال نیز چہ حاجت کہ عالم[7] است بحال
من آن ظلوم[8] و جہول[9] کہ ہم تو فرمودی — چہ آید از ضعفا اے کریم وز جہال[10]
مرا تحمل بارے چگونہ دست دہد — کہ آسمان و زمین بر نتافتند و جبال[11]
ختام عمر خدایا بہ فضل و رحمت خویش — بخیر کن کہ ہمین است غایة[12] الآمال[13]
ثنائے حضرت عزت نمیتوانم گفت — کہ رہ نمیبرد آنجا قیاس و وہم و خیال
بر آستان عبادت وقوف[14] کن سعدی — کہ وہم منقطع است از سرادقات[15] جلال

فی صفة الربیع[16]

علم دولت نوروز بصحرا برخاست — لشکر زحمت سرما زسر ما برخاست

[1] تفصیل وار [2] عام طور پر۔ [3] راہ راست پر چلنے والے [4] بیکار لوگ۔ [5] جوتے اتارنے کی جگہ [6] پرورش کرنیوالا۔ [7] جاننے والا [8] گمراہ بے وقوف۔ [9] احمق۔ [10] جمع جاہل [11] جمع جبل بمعنی پہاڑ [12] انجام۔ [13] امیدوں کی حد [14] ٹھہرارہ۔ [15] جمع سرادق بمعنی سراپردہ یا خیمہ [16] موسم بہار کی تعریف میں۔

تا ربایند کلاہ قاقم[1] برف از سر کوہ — یزک[2] تابش خورشید بیغما[3] برخاست
بر عروسان چمن بست صبا ہر گہرے — کہ بہ غوآصے[4] ابر از دل دریا برخاست
اینچہ بوئیست کہ از جانب خلخ بدمید — وینچہ بادیست کہ از جانب صحرا برخاست
چہ ہوائیست کہ خلدش بتحیر بنشست — چہ زمینیست کہ چرخش بتولا[5] برخاست
طارم اخضر[6] ازین عکس چمن حمرا[7] گشت — بسکہ از طرف چمن لولوئے[8] لالا برخاست
موسم نغمہ چنگ است کہ در بزم صبوح — بلبلان را ز چمن نالہ و غوغا برخاست
بوئے آلودگی از خرقہ صوفی آمد — شور دیوانگی از سینہ دانا برخاست
از زمین نالہ عشاق بگردون برسید — وز ثرے[10] نالہ مستان بہ ثریا[11] برخاست
بسکہ خوبان بتفرج[12] سوے صحرا رفتند — الغیاث[13] از چمن و گلبن حمرا برخاست
عاشق امروز بدیدار شاہد بنشست — کہ دل زاہد از اندیشہ فردا برخاست
ہر کجا طلعت خورشید رخے سایہ فگند — بیدلے خستہ کمر بستہ چو جوزا[14] برخاست
ہر کسے راہوس روے گلے در سر شد — نہ کہ این ولولہ از بلبل تنہا برخاست
بارخش لالہ ندانم بچہ رونق بشگفت — با قدش سرو ندانم بچہ یارا[15] برخاست
سر ببالین عدم باز نہاد نرگس مست — کہ ز خواب سحر آن نرگس شہلا برخاست
سخن گفتن او عقل زہر دل برمید — عاشق آن قد سروم کہ چو زیبا برخاست

[1] ایک چھوٹا سا سفید جانور [2] ہراول [3] یغما بمعنی لوٹ۔ [4] غوطہ خوری [5] تولا بمعنی دوستی۔ [6] ہری چھت یعنے آسمان۔ [7] سرخ [8] چمکدار موتی [9] گدڑی۔ [10] زمین [11] ایک تارے کا نام جسے پروین بھی کہتے ہیں۔ [12] ہوا خوری [13] فریاد۔ [14] آسمان کے تیسرے برج کا نام [15] ہمت۔

روز رویش چو برانداخت نقاب سر زلف — گوئی از روز قیامت شب یلدا برخاست
ورق خوبیٔ معشوق ز هم بر گردند — قلمِ عافیت از عاشق شیدا برخاست
ترک عشقش بنهٔ صبر چنان غارت کرد — که جهان را ز حرم راز معما برخاست
سعدیا نامه سیه کردن سودا تا کے — که قلم را بسر از دست تو سودا برخاست

ایضاً فی الموعظۃ والنصیحۃ

خوش است عمر دریغا که جاودانی نیست — بس اعتماد برین پنج روز فانی نیست
درخت قد صنوبر خرام انسان را — مدام رونق نوباوهٔ جوانی نیست
گلیست خرم و خندان و تازه و خوشبوی — ولے امید ثباتش چنان که وانی نیست
دوام پرورش اندر کنار مادر دهر — طمع مکن که درو بوے مهربانی نیست
مباش غرہ و غافل چو هیش سر در پیش — که در طبیعت این گرگ گلّه بانی نیست
چه حاجت است عیان را باستماع و بیان — که بیوفائے دور فلک نهانی نیست
کدام باد بهاری وزید در آفاق — که باز در عقبش آفت خزانی نیست
اگر ممالک روئے زمین به دست آری — بهائے دولت یک روز زندگانی نیست
دلا اے رفیق درین کاروانسرائے مبند — که خانه ساختن آئین کاروانی نیست

۱ لمبی اور بہت اندھیری رات ۲ بنیاد۔ ۳ دیوانگی۔ حرم سے کعبہ مراد ۴ افسوس ۵ ہمیشہ کا۔
۶ نیا پودا۔ ۷ قیام ۸ مغرور ۹ سننا۔ ۱۰ قافلوں کا قاعدہ

اگر جهان همه کام است و دشمن اندر پے — بدولتی که جهان جاے کامرانی نیست
چو بت پرست بصورت چنان مشو مشغول — که دیگرت خبر از لذت معانی نیست
جهان ز دست بداد و بند و ستان خدا — که پاے بند غنا را جز این جهانی نیست
نگاه دار زبان تا بدوزخت نبرند — که از زبان بتر اندر جهان زیانی نیست
عمل بیار و علم بر مکش که مروان را — رہے سلیم تر از کوئے بے نشانی نیست
طریق حق برو و هر کجا که خواهی باش — که کنج خلوت صاحبدلان مکانی نیست
کف نیاز به درگاه بے نیاز برآر — که کار مرد خدا جز خدائے خوانی نیست
مکن که حیف بود دوست بر خود آزردن — علی الخصوص مران دوست را که ثانی نیست
چه سود ریزش باران وعظ بر سر خلق — که مرد را باراوت قند دهانی نیست
زمین به تیغ بلاغت گرفتی اے سعدی — سپاس دار که جز فیض آسمانی نیست
بدین صفت که در آفاق صیت شعر تو رفت — نرفت دجله که آبش بدین روانی نیست
نه هرکه بچو زورآوری کند با ما — بسر برد که سعادت به پهلوانی نیست
ولے به خواجهٔ عطار گو ستایش مشک — مکن که بوے خوش از مشتری نهانی نیست

۱ مقصد ۲ پیچھے لگا ہوا ہو ۳ حقیقت، روحانیت۔ ۴ دولت۔ ۵ نقصان والی چیز ۶ جھنڈا بلند نہ کر۔ یعنے خودنمائی نہ کر۔ ۷ کسی خاص جگہ ۸ شہرت۔
۹ کامیاب ہو سکتا ہے۔ ۱۰ خریدار۔

فی النصایح[1] والمواعظ[2]

اے نفس اگر بہ دیدۂ تحقیق بنگری
اے پادشاہ وقت چو وقتت فرا رسد
گر پنج نوبتت[4] بہ در قصر مے زنند
دنیا زنے است عشوہ[5] دہ و دلستان ولیک
آہستہ رو کہ بر سر بسیار مردم است
آبستنے[7] کہ این ہمہ فرزند زاد و کشت
این غول روئے بستہ کوتہ نظر فریب
ہاروت را کہ خلق جہان سحر ازو برند
مردی گمان مبر کہ بسر پنجہ است و زور
با نیر مردیت سگ ابلیس[11] صید کرد
ہشدار تا نیفگندت پیرئی نفس
سر در سر ہوا و ہوس کردۂ و باز
دنیا بہ دین خریدۂ از بے بصارتی است

درویشی اختیار[3] کنی بر توانگری
تو نیز با گدائے محلت برابری،،
نوبت بہ دیگرے بگذاری و بگذری
باکس بسر نمے برد او عہد شوہری
این جرم[6] خاک[6] را کہ تو امروز بر سری
دیگر کہ چشم داری[8] ازو مہر مادری
دل مے برد بغالیہ[9] اندود چادری
در چہ فگند غمزۂ خوبان بہ ساحری
با نفس اگر برآئی دانم کہ شاطری[10]
اے بے ہنر بمیر کہ از گربہ کمتری
ور ورطہ[12] کہ سود نہ دارد شناوری[13]
در کار آخرت کنی اندیشہ سرسری
اے بد معاملت بہ ہمہ ہیچ مخری

۱ نصیحت کی جمع نصایح ۲ موعظت کی جمع مواعظ ۳ ترجیح دینا۔ بہتر سمجھنا۔ ۴ دن میں پانچ دفعہ نقارہ بجنا۔ ۵ مکر ۶ زمین کا جسم ۷ حاملہ عورت ۸ توقع ۹ خوشبو دار اُبٹنا ۱۰ چالاک۔ چالباز۔
۱۱ شیطان ۱۲ بھنور ۱۳ تیراکی۔

تا جان معرفت[1] نکند زندہ تب شخص
بس آدمی کہ دیو بزشتی[2] غلام اوست
گر قدر خود بدانی قربت[3] فزون شود
چندت نیاز و آز دواند بر و بحر
پیداست قطرہ[5] کہ بقیمت کجا رسد
گر کیمیائے دولت جاوید آرزوست
اے مرغ پائے بستہ بدام ہوائے نفس[8]
باز سفید روضۂ[9] انسی[10] چہ فائدہ
چون بوم بد خبر مفگن سایہ بر خراب[11]
آن راہ دوزخ است کہ ابلیس میرود
در صحبت رفیق بد آموز ہمچنان
راہے بسوئے عاقبت خیر میرود
گوشت حدیث میشنو د ہوش بخیر
دعوے مکن کہ برترم از دیگران بعلم
از من بگوئے عالم تفسیر[18] گوے را

نزدیک عارفان تو چو حیوان محقری[2]
در صورتش نماید زیبا تر از پری
نیکو نہاد باش کہ پاکیزہ[4] جوہری
بشناس قدر خویش کہ دریائے گوہری
لیکن چو پرورش بود دانۂ دری
بشناس قدر خویش کہ گوگرد[6] احمری[7]
کے بر ہوائے عالم روحانیان پری
کاندر طلب چو بال بریدہ کبوتری
در اوج سدرہ[12] گوش کہ فرخندہ طائری
بیدار باش تا پئے او راہ نسپری[13]
کاندر کمند دشمن آہختہ خنجری
راہے بسوئے ہاویہ[14] اکنون مخیری[15]
در حلقۂ[16] بصورت و چون حلقہ بر دری
چون کبر کردی از ہمہ دونان[17] فروتری
گر در عمل نکوشی نادان مقصری[19]

۱ خداشناسی ۲ ذلیل۔ حقیر ۳ نزدیکی۔ ۴ سرشت ۵ تو قطرہ ہے ۶ گندھک۔ ۷ سرخ ۸ خواہشات
۹ باغ ۱۰ انس یعنی محبت ۱۱ ویرانہ ۱۲ ایک بیری کا درخت جو بہشت کی سرحد پر لگا ہوا ہے۔ ۱۳ تو نہ چلے
۱۴ دوزخ ۱۵ آنکھ کو اختیار ہے ۱۶ نمازیوں کی جماعت۔ ۱۷ کمینے لوگ۔ ۱۸ تشریح۔ ۱۹ قصوروار۔

بار درخت علم ندانم مگر عمل
با علم اگر عمل نکنی شاخ بی بری

از صد یکے بجائے نیاوردہ شرط علم
وز حب[1] جاہ در طلب علم دیگری

علم آدمیت است و جوانمردی و ادب
ورنہ ددی[2] بصورت انسان مصوری

ہر علم را کہ کار نہ بندی چہ فائدہ
چشم از برائے آن بود آخر کہ بنگری

امروز غرہ بفصاحت کہ در حدیث
ہر نکتہ را ہزار دلائل بیاوری

فردا فصیح باشی در موقف حساب
گر علتے نگوئی و عذرے نیاوری

در صد ہزار عذر بجوئی گناہ را
مرشوے[3] کردہ را نبود زیب دختری[4]

مردان بسعی و رنج بجائے رسیدہ اند
تو بے ہنر کجا رسی از نفس پروری

ترک ہوا است وادئے دریائے معرفت
عارف بذات شو نہ بہ دلق[5] قلندری

در کم ز خویشتن بحقارت نظر مکن
گر بہتری بمال بہ گوہر[6] برابری

ور بے ہنر بمال کنی فخر بر حکیم
کون[7] خرت شمار داگر گاؤ عنبری

فرمانبر خدا و نگہبان خلق باش
این ہر دو قرن[8] اگر بگرفتی سکندری

عمرے کہ میرود بہمہ حال جہد کن
تا در رضائے خالق بیچون بسر بری

مرگ اینک اژدہائے زمانست[9] پیچ پیچ
لیکن چہ غم ترا کہ بخواب خوش اندری

فارغ نشستہ بفراخی و کام دل
بارے ز تنگنائے لحد[10] یاد ناوری

۱ محبت ۔ ۲ تو درندہ ہے ۔ ۳ خاوند ۴ کنوارا پن ۵ گدڑی ۔
۶ حقیقت ذات ۔ ۷ نالائق ۸ شاخ ۔ زمانہ ۔
۹ خونخوار ۔ ۱۰ قبر

بارے گرت بگور عزیزان گذر بود
از سر بنہ غرور کیانی[1] و سروری

کانجا بدست واقعہ بینی خلیل[2] وار
درہم شکستہ صورت بتہای آذری

فرق عزیز پہلوئے نازک نہادہ[3] تن
مسکین نخفتہ بالش[4] و خاک بستری

تسلیم[5] شو گر اہل تمیزی کہ عارفان
بردند گنج عافیت از کنج صابری

فرزند بندہ ایست خدا را غمش مخور
تو کیستی کہ بہ ز خدا بندہ پروری

گر مقبل[6] است گنج سعادت برائے اوست
ور مدبر[7] است رنج زیادت چہ میبری

پیش از من و تو بر رخ جانہا کشیدہ اند
طغرائے[8] نیکبختی و نیل[9] بد اختری

آنرا کہ طوق مقبلی اندر ازل خدائے
روزی نگرد و چون نکشند غل[10] مدبری

زنہار پند من پدرانہ است گوش دار
بیگانگی مورز کہ در دین برابری

ننگ از فقیر اشعث[11] و اغبر[12] مدار زانکہ
در وقت مرگ اشعث و در گور اغبری

دامن مکش ز صحبت ایشان کہ در بہشت
دامن کشان سندس[13] و خز[14] اند و عبقری[15]

روئے زمین بطلعت ایشان منور است
چون آسمان بزہرہ و خورشید و مشتری

در بارگاہ خاطر سعدی خرام اگر
خواہی ز پادشاہ سخن داد شاعری

گہ گہ خیال در سرم آید کہ این منم
ملک عجم گرفتہ بہ تیغ سخن وری

بازم نفس فرو رود از ہول اہل فضل
با کف موسوی چہ زند سحر سامری[16]

۱ بادشاہت ۔ ۲ دوست . حضرت ابراہیم سے مراد ہے ۔ ۳ پڑا ہوا ۔ ۴ تکیہ ۵ اپنے آپکو خدا کے
حوالہ کر ۔ ۶ خوش نصیب ۷ بدبخت ۸ فرمان ۹ نشان ۔ ۱۰ زنجیر ۔ ۱۱ بکھرے ہوئے بال والا ۱۲ خاک آلود
۱۳،۱۴،۱۵ ریشمی کپڑوں کی قسمیں ۱۶ وہ جادوگر جنے حضرت موسیٰ کا مقابلہ کیا ۔

شرم آیدا ز بضاعت[1] بے قیمتم ولیک
در شهر آبگینه فروشی است جوهری

ایضاً فی الموعظة

دریغ روز جوانی و عهد برنائی[2]
نشاط کودکی و عیش خویشتن رائی

سر فروتنی انداخت پیری اندیش
پس از غرور جوانی و دست بالائی[3]

دریغ بازوی سرپنجگی که برپیچید
ستیز دور فلک ساعد[4] توانائی

نه زمانه ناپایدار عهدشکن
چه فوتی است که با دوستان نمیپائی

که اعتماد کند بر مواهب[5] نعمت
که همچو طفل به بخشی و باز برپائی

هزار تر گسلی هر چه خوبتر بندی
تباه تر شکنی هر چه خوشتر آرائی

به عمر خویش کسے از تو کام[6] برنگرفت
که در شکنجه ناکامیش نه فرسائی

اگر زیادت قدرت در تغییر النفس
نخواستم که به قدر[7] من از افزائی

مرا ملامت دیوانگی و سرسبکی
ترا سلامت پیری و پله برجائی

شکوه پیری بگذار و علم و فضل و ادب
کجاست جهل جوانی و عشق برنائی

چو با قضا[8] و اجل بر نمے توان آمد
تفاوتے نکند گر بزی[9] و دانائی

نه آن جلیس[10] انیس[11] از کنار من رفته است
که بعد ازو متصور شود شکیبائی

1 سرمایہ - پونجی 2 جوانی 3 زورآوری۔ 4 کلائی 5 بخشش 6 مقصد۔ 7 قیمت۔
8 خدا کا حکم 9 بے وقوفی
10 ہم نشین 11 محبت کرنیوالا۔

دریغ خلعت زیبای احسن التقویم[1]
برآستین تنعم[2] طراز زیبائی

غبار خط معنبر[3] نشسته بر گل روے
چنانکه مشک بمالد[4] و بر سمن سائی

اگر زباد فنا اے پسر بیندیشی ،،
چو گل به عمر دو روزه غره در تمنائی

زمان رفته نخواهد بگریه باز آمد
به آب دیده اگر خون دل بپالائی

ندوخت جامہ کلامے بقدر کس گردون
که عاقبت بمصیبت نه کرد یکتائی

چو خوان یغما[5] برہم زند بہ ناکامی
زمانه مجلس عیش بتان یغمائی

چو تخم خرما فردات پائمال کنند
وگر بسروری امروز نخل خرمائی

برادران تو بیچاره در ثرے رفتند
تو همچنان ز سر کبر بر ثریائی

ہمیشہ باز نباشد در دو تختے[6] چشم
ضرورتست که روزے بگل بیارائی

خیال بستہ و بر باد عمر تکیه زده
تو بیخبر وزره که در عیش و در تماشائی

دماغ پخته که من نه پیر مرد و برنایم
برو که با سگ بدنفس هم تو برنائی

اگر بود دل مومن[7] چو موم نرم نهاد
تو موم نیستی ای دل که سنگ خارائی

هر آن زمان که از تو مردمے برآساید
درست شد بحقیقت که مردم آسائی

وگر بجهل برفتی بعذر باز پس آے
که چاره نیست برون از شکسته پیرائی

سخن دراز مکن سعدیا و کوته کن
چو روزگار به پیرانه سر برعنائی[8]

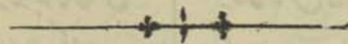
1 نہایت خوبصورت شکل یعنے صورت انسانی 2 خوشحالی۔ اقبالمندی 3 عنبر کے رنگ والا یعنے سیاہ
4 گلاب کا عرق 5 لوٹ۔ ایک شہر جو خوبصورتی کے لئے مشہور ہے 6 کواڑ 7 ایمان والا۔
8 خوبصورتی۔ وضع داری۔

وگر عنایت توفیق حق نگیرد دست
به دستِ سعی تو باد[۱] دست تازه پیمائی

بخش بار خدایا بہ فضل و رحمت خویش
کہ دردمند نوازی و جرم بخشائی

بضاعتے نہ سزاوار حضرت آوردم
مگر بہ عین عنایت قبول فرمائی

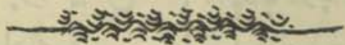
زدرگہ کرمت روے ناامیدی نیست
کجا رود مگس از کارگاہ[۳] حلوائی

۱ خدا کی رحمت یا مدد۔ ۲ باد بدست بمعنی بے فائدہ ۳ کارخانہ۔ دُکان۔

انتخاب

سکندر نامہ مولوی نظامی گنجوی

در حسب حال و سرانجام روزگار

نظامی[۱] بسا صاحب آوازہ[۲]
کہن گشتی و ہمچنان تازہ[۳]

چو شیران بہ سرپنجہ بکشائے چنگ[۴]
چو روبہ میالائے خود را بہ رنگ[۴]

شنیدم کہ روباہ رنگین بہ روس
خود آرائے باشد بہ رنگِ عروس

چو باران بود روزے یا باد و گرد
برون نا ورد موے خویش از نورد[۵]

بہ کنجے کندے علف جائے خویش
نہ لیسد مگر دست یا پائے خویش

پئے پوستین خون خود را خورد
ہمہ کس تن او پوست را پرورد

۱ شہر گنجہ کا رہنے والا ۲ شہرت ۳ خوش و خرم ۴ اپنے پنجوں میں چنگل نکال لینے یعنی کوشش کرنیکو تیار رہو۔ ۵ خوبصورتی۔ وضع داری۔
۵ وحشی جانوروں کے رہنے کی جگہ۔

سرانجام کاید اجل سوی او — وبالِ تنِ او شود موی او

بدان موئینه[1] قصد خونش کنند — برسوائی از تن برونش کنند

بسالے چه باید برآراستن — کزو ناگزیر[2] است برخاستن

هرآن جانور کو خودآرائی نیست — طمع را بآزار او رائے نیست

برون آئے زین پردهٔ[3] هفت رنگ — که زنگی[4] بود آئینه زیر زنگ

براین جادویها برانگیختن — چو جادو به کس درنیاویختن

نه گوگرد سرخ نه لعل سپید — که جوینده یابد زتو ناامید

بمردم درآمیز اگر مردمی — که با آدمی خوگر[5] است آدمی

اگر کان گنجے نیابی بدست — بسے گنج زینگونه درخاک هست

چه گنجت کان ارمغانیم[6] نیست — دریغا جوانی جوانیم نیست

چو دور افتد از میوه خور میوه دار — چه خرما بود نخل بن را چه خار

چو میوه رسیده[7] شود شاخ را — کدیور[8] فرامش کند کاخ را

جوانی شد و زندگانی نماند — جهان گو ممان چون جوانی نماند

جوانی بود خوبیٔ آدمی ،،، — چو خوبی رود کے بود خرمی

چو پے[9] سست[10] و بوسیده شد استخوان — دگر قصهٔ خوبروئی مخوان

۱ پوستین۔ ۲ لازمی۔ ۳ دھوکے باز آسمان۔ ہفت سے اشارہ سات سیاروں کی طرف ہے۔ ۴ کالا ۵ ملنے والا ۶ ارمغان بمعنی تحفہ۔ ۷ پکا ہوا ۸ باغبان۔
۹ پے بمعنی رگ پٹھے ۱۰ کمزور

غرور جوانی چو از سر گذشت — زگستاخ کاری[1] فروشوئے دست

بهی[2] چهرهٔ باغ چندان بود — که شمشاد با لاله خندان بود

چو باد خزانی درافتد به باغ — زمانه دهد جائے بلبل به زاغ

بود برگ ریزان زشاخ بلند — دلِ باغبان زو شود دردمند

ریاحین[3] زبستان شود ناپدید — درِ باغ را کس نجوید کلید

بنال اے کهن بلبل سالخورد[4] — که رخسارهٔ سرخ گل گشت زرد

دوتا شد سهی سرو آراسته — کدیور شد از باغ برخاسته

چو تاریخ پنجه برآمد بسال — دگرگونه شد بر تن تابنده حال

سر از بار سنگی[5] درآمد بسنگ — جمازه[6] تبنگ آمد از راهِ تنگ

فروماند دستم زمے خواستن — گران گشت پایم ز برخاستن

تنم گونه لاجوردی گرفت — گلم[7] سرخی انداخت زردی گرفت

همیون[8] رونده زره ماند باز — ببالین[9] گه آمد سرم را نیاز

همان بور[10] چوگانیِ[11] بادپائے — به صد زخم[12] چوگان نجنبد ز جائے

طرب را به میخانه گم شد کلید — نشانِ پشیمانی آمد پدید

برآمد ز کوه ابرِ[13] کافور بار — مزاجِ زمین گشت کافور خوار[14]

۱ دل لگی ۲ رونق۔ خوبصورتی ۳ خوشبودار پھول ۴ بڈھا ۵ بھاری بوجھ ۶ اونٹ ۷ میرا پھول جیسا چہرہ ۸ اونٹ یا گھوڑا۔ ۹ تکیہ۔ ۱۰ گھوڑا۔ ۱۱ پولو۔ ۱۲ ضرب مار ۱۳ سفید بال
۱۴ نہایت ٹھنڈا۔

گہے دل بر فتن گرایش کند
گہے خواب را سر ستایش کند

مرا برق بارید بر پرِ زاغ
نشاید چو بلبل تماشائے باغ

عتابِ عروساں در آمد بگوش
صراحی تہی گشت و ساقی خموش

سراز لہو پیچید و گوش از سماع
کہ نزدیک شد کوچ را وداع

بوقت چنین کنج بہتر ز کاخ
کہ دوران کند دستبازی فراخ

تماشائے پروانہ چندان بود
کہ شمع شب افروز خندان بود

چو از شمع خالی کنی خانہ را
نہ بینی دگر نقش پروانہ را

بروز جوانی و نوزادگی
زدم لافِ پیری و افتادگی

کنون کے بہ غم شادمانی کنم
بہ پیرانہ سر چون جوانی کنم

چو بوسیدہ چوبے کہ در کنج باغ
فروزندہ باشد بشب چون چراغ

شب افروز کرمے کہ تابد ز دور
نہ بے نور پئے شب زند لافِ نور

اگر دیدہ ور خود افزایشے
طلب کردمے جائے آسایشے

بہ آسودگی عمرِ نو کردمے
جہان را بشادی گرو کردمے

چو روز جوانی بہ پایان رسید
سپیدہ دم از مشرق آمد پدید

بہ تدبیرِ آنم کہ سر چون نہم
چگونہ پے از کارِ بیرون کنم

۱ رغبت ۲ تعریف۔ خوشامد ۳ برف سے مراد سفید بال۔ ۴ کوّے کا پر یعنی کالے بال۔ ۵ کھیل کود ۶ گانا ۷ رخصت ۸ دست درازی۔ ظلم ۹ بیکسی۔ ضعیفی ۱۰ ترقی۔ ۱۱ گروی۔ رہن۔ ۱۲ علی الصباح۔ نور کا تڑکا۔ ۱۳ کیونکر روانہ ہوں۔ ۱۴ قدم۔

سرے کو سزاوار باشد بہ تاج
سرین گاہ او مشک باشد نہ عاج

ازان پیش کاین ہفت پرکار تیز
کند خطِ عمر مرا ریز ریز

در آرام بہ ہر زخمۂ دستِ خویش
نگہدارم آوازۂ ہستِ خویش

بہر مہرۂ دستبازی کنم
بہ واماندہ خود چارہ سازی کنم

چو رہوار گیلم ازین پل گذشت
بہ گیلان ندارم سرِ بازگشت

درین راہِ خوابیدہ چون من بسے است
نیارد کسے یاد کاینجا کسے است

بیاد آورے تازہ کبکِ دری
کہ چون بر سرِ خاکِ من بگذری

گیا بینی از خاکم انگیختہ
سرین سودہ بالین فرو ریختہ

ہمہ خاک فرش مرا بردہ باد
نکردہ ز من ہیچ ہمعہد یاد

نہی دست بر شوشۂ خاکِ من
بیاد آری از گوہرِ پاک من

فشانی تو بر من سرشکے ز دور
فشانم من از آسمان برتو نور

دعائے تو بر ہرچہ دارد شتاب
من آمین کنم تا شود مستجاب

درودم رسانی رسانم درود
بیائی بیایم ز گنبد فرود

مرا زندہ پندار چون خویشتن
من آیم بجان گر تو آئی بہ تن

مدان خالی از ہم نشینی مرا
کہ بینیم ترا گر نہ بینی مرا

۱ کنپٹی۔ ۲ مشک کے مانند سیاہ۔ ۳ ہاتھی دانت۔ یعنی سفید۔ ۴ تیزی سے گردش کرنیوالے سات آسمان ۵ مضراب۔ یہاں ہر قسم کی نظم سے مراد ہے۔ ۶ بیکسی۔ ۷ گھوڑا۔ ۸ گیاہ بمعنی گھاس۔ ۹ زین کے اوپر کا حصہ۔ بالیں بمعنی سرہانہ۔ ۱۰ خاک کا تودہ یعنی قبر۔ ۱۱ قبول

لب از خفتۂ چند خامش مکن — فرو خفتگان را فرامش مکن
چو آنجا رسی مے در افگن بجام — سوئے خوابگاہ نظامی خرام
چو پنداری اے خضر فرخندہ پے — کہ از مے مراہست مقصود مے
ازان مے ہمہ بیخودی خواستم — وزان بیخودی مجلس آراستم
مرا ساقی از وعدۂ ایزدیست — صبوح از خرابی مے از بیخودیست
دگرنہ بہ ایزد کہ تا بودہ ام — بہ مے دامن لب نیالودہ ام
گر از مے شدم ہرگز آلودہ کام — حلال خدا بر نظامی حرام
بیا ساقی از سر بنہ خواب را — مے ناب دہ عاشق ناب را
مے کو چو آب زلال آمدہ ست — بہ ہر چار مذہب حلال آمدہ ست
نہ آن مے کہ آمد بہ مذہب حرام — مے کاصل مذہب بدو شد تمام

گفتار در نصیحت

دلا تا بزرگی نیاری بدست — بجائے بزرگان نباید نشست
بزرگیت باید درین دسترس — بیا و بزرگان برآور نفس
سخن تا نہ پرسند لب بستہ دار — گہر انشکنی تیشہ آہستہ دار

۱ سویا ہوا یعنے مردہ۔ ۲ شراب سے مراد یاد خدا ہے۔ ۳ قبر۔ ۴ مبارک قدم۔ ۵ مستی۔ ۶ جو چیزیں کہ خدا نے حلال کی ہیں۔ وہ سب نظامی کے لئے حرام ہو جائیں۔ ۷ نہادن مصدر سے امر یعنے رکھہ دے یا دور کر۔ ۸ خواب غفلت ۹ خالص۔ صادق۔ ۱۰ نتھرا ہوا پانی۔ ۱۱ اہل سنت کے چار فرقے۔ ۱۲ بلکہ وہ شراب جس سے مذہب کی جڑ مضبوط ہو جاتی ہے یعنی ذکر اللہ ۱۳ ہنر - فن ۱۴ موتی یعنی عمدہ بات۔

نہ پرسیدہ ہر کو سخن یاد کرد — ہمہ گفتۂ خویش برباد کرد
بہ بے دیدہ نتوان نمودن چراغ — کہ جز دیدہ را دل نخواہد بباغ
چو درخورد گویندہ ناید جواب — سخن بادہ گفتن نباشد صواب
سخن گفتن ابلہ بود سودمند — کزان گفتہ آوازہ گردد بلند
دہن را بہ مسمار بر دوختن — بہ از گفتن و گفتہ را سوختن
چہ میگویم اے نانیوشندہ مرد — ترا گوش بر قصۂ خواب و خورد
چہ دانی کہ من خود چہ فن میزنم — دہل بر در خویشتن مے زنم
متاع گراں مایہ دارم بسے — نیارم برون تا نخواہد کسے
متاع گراں مایہ کاسد مباد — وگر باد جز عیب حاسد مباد
خریدار در چوں صدف دیدہ دوخت — بدین کاسدی در نشاید فروخت
مرا با چنیں گوہر ارجمند — بسے حاجت آید بہ گوہر پسند
نیوشندۂ خواہم از روزگار — کہ گویم بدو راز آموزگار
بکاوم من الماس از کان خویش — کنم بستہ با جان او جان خویش
زمانہ چنیں پیشہا بر دہد — کیے در ستاند یکے در دہد
ولے کو کہ بے جان خراشے بود — کمندے کہ بے دورباشی بود

۱ آنکھ والا یعنی بینا۔ ۲ مناسب۔ موافق ۳ بیہودہ۔ ۴ میخ ۵ اپنے دروازے پر ڈھول بجا رہا ہوں یعنی خود نمائی یا خودستائی کر رہا ہوں ۶ نہ مانگے۔ ۷ کھوٹا۔
۸ بیقدری ۹ بیش قیمت۔ ۱۰ دو شاخہ۔

اگر نخلِ خرما نباشد بلند   ز تاراجِ هر طفل یابد گزند،،
مگر مار بر گنج ازین جا نشست   که تا رایگان گنج ناید بدست
بشحنه توان پاسِ راه داشتن   به خاکستر آتش نگهداشتن
ازین خوئے خوش کان سرشتِ منیست   بے رخنه در کار و کشت منیست
دگر رهروان کین کمر بسته اند   به خوئے بد از رهزنان رسته اند
بدان تا گریزند طفلان راه   چو زنگی چرا گشت باید سیاه
براہے که خواهم شدن تخت کش   ره آورد من بس بود خوئے خوش
به خوئے خوش آموده شد گوهرم   بدین رستم هم برین بگذرم،،
چو از بهر هر کس دُرے سفتن است   هنر وے هم از بهر خود گفتن است
ز چندین سخن گو سخن یادوار   سخن را منم در جهان یادگار
سخن چون گرفت استقامت بمن   اقامت کند تا قیامت بمن
منم سروِ پیرائے باغِ سخن   بخدمت کمر بسته چون سرو بن
فلک وار دور از فسوس همه   سر آمد وے پائے بوس همه
چو برجیس در جنگِ هر بدگمان   کمان دارم و بر ندارم کمان
چو زهره درم در ترازو نهم   ولے چون دهم بے ترازو دهم

۱؎ اسو جہ سے۔ ۲؎ مفت ۳؎ کاروبار ۴؎ سفر کرنیوالا۔ مسافر۔ ۵؎ توشہ ۶؎ رگ۔ ۷؎ راستی ۸؎ قیام ۹؎ باغبان
۱۰؎ ملامت ۱۱؎ سردار ۱۲؎ وہ ستارہ جو چھٹے آسمان پر ہے جسکو مشتری بھی کہتے ہیں۔ ہندی میں برہسپت کہتے ہیں
۱۳؎ برج قوس جو آسمان پر نوان برج ہے۔ اور جسکا مالک برجیس ہے۔ ہندی میں دھنش راس کہتے ہیں ۱۴؎ ایک ستارہ کا نام
جسکو فارسی میں ناہید اور ہندی میں شکر کہتے ہیں۔ ۱۵؎ برج میزان جسے ہندی میں تُلا راس کہتے ہیں اور جس کا مالک زہرہ ہے۔

بخندم بر آن دو چو کس برق وار   که از برقِ من بر من افتد شرار
به هر خار چون گل صلائے زنم   به هر زخم چون نے نوائے زنم
مگر آتش است این دلِ سوخته   که از خار خوردن شد افروخته
چو دریا خورم دشمن عیب شوے   نه چون آئینه دوستِ عیب جوے
بخواهندگان بخشم آن مال و گنج   که از باز دادن نیایم به رنج
نمایم جو و گندم آرم بجائے   نه چون جو فروشانِ گندم نمائے
پس و پیش چون آفتابم یکیست   فروغم فراوان فریب اندکیست
پسِ هیچ پیشے چنان نگذرم   که در پیش رویش خجالت برم
ز بدگوے بد گفته پنهان کنم   به پاداشِ نیکی پشیمان کنم،،
نگویم بد اندیش را نیز بد،،   کز ان گفته باشم بد اندیشِ خود
بدین نیکی آرند بر من فرود   ز نیکان و از نیکنامان درود
وزین حال گر نیز گردان شوم   ز یاریگهِ نیک مردان شوم
شوم بر درم ریز خود دُرفشان   کنم سرکشی لیک با سرکشان
نبے آلتی وا نماندم به گنج   جهان باد و از باد ترسد ترنج
ز شاهان گیتی درین غارِ ژرف   گرا بود چون من حریفِ شگرف

۱؎ چنگاری۔ ۲؎ صدمہ۔ آفت۔ ۳؎ کانٹے کھانے سے مراد مصیبت برداشت کرنی۔ ۴؎ چالباز۔ دغاباز لوگ۔
۵؎ سلوک نہیں کرتا۔ ۶؎ بدلہ ۷؎ برکت۔ دعا۔ سلام ۸؎ موتی بکھیرنے والا یعنی عمدہ نظم بنانیوالا۔
۹؎ بے سامانی ۱۰؎ گہرا۔ ۱۱؎ نادر۔

که دیدست بر ہیچ رنگین گلے
زمن عالی آواز تر بلبلے

زہر دانشے دفتر آراستہ
بہر نکتہ خامہ خواستہ

پذیرفتہ از ہر فنے روشنی
جداگانہ از ہر فنے یک فنی

شکر وانم از ہر لب انگیختن
گلابے زہر دیدہ ریختن

کسے را کہ در گریہ آرم چو آب
بخنداندمش باز چون آفتاب

بدستم وراز دولتِ خوش عنان
طبرزد چنیں شد طبرخون چنان

تواتم درز ہر بر دوختن
بہ بزم آمدن مجلس افروختن

ولیکن درختے من از گوشہ رست
زجا گر بجنبم شود بیخ سست

چلہ چون چہل گشت و خلوت ہزار
ببزم آمدن دور باشد زکار

بہ ہنگام سیل آشکارا شدن
نشاید زرے تا بجا را شدن

ہمان بہ کہ با این چنیں بادِ سخت
برون ناورم چون گل از گوشہ رخت

نجوگم شوم خلق را رہنمائے
ہمایوں زکم دیدن آمد ہمائے

سرم ہیچ از گفتن و تاختن
ندانم دگر چارہ ساختن

بجز این کز سخن بشگفانم گلے
برآن گل زنم نالہ چوں بلبلے

اگر بہ زخود گلبنے دیدمے
گلِ سرخ یا زرد روز چیدمے

۱ نئی قلم کی ضرورت ہوئی ۲ مہارت کامل۔ ۳ بورا سے مراد ہنسی ۴ عرق گلاب سے مطلب آنسو۔ خوش عنان بمعنی لگام کو ماننے والا گھوڑا۔ دولتِ خوش عنان سے مراد خوش نصیبی ہے۔ ۵ مصری یعنی ہنسی ۶ سرخ صندل یعنی خون کے آنسو۔ ۷ ناقابل عمل ۸ مبارک۔ ۹ نغمۂ رنگیں ۱۰ گلاب کا پودا یعنی برابر کا عالم یا شاعر۔ ۱۱ سرخ پھول سے مراد خوشی پیدا کرنے والی نظم ۱۲ زرد پھول سے مراد غمناک نظم۔

چو از ران خود خورد باید کباب
چہ گردم بدریوزہ چون آفتاب

نشینم چو سیمرغ در گوشہ
دہم گوش را از دہن توشہ

ملالت گرفت از من ایام را
بہ کنجِ ارم بردم آرام را

در خانہ را چوں سپہرِ بلند
زدم بر جہان قفل و بر خلق بند

ندانم کہ دوران چسان مے رود
چہ نیکو چہ بد در جہان مے رود

یکے مردہ شخصم بمردی روان
نہ از کاروانے نہ از کاروان

بصد رنجِ دل یک نفس میزنم
بدان تا تجسم جرس مے زنم

ندانم کے کو بجان و بہ تن
مرا دوست تر دارد از خویشتن

زمہرِ کسان روے برتافتم
کشِ خویش را خویشتن یافتم

بر عاشقان کز بدی بد شوم
ہمان بہ کہ معشوق خود خود شوم

گرم نیست روزی زمہرِ کسان
خدا ایست رزاق و روزی رسان

در حاجت از خلق بربستہ بہ
ز دریوزہ ہر در سے رستہ بہ

مرا کاش تنگے کہ بودے آن دسترس
کہ نگذارمے حاجتِ کس بہ کس

درین منزلِ خاکی از بیم خوں
نیارم سر از خطِ فرمان بروں

ببیں حالِ منزل کنی چون بود
کہ زندانیِ منزل خون بود

۱ بھیک ۲ بہشت یعنی خلوت۔ ۳ روح، زندہ۔ ۴ گھنٹہ گھڑیال۔ ۵ مددگار۔ ۶ اگر مرا یعنی مجکو۔ ۷ قدرت ۸ خونریزی یعنے ہلاکت ۹ وہ دائرہ جو جادوگر اپنے چاروں طرف کھینچ لیتے ہیں۔ تاکہ جنات سے محفوظ رہیں۔ ۱۰ منزل کر یعنی مسافر۔

در خلق از گل برانده ام[1] | درین ره بدین دولت آسوده ام
چهل روز خود را گرفتم زمام | کادیم[2] از چهل روز گردد تمام
چو در چار بالش[3] ندیدم درنگ[4] | نشستم درین چار دیوار تنگ
هزار آفرین بر سخن پرورے | که برسازد از هر جوے جوهرے
ز هر جو که انداختم در خراش[5] | درے باز دادم به گوهر شناس
تر و خشک از اشک و رخسار من | به کهگل[6] در اندوده دیوار من
تن این جا به لخت جوین ساختن | دل آن جا به گنجینه پرداختن
به بازی نه بردم جهان را بسر | که شغلے دگر بود جز خواب و خور
نه خفتم شبے شاد بر بسترے | که نگشادم آن شب ز دانش درے
ضمیرم نه زن بلکه آتش زن[7] است | کم ریم صفت بکر و آبستن است
تقاضائے[8] آن شعلے چون آیدش | که از سنگ و آهن برون آیدش
بدین دلفریبی سخنهاے بکر | بسختی توان زادن از راه فکر
سخن گفتن و بکر جان سفتن است | نه هر کس سزاے سخن گفتن است
به دُرّے سفالینه[9] را سفته گیر | سرودے بگرما به در گفته گیر
بیندیش زان دشتهاے فراخ | کز آوازه گردد گلو شاخ شاخ[10]
چو بر سکهٔ شاه زر مے زنی | چنان زن که گر بشکند نشکنی[11]

ا اپنے پاس آنے کے لئے لوگوں کا دروازہ بند کر دیا ہے یعنی کسی اپنے پاس نہیں آنے دیتا۔ ۲ ادیم معنی چمڑا (مزی)۔ ۳ آرام کرسی۔ ۴ قیام۔ ۵ بڑی چکی ۶ گارا۔ ۷ سنگ آتش زن معنی چقماق اور ایک خاص قسم کے پرندے کو بھی کہتے ہیں جو ققنس کے نام سے مشہور ہے۔ ۸ ضرورت۔ ۹ ٹھیکری۔ ۱۰ ٹکڑے ٹکڑے ۱۱ تیرا دل نہ ٹوٹ جائے یا تو شرمندہ نہ ہو یعنی تو اگر بادشاہ کی تعریف میں نظم لکھ رہا ہے تو ایسی لکھ کہ اگر کچھ غلطی بھی ہو تو تجھکو شرمندہ ہونا نہ پڑے۔

انتخاب

شاهنامهٔ فردوسی

مُردنِ کیکاؤس و بر تخت نشستن کیخسرو

چو با ایمنی گشت کاوس جفت | همه راز دل پیش یزدان بگفت
چنین گفت کاے برتر روزگار | تو باشی بهر نیکی آموزگار
ز تو یافتم فر[1] و اورند[2] و بخت | بزرگی و گردی و دیهیم[3] و تخت
نکردی کسے را چو من بهره مند | ز گنج و ز تخت و ز نام بلند
ز تو خواستم تا یکے نامور | بچین سیاوش به بندد کمر
نبیره[4] بدیدم جهان بین خویش | کجا کین من کرد چون کین خویش
جهانجوئے با فر و برز و خرد | ز شاهان گیتی همے بگذرد[5]
چو سالم سه پنجاه بر سر گذشت | سر موے مشکین[6] چو کافور گشت

ا دبدبہ۔ ۲ اورنگ یعنی تخت شاہی۔ ۳ تاج۔
۴ پوتا۔ ۵ بڑھکر۔ ۶ سیاہ۔

همان سرو نازنده شد چون کمان[1]   ندارم گران گر سر آید زمان[2]
بی برنیامد برین روزگار   کزو نام ماند از جهان یادگار
جهاندار کیخسرو آمد ز گاه[3]   نشست از بر تیره خاک سیاه
از ایرانیان هر که بد نامجوی[4]   پیاده بر فتند بی رنگ و بوی[5]
همه جامها شان کبود و سیاه   دو هفته ببودند با سوگ[6] شاه
ز بهر ستو[7] دانش کاخ بلند   بکردند بالای او ده کمند
ببردند پس پایکاران شاه   دبیقی[8] و دیبای رومی سیاه
برو ریخته عود[9] و کافور و مشک   تنش را بدو در ببستند خشک
نهادند زیر اندرش تخت عاج   بسر بر ز مشک و ز کافور تاج
چو برگشت کیخسرو از پیش تخت   در خوابگه را ببستند سخت
کسی نیز کاوس کی را ندید   ز کین و ز آورد[10] و گاه آرمید
چنین است رسم سرای سپنج   نمانی دو و جاودانی مرنج
نه دانا گذر یابد از چنگ مرگ   نه جنگ آوران زیر خفتان و ترگ[11]
اگر شاه باشیم و گر زاردخت[12]   نهالین[13] ز خاک است و بالین ز خشت
بشادی نشین و همه کام جوی   اگر کام دل یافتی نام جوی

۱ سیدھا قد ۲ ختم ہو جائے۔ ۳ تخت ۴ مشہور۔ ۵ زیب وزینت۔ ۶ ماتم۔ ۷ قبر۔ ۸ نوکر چاکر۔
۸ ایک قسم کا ریشمی کپڑا۔ ۹ ایک خوشبودار چیز جسے اگر کہتے ہیں۔
۱۰ میدان جنگ ۱۱ خود۔ ۱۲ کسان ۱۳ بستر۔

چنان دان که گیتی ترا دشمن است   زمین بستر و گور پیراهن است
چهل روز سوگ نیا[1] داشت شاه   ز شادی شده دور و ز تاج و گاه
بچهل و یکم روز بر تخت عاج   بسر بر نهاد آن دل افروز تاج
سپاه انجمن شد بدرگاه شاه   ردان[2] و بزرگان زرین کلاه
بشادی برو آفرین خواندند   بر آن تاج بر گوهر افشاندند

برداشتن کیخسرو دل از جهان و دریخانه[3] بستن بر روی کسان و نیایش کردن پیش یزدان

پر اندیشه شد مایهٔ ور جان شاه   از آن ایزدی کار و آن دستگاه
همی گفت هر جای آباد بوم[4]   ز هند و ز چین اندرون تا بروم
هم از خاوران[5] تا در باختر   ز کوه و بیابان و از خشک و تر
سراسر ز بدخواه کردم تهی   مرا گشت فرمان و تخت مهی
جهان از بداندیش بی بیم گشت   فراوان مرا روز بر سر گذشت
ز یزدان همه آرزو یافتم   وگر دل همه سوی کین یافتم

۱ دادا۔ نانا۔ ۲ عقلمند لوگ۔ ۳ کچہری - دربار۔
۴ ویرانہ ۵ خاوراں - سرحد مشرق میں ایک صوبہ کا نام۔ باختر - سرحد مغرب میں ایک صوبہ کا نام
۶ بادشاہت۔

روانم نیابد که آرد منی[1]، بداندیشی و کیش آهرمنی[2]

شوم بدکنش[3] همچو ضحاک و جم، که با تور و سلم اندر[4] آیم بهم

ز یکسو ز کاؤس دارم نژاد، وگر سوز توران پراز کین و باد[6]

چو کاؤس و چون جادو افراسیاب، که جز روے کژی[7] ندیدے بخواب

به یزدان شوم ناگهان ناسپاس، بروشن روان اندر آرم هراس

زمن بگسلد فرّهٔ ایزدی، گرآیم به کژی و نابخردی

وزان پس بران تیرگی بگذرم، بخاک اندر آید سر و افسرم

به گیتی بماند ز من نام بد، هماں پیش یزدان سرانجام بد

تبه گردد این روے و رنگ خان، بپوشد بخاک اندرون استخوان

هنر گم شود ناسپاسی بجاے، روان تیره ماند بدیگر[9] سرائے

گرفته کسے تاج و تخت مرا، بپائے اندر آورده بخت مرا

زمن مانده نام بدی یادگار، گل رنجهائے کهن گشته خار

من اکنون چو کین پدر خواستم، جهان را بخوبی بیاراستم

بکشتم کسے را که بالیست کشت، که بد کرد و با پاک یزدان درشت

آباد و ویرانه جاے نماند، که منشور تیغ مرا بر نخواند،

۱ غرور۔ ۲ شیطانی طریقہ۔ ۳ کردار۔ عمل۔ ۴ شمار کیا جاؤں۔

۵ نسب۔ ۶ غرور ۷ کجی یعنی ٹیڑھا پن یعنی بدعملی۔

۸ تاج ۹ عاقبت۔ ۱۰ فرمان۔

بزرگان گیتی مرا کہتر[1] اند، اگرچند با تخت و با افسر اند

سپاسم ز یزدان که او داد فر، بدین گردش اختر و پائے[2] و پر

کنوں آن به آید که من راه جوے، شوم پیش یزدان پر از آبروے

مگر هم بدین خوبی اندر نهان، فرستندهٔ کامگار جهان

روانم بران جائے نیکان برد، که این تاج و تخت کئی بگذرد

نیابد کسے زین فزون نام و کام، بزرگی و خوبی و آرام جام

شنیدیم و دیدیم راز جهان، بد و نیک را آشکار و نهان

کشاورز باشد وگر تاجور، سرانجام بر مرگ باشد گذر

بسالار[3] نوبت بفرمود شاه، که هر کس که آید بدین بارگاه

سبک باز گردان به نیکو سخن، همه هر دمی جوے و تندی مکن

چو این گفته شد سوے باغ آن زمان، خروشان بیامد کشاده میان

ز بهر پرستش سر و تن بشست، بشمع خرد راه یزدان بجست

بپوشید پس جامهٔ نو سپید، نیایش کنان رفت و دل پر امید

بیامد خرامان بجائے نماز، همے گفت با داور[4] پاک راز

چنین گفت کاے برتر از جان پاک، برآرندهٔ[5] آتش و باد و خاک

۱ ماتحت۔ گردش اختر سے مراد خوش نصیبی ۲ قدرت و اختیار۔

۳ پہرے داروں کا داروغہ۔ ۴ داور یعنی منصف یعنی خدا۔

۵ پیدا کرنیوالا۔

نگهدار چندین خرد ده مرا — هم اندیشهٔ نیک و بد ده مرا
ترا تا[1] بباشم نیایش[2] کنم — ابر نیکویها فزایش کنم
بیامرز کرده گناهی مرا — ز کژی بگش دستگاه مرا
بگردان ز جانم بد روزگار — همان چارهٔ دیو آموزگار
بدان تا چو کاوس و ضحاک و جم — نگیرد هوا[3] بر روانم ستم
چو برمن به بندد در راستی — به نیرو شود کژی[4] و کاستی
بگردان ز من دیو را دستگاه — بدان تا ندارد روانم تباه
روانم بدان جای نیکان رسان — نگهدار بر من همین داستان
شب و روز یک هفته بر پا بود — تن آنجا و جانش دگر جای بود
سر هفته را گشت خسرو نوان[5] — بجای پرستش نبودش توان
بهشتم ز جای پرستش برفت — بر تخت شاهی خرامید تفت[6]
همه پهلوانان ایران سپاه — شگفتی فرو ماند از کار شاه
از ان نامداران روز نبرد[7] — همی هر یکی دیگر اندیشه کرد

پژوهش سران ایران راز بستن در بخانه از کیخسرو

چو بر تخت شد نامور شهریار — بیامد بدرگاه سالار بار[8]

[1] جبتک زندہ رہوں۔ [2] عاجزی۔ پرستش۔ [3] خواہش نفسانی۔ [4] بے ایمانی۔ جھوٹ۔ [5] کمزور ضعیف [6] جلدی سے۔ [7] لڑائی۔ [8] چوبداروں کا داروغہ۔

بفرمود تا پرده برداشتند — سپه را بدرگاه بگذاشتند
برفتند یا دست کرده بکش[2] — بزرگان اسپ افگن و شیرفش[3]
چو طوس و چو گودرز و گیو دلیر — چو گرگین و بیژن چو رهام شیر
چو شیدوش و چون زنگهٔ شاوران — فریبرز و گستهم و نام آوران
چو دیدند بردند پیشش نماز[4] — از ان پس همه برگشادند راز
که شاها دلیرا سرا سرورا — جهاندار و بر مهتران مهترا
از انگه که یزدان جهان آفرید — فلک برکشید و زمین گسترید
چو تو شاه ننشست بر تخت عاج — فروغ از تو گیرد همه مهر[5] و تاج
فرازندهٔ جوشن و زین اسپ — فروزندهٔ فرخ آذرگشسپ[6]
نترسی ز رنج و نه نازی به گنج — بگیتی ز گنجت فزونست رنج
همه پهلوانان ترا بنده ایم — سراسر بدیدار تو زنده ایم
همه دشمنان را سپردی بخاک[7] — به گیتی نماند ز کس ترس و باک
بهر کشوری لشکر و گنج تست — بجائی که پی برنهی رنج تست[8]
ندانیم کاندیشهٔ شهریار — چرا تیره گشت اندرین روزگار
ترا زین جهان روز برخورد نست — نه هنگام تیمار[9] و پژمردن است

[1] آنیکی اجازت دیدی۔ [2] کش بمعنی بغل وسینہ۔ [3] مانند [4] نہایت ادب سے سلام فروغ بمعنی رونق۔ [5] مُہر سے مراد نگین شاہی۔ [6] ایک آتشکدہ کا نام ہے۔ [7] دفن کر دیا۔ [8] تجکو تکلیف اٹھانیکا پھل ملجاتا ہے۔ یعنے جس جگہ قدم رکھتا ہے اسکو اپنے قبضہ میں کرلیتا ہے۔ [9] غم۔ رنج۔

گراز ما بچیزے بیازرد شاه　　وزآزار او هست ما را گناه
بگوید بما تا دلش خوش کنیم　　پراز[1] خون رخ و دل پرآتش کنیم[1]
وگر دشمنے دارد اندر نهان　　بگوید بما شهریار جهان
همه تاجداران که بودند شاه　　برین داشتند ایج[2] تخت و کلاه
که تا سر ستانند یا سر دهند　　چو ترگ دلیران بسر بر نهند
نهانی که دارد بگوید بما　　همه چارهٔ آن بجوید بما

پاسخ کیخسرو به سران ایران

چنیں داد پاسخ گرانمایه شاه　　که اے پهلوانان[3] جوینده[3] راه
به گیتی ز دشمن مرا نیست رنج　　نشد نیز جائے پراگنده گنج
نه آزار دارم ز کار سپاه　　نه اندر شما هست مرد گناه
ز دشمن چو کین پدر خواستم　　بداد و بدین گیتی آراستم
به گیتی به پائے[4] خاک تیره نماند　　که مهر[5] نگین مرا برنخواند
شما تیغها در نیام[6] آورید　　بر آئین شمشیر جام آورید
بجائے خروش کمان نائے و چنگ　　بسازید با باده و بوئے[9] و رنگ[9]

۱ یکو ناراض کرنیوالے کا چہرہ لہو لہان کر دیں اور اُس کا کلیجہ آگ پر بھون ڈالیں ۲ قدر۔ وقعت ۳ راہِ راست پر چلنے والا۔ ۴ قدم ۵ جہاں میری بادشاہی مُہر نہ پڑھی گئی ہو جہاں میری اطاعت نہ کی گئی ہو۔ ۶ میان ۷ بجائے ۸ ناچ رنگ ۹ عیش و عشرت۔

که ما هر چه بایست بر ساختیم　　ز دشمن جهان را بپرداختیم
به یک هفته بر پیش یزدان بپائے　　ببودم پر اندیشه و نیک رائے
یکے آرزو دارم اندر نهان　　همے خواهم از کردگار جهان
بگویم گشاده چو پاسخ دهید　　به پاسخ مرا روز فرخ دهید
شما پیش یزدان ستایش کنید　　بدین کام و شادی نیایش کنید
که او داد بر نیک و بد دستگاه　　ستایش مرا او را که بنمود[1] راه[1]
وزان پس همه شادکامی کنید　　ز بدها روان بے گمانی کنید
بدانید کاین چرخ ناپایدار　　نه پرورده ماند نه پروردگار
همے پرورد پیر و برنا بهم　　ازو داد بینیم و هم زو ستم
همه پهلوانان ز نزدیک شاه　　برون آمدند از غمان[2] دل تباه
بسالار بار آن زمان گفت شاه　　که بنشین پس پردهٔ بارگاه
کسے را مده بار در پیش من　　ز بیگانگان مردم و خویش من
بیامد بجائے پرستش بشب　　بداد آر[3] دادار[2] زنده بکشاد لب
همے گفت کاے برتر از برتری　　فزایندهٔ پاکی و بهتری
تو باشی بمینو[4] مرا رهنمائے　　چو من بگذرم زین سپنجی[5] سرائے

۱ رہبری کی یا راہ راست بتائی۔ ۲ نہایت غم۔
۳ پرورش کرنیوالا خدا۔ ۴ بہشت۔
۵ عارضی دنیا۔

بجزّی دلم ہیچ ناتافتہ[1] ◆ روان جاے روغن ز لالان یافتہ

رزم لشکرِ سکندر با لشکر فورِ ہندی و کشتہ شدن فور بدست سکندر و نشانیدن سکندر سورگ را بہ تخت او

چو اسکندر آمد بہ نزدیک فور ◆ بدید این سپہ آن سپہ را ز دور

خروش آمد و گرد رزم از دو روے ◆ برفتند گردان[2] پرخاش جوے

باسپ و بنفت[3] آتش اندر زدند ◆ ہمہ لشکر فور برہم[4] زدند

از آتش برافروخت نفت سیاہ ◆ بجنبید از آن کاہنین بُد سپاہ

چو پیلان بدیدند از ایشان گریز ◆ برفتند با لشکر از جاے تیز

چو خرطومہا[5] شان بر آتش گرفت ◆ بماندند از آن پیلبانان شگفت

ہمہ لشکر ہند گشتند[6] باز ◆ ہمان ژندہ[7] پیلان گردن فراز

سکندر پس لشکر بدگمان ◆ ہمے تاخت برشان با دمان[9]

ہمے تا ہوا نیلگون شد برنگ[8] ◆ سپہ را نماند آن زمان جاے جنگ

لہ میرا دل بڑائی کیطرف بالکل نہ مڑے یا مائل ہو۔ ٢ لڑائی کی تلاش کرنیوالے بہادر لوگ۔ ٣ نفت یعنی بارود یا مٹی کا تیل ٤ درہم برہم کردیا۔ ٥ سونڈ۔ ٦ پسپا ہوگیا۔
٧ مست ٨ مانند۔ ٩ زور سے چلتی ہوئی۔

جہان جوئے بارو میان ہم گروہ ◆ فرود آمد اندر میانِ دو کوہ

طلایہ[1] فرستاد ہر سو براہ ◆ ہمی داشت لشکر ز دشمن نگاہ

چو پیدا شد آن نشو[2] تاج شید[3] ◆ جہان شد بسان بلور سفید

برآمد خروشیدن گاؤ[4] دم ◆ دم نائے[5] سرغین[6] و رویینہ خم[7]

سپہ با سپہ کار برساختند[8] ◆ سنانہا بابر اندر افراختند

سکندر بیامد میان دو صف ◆ یکے تیغ رومی گرفتہ بکف

سوارے فرستاد نزدیک فور ◆ کہ او را بخواند بجوید ز دور

کہ آمد سکندر بہ پیش سپاہ ◆ بدیدار جوید ہمے با تو راہ

سخن گوید و گفت تو بشنود ◆ اگر داد گوئی بدان بگرود

چو بشنید زو فور ہندی برفت ◆ بہ پیش سپاہ آمد از قلب[9] تفت

سکندر بدو گفت کاے نامدار ◆ دو لشکر شکستہ شد از کارزار

ہمے دام و دد[10] مغز مردم خورد ◆ ہمے نعل اسپ استخوان بسپرد[11]

دو مردیم ہر دو دلیر و جوان ◆ سخن گوئے و با مغز و دو پہلوان

چرا بہر لشکر ہمے کشتن است ◆ وگر زندہ از رزم برگشتن است

میانہا بہ بندیم و جنگ آوریم ◆ چو باید کہ کشور بچنگ آوریم

لہ ہراول ٢ نوک۔ ہیرا۔ ٣ آفتاب ٤ بگل۔ ٥ نفیری۔ ٦ سرنا۔ ٧ کانسے کا ٹکا یعنی نقارہ
٨ لڑنے لگی۔ ٩ فوج کے بیچ کا حصہ ١٠ درندے اور چرندے۔
١١ روندتا ہے۔

زماچوں یکے گشت پیروزبخت — بدو ماند این لشکر و تاج و تخت
زرومی سخنہا چو بشنید فور — خریدار شد رزم او را بسور[1]
تن خویش را دید بازور نغیر — یکے بارہ[2] چوں اژدہائے بزیر
سکندر سوارے بسان قلم، — سلیحے سبک بادپائے دژم[3]
بدو گفت این است آئین و راہ — بگردیم یک باد گرد سپاہ
دو خنجر گرفتند ہر دو بکف — بگشتند چندے میان دو صف
سکندر چو دید آن تن پیل مست — یکے گوہ زیر اژدہائے[4] بدست
بآوردگاہ[5] ازو ماند اندر شگفت — غمی شد دل از جان و تن برگرفت
ہمی گشت با او بآوردگاہ — خروشے برآمد ز پشت سپاہ
دل فور پر درد شد زان خروش — بدان سو کشیدش دل و چشم و گوش
سکندر چو باد اندر آمد ز گرد — بزد تیز تیغے بر آن راد مرد
ببرید بال و سر و گردنش — ز بالا بخاک اندر آمد تنش،
سر لشکر روم شد باسمان — برفتند گردان ہم اندر زمان
یکے کوس بودش ز چرم ہژبر[6] — کہ آواز او برگذشتے ز ابر
برآمد دم بوق و آوائے کوس — زمین آہنین شد ہوا آبنوس

۱ خوشی سے ۲ گھوڑا۔ ۳ تند۔ ۴ اژدہا کی صورت کا گرز۔
۵ آوردگاہ یعنی میدان جنگ ۶ شیر۔
۷ گُل۔ ۸ سیاہ۔

بران ہم نشان ہندوان رزم جو — بہ تنگی[1] بروے اندر آوردہ روے
خروش آمد از دشت کلے[1] استان — سرمایۂ مرز[2] ہندوستان
سر فور ہندی بخاک اندر است — تن پیلوارش[3] بچاک اندر است
شما را کنون از پے چیست جنگ — چنیں رزم شمشیر و چندیں درنگ
سکندر شما را چنان شد کہ فور — ازو جست باید کنوں رزم و سور[4]
برفتند گردان ہندوستان — برین بر بگشتند ہمداستان[5]
سر فور دیدند پرخون و خاک — تنش کردہ یکسر بہ شمشیر چاک
خروشے برآمد ز لشکر بزار — فرو ریختند آلت[6] کارزار
پر از درد نزدیک قیصر شدند — ابا نالہ و خاک بر سر شدند
سکندر سلیح گران باز داد — بخوبی[7] ز ہر گونہ آواز داد
چنیں گفت کز فور ہندی بمرد — شما را بغم دل نباید سپرد
نوازش کنون من بافزون کنم — ز دل تان غم و ترس بیرون کنم
بہ بخشم سراسر ہمہ گنج او — حرام است بر لشکرم رنج او[8]
ہمہ ہندوان را توانگر کنم، — بکوشم کہ با بخت و افسر کنم
وزان جایگہ شد بر تخت فور — پر از درد و ماتم پر از حزین و سور

۱ بہت نزدیک ہوکر اُس کا مقابلہ کرنے لگے ۲ مُلک ۳ ہاتھی جیسا۔ ۴ خوشی ۵ متفق ۶ ہتیار ۷ ہر قسم کا نیک سلوک کرنیکا وعدہ کیا۔
۸ اسکی کوشش کا نتیجہ یعنے زمین دولت وغیرہ۔

چنین است رسمِ سپنجی سرای — نخواهد که مانی بدو در بجای[1]

بخور هر چه داری منه باز پس — تو رنجی چرا ماند باید بکس[2]

همی بود بر تخت قیصر دو ماه — ببخشید گنجش همه بر سپاه

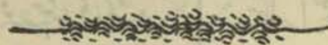
یکی با گهر بود نامش سورگ[3] — ز هندوستان پهلوانی بزرگ

سر تخت شاهی بدو داد و گفت — که دینار هرگز مکن در نهفت

ببخش و بخور هر چه آید فراز — بدین تاج و تخت سپنجی مناز

که گاهی سکندر بود گاه فور — گهی درد و خشم است گه جشن و سور

درم داد و دینار لشکرش را
بیار است آن جمله کشورش را

۱ قائم ۲ تو تکلیف اٹھاتا ہے۔ کسی دوسرے کیواسطے کیوں چھوڑا جائے۔ ۳ عالی نسب۔

اقتباس از

مُنتخباتِ اشعار

آقائے رشید یاسمی

(یکے از معروف ترین شعرائے دورِ جدید ایران)

نوبهار

خوشا نوبهاران بگاه غروب — که هامون[2] بدیع[3] است و کهسار خوب

نسیم آن چنان بگذرد در چمن — که مهر[4] پریچهرگان در قلوب[5]

ز استادی بادهای شمال — ز تردستی[6] ابرهای جنوب

۱ نیا زمانہ۔ ۲ جنگل ۳ نادر۔ عمدہ۔ خوشنما۔ ۴ محبت۔ ۵ جمع قلب یعنی دل۔

۶ چالاکی۔ ہوشیاری۔ ہنرمندی۔

چو طاؤس شد گل هر خاره[1] سنگ   چو طوطی شد اندام هر پاره چوب
گهی ابر را باد گوید بپاش   گهی باد را ابر گوید بروب

چمن شد چو پاکیزه روی حبیب[2]   هوا چون شفابخش قول طبیب
نه هنگام سیب است و از سرخ گل   همی گلبن از دور ماند به سیب
برآراست لشکر گل و ابر و باد   بتاراج صبر و قرار شکیب
زند آبشار از بر کوهسار   چو آموزگاری به کودک نهیب[3]
بدشت اندرون هر که دارد گذار   ز سبزه نداند فراز از نشیب

نگه کن بر آن نیزهٔ آفتاب   گذر کرده صد جا ز قلب سحاب
تو گوئی یکی جدول[4] مستقیم   در او زر شتابنده بر جای آب
فلک چون کتاب است و این خط نور   الف چوب زرینه اندر کتاب
سر کوه چون روزگار شیب[5]   دل دشت چون آرزوی شباب
فرو رفته هر برکه[6] در سایه   چو خندان عروسی بدیبای خواب

---

۱ سخت پتھر ۲ دوست۔ معشوق مانند معنی مشابہت رکھتا ہے۔ ۳ خوف۔ دہشت ۴ نہر
۵ بڑھاپا ۶ تالاب چشمہ۔

عجب دارم از کوهساران عجب ق   به یک جای روز و بیک جای شب
ز هر سوی غرنده[1] ابری سیاه   گشاده[2] چو زنگی به پرخاش لب
دل ابر تاریک و رخشنده برق   بود طور سینا و آیات[3] رب
اگر بنگری سوی قوس قزح   بسی رشته[4] بینی ز رنگین قصب
مگر خوازه[5] بسته است چرخ بلند   به تشریف این روزگار طرب

بهارا دریغا که پایا[6] نه،،   دریغا که پیوسته با ما نه
دریغا که چون روزگار شباب   یک امروز هستی و فردا نه
دلا خرمی کن در این خرمی   کم از خاک و از سنگ خاره نه
غنیمت شمر عمر در نوبهار   که تو نیز همواره برجا نه
گمانت که جاویدی اما دریغ   برآنی که پایائے اما نه،،

آئینهٔ سیال

چه خوش باشد بروی آب دیدن   برو رقصیدن مهتاب دیدن
به بیداری چنان خاطر فریبد   که شام وصل یاران خواب دیدن

---

۱ گرجنے والا ۲ آجکل ایران میں کشادہ اور گشادہ دونوں لفظ مستعمل ہیں ۳ خدا کی نشانیاں یعنی وہ خدائی نور
جو کوہ طور پر حضرت موسیٰؑ کو نظر آیا تھا۔ ۴ تاگا ۵ وہ لکڑی کی محراب جو کسی بڑے آدمی کے خیر مقدم کیواسطے کھڑی کیجاتی
ہے ۶ قائم رہنے والا ۷ قایم۔ ۸ رقیق بہنے والا۔

نسیم آید از و پرچین شود آب — بلرزد[۱] قرص مه چون گوی[۲] سیماب
ژرم گردد چو روی مه جبینی — که ناگاهش برانگیزند از خواب

سپهری بر زمین گسترده بینی — ز بادش چهره پر چین کرده بینی
جمال لعبتان[۳] آسمان را — گهی بی پرده گه در پرده بینی

درخت و کوه و ابر و ماه و انجم — درین آئینه گه پیدا[۴] گهی گم
تو گوئی رنگریزان طبیعت — جهانی را همی شویند در خم

صدای لطمه[۵] امواج[۶] آرام — که بر ساحل رسد از صبح تا شام
چو بانگ سیلی یاران طناز — بروی گونه[۷] عشاق ناکام

بجنبد بید را در آب سایه — چو طفلی خفته در آغوش دایه
بود این سایه را آن لطف و احوال — که در گفتار شیرینان کنایه[۸]

---

۱ کپکپا۔ ۲ پارہ کی گیند۔ ژرم بمعنی ترشرو و غصہ میں۔ ۳ آسمان کی گڑھیاں یعنے تارے ۴ ظاہر
۵ تھپیڑا۔ ۶ جمع موج بمعنی لہر۔ ۷ گونہ ۸ اشارہ

چو ناگه بر جهد در آب ماهی — ز حیرت بیخود از جا جست خواهی
گمانت عکس ماه از معجز باد — روان[۱] بگرفت و شد در آب راهی

نبینی آن خروشان غوک[۲] مست — دو دیده دوخته بر ماه پیوست[۳]
چو ناگه افگند در آب خود را — تو پنداری که افتد چیزی از دست

به هنگام شنا و پایش از پس — از و گوئی جدا ماند چو دو خس[۴]
دو چشمش چون دو مروارید غلطان — همی لغزند بر این سطح املس[۵]

گهی گسترده تن گاهی فشرده — زمانی زنده گاهی همچو مرده
دمی بر موجها پویان و پران — دمی خود را بهر موجی سپرده

الا ای صفحه پاک بهشتی — توئی غماز[۶] هر خوبی و زشتی
ز عنصرها چنین پیکر نیاید — مگر از گوهر جانها سرشتی

---

۱ روح۔ جان۔ ۲ مینڈک۔ ۳ ہمیشہ۔ شنا بمعنی تیرنا ۴ تنکا۔ ۵ ہموار و صاف ۶ چغلخور، کیونکہ پانی
میں ہر چیز کا عکس نظر آتا ہے خواہ خوبصورت ہو یا بدصورت۔

بپا بوسِت[1] خمیده عکس کهسار   بسر اندر تو برده ریشهٔ[2] اشجار[3]
نسیمت گرد دامان پاک کرده   بچهرت رنگ خود بخشیده هموار[4]

خوشا برگی که بر سطح تو پوید   خوش آن ماهی که اعماق[5] تو جوید
خنک سنگی که لبهای تو بوسد   خنک بادی که گیسوی تو بوید

طیاره

ای طایر تند سیر زیبا   کت ز آهن و روی[6] استخوانست
وقتیست بر این زمین مکانت   گاهیست بنزد ابر ماوا[7]

چون میل کنی بسوی افلاک   بال و پر تو به جنبش آید
پا و سر تو بگردش آید   لختی بخزی[8] چو مار بر خاک

زین مشق تنت شود توانا   در معرکهٔ هوا شکافی
زیرا که ترا هوای صافی   مانع بود از صعود[9] بالا ،،،

۱ تیرے پاؤں چومنے کے لئے ۲ جڑ۔ ۳ جمع شجر بمعنی درخت ۴ یکساں ۔ ویسا ہی۔ ۵ جمع عمق بمعنی گہرائی
۶ کانسا ۷ پناہ قیام گاہ ۔ ۸ تو رینگتا ہے ۔ ۹ بلند ہونا ۔ اونچا چڑھنا۔

بر دشمن خود مظفر[1] آیی   بر پشت هوا سوار گردی
آسوده ز هر فشار[2] گردی   وز آب و هوا سبک تر آیی

چون دور شوی مسافتی چند   پنهان شوی از همه خلایق
از خاک گسیخته علایق[3]   با ابر مطیر[4] بسته پیوند

طیاره چو از تو برترم من   زیرا منم آدمی و تو چیز
چون بر نشوم به چرخ من نیز   پرواز کنان ز محبس[5] تن ؟

من چونکه شدم ز گفته خاموش   طیاره که می نمود از دور
در تندی و کوچکی چو زنبور   گفتا که جواب خویش بنیوش

زان روز که بر هوا شدم چیر[6]   من یافتم این هوا گشایی
تو گر بهوا[7]ست غالب آیی   آید فلکت چو خاک[8] در زیر

۱ فتحمند ۔ کامیاب۔ ۲ دباؤ ۔ جبر ۔ ظلم۔ ۳ تعلقات ۴ برسنے والا ۔ ۵ محبس یعنی قید خانہ ۶ غالب
۷ اپنی خواہشات نفسانی پر ۸ زمین۔

چارۂ ابلهی

ابلهی پرسید هنگام غضب از بانوی خویش — کای بلای جان و دل از چشم چون جادوی خویش
کیست ابله در جهان و چیست ابله را نشان — چون تواند کرد ابله داوری آهوی خویش
زن بخندید و بگفت ابله کسی باشد که ریش — از بدستی بیش دارد بر رخ نیکوی خویش
از قضا آن پس که زن گفت این سخن با همرزاح — شد پی کاری برون از ساحت مشکوی خویش
مرد ریش خویش بگرفت و چو دید از یک بدست — هست افزون شد غمی در هم کشید ابروی خویش
ساعتی پیچید از این غم که چرا ابله شده است — پس بر آن شد تا بچیند در زمان از روی خویش
ریش در دست و پریشان کرد هر سوئی نظر — تا یکی شمع فروزان دید در یکسوی خویش
بر زبانه شمع سوزان سود و لختی باز داشت — آنچه از یک قبضه افزون یافت بر رو موی خویش
آنچنان از تف آتش موی و ریش پیچید و سوخت — کز خجالت دست ها بگرفت پیش روی خویش
ریش رفت و بهر ابله یادگاری وا گذاشت — بر رخش خاکستر و اندر دماغش بوی خویش
زن چنین دید آن و بوی شد آسیمه سر نزدیک شوی — هر طرف جویا بدان چشمان چون آهوی خویش
بس شگفتی کرد و خندان و غمین شد چونکه یافت — راست مانند کدو سیه ساده روی شوی خویش

۱ بیوی۔ ۲ عیب ۳ ایک مٹھی کی برابر ۴ مذاق۔ دل لگی۔ ساحت بمعنی صحن ۵ گھر۔ مکان ۶ اپنی تیوری چڑھالی۔ ۷ فوراً ۸ شعلہ ۹ اُس کا گھر ۱۰ سونگھی ۱۱ پریشان گھبرائی ہوئی۔
۱۲ بغیر داڑھی مونچھ والا۔

گاهی از حیرت سر انگشتان گزیدی خشمناک — گاه از خنده گرفتی دست بر پهلوی خویش
گفت بنجرد که شوی از ریش و سبلت سوختن — گاو ریشان را بباید سوخت خلق و خوی خویش

هفتاد سالگی رابندرانات تاگور شاعر هندی

درود باد بر آن شاعر بلند مقام — کز و ببالد فخر و بدو بنازد نام
گزیدۂ شعرا مفخر ادب تاگور — که کشور سخن از وی گرفت نظم و قوام
یگانه مهر درخشان مشرق کز نورش — زدوده گشت جهان سخن ز زنگ ظلام
چو آفتاب ز آفاق شرق تابان شد — فرو گرفت جهان جمله روشنائی وام
نماند گوشه اندر همه بسیط زمین — که صیت فضلش نه نهاد اندر آنجا گام
ز گفته های دلاویز و نکته های لطیف — همی رساند جان را از آسمان پیغام
کند پدید ز لفظ بدیع و معنی نغز — بخاطر اندر آثار روح در اجسام
معانی اندر لفظش چو عالم ملکوت — که نیست آنجا اندیشه از فشار و زحام
ترانه های دل انگیز او بهر روزی — هزار خاطر آشفته را کند آرام

۱ مونچھ۔ ۲ رونق۔ صاف صاف ۳ خوبیان۔ اوصاف۔ ۴ پائیداری۔ مضبوطی۔ ۵ جمع ظلمت بمعنی اندھیرا ۶ فرش ۷ فرش۔ ۸ شہرت ۹ دلچسپ ۱۰ نادر ۱۱ فرشتوں کی دنیا۔ ۱۲ آفتیں، مصیبتیں۔
زحام زحمت کی جمع ہے۔

هنروری که ز سحر کلام چیره شده است | بشرق و غرب زمین بر قلوب و بر افهام[1]
ز رای روشن او بهره میبرد یکسان | ز دوده[2] فکر خواص و خموده طبع عوام
ایا[3] خلاصهٔ ذوق و کمال و دانش هند | که چون تو پور[4] نزاید ز مادر ایام
به هیچ جای چنان قدر تو نه نشناسند | که در قلمرو سعدی و کشور خیام
نه چون دگر شعرا شعرهای دلکش تو | شکایت شب هجراست و وصف جام مدام[5]
که هر چه گوئی پند است و حکمت و اخلاق | ز بهر صلح[6] و صفا و ز بهر امن و سلام
ز داروی سخنت جان دردمند بشر | نجات یابد از آسیب محنت و آلام[8]
ترا ز جایزه‌های نوبل[9] که بگرفتی | اگر هزار بگیری هنوز نیست تمام
که پیش همت تو کان گوهر تابان | چنان حقیر نماید که کان سنگ و رخام[10]
نثار شعر ترا شاید از سپهر بلند | بیفکنند مه و خورشید و زهره و بهرام[11]
بجشن هفتاد از عمر تو ببایستے | که سوے هند از ایران ببستمی[12] احرام[13]
چو راه دور مرا زین طواف دارد باز | بدین قصیده فرستم ترا درود و سلام
به پیری اندر طبعت جوان و نیرومند | دل تو خرم و جان باد مهبط[14] الهام[15]
دل رشید ز آثار فکر روشن تو | بسان طبع تو شادان و خرم و پدرام[16]!

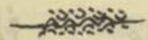
۱ جمع فہم بمعنی سمجھ۔ ۲ بجھا ہوا۔ پست۔ ۳ واہ واہ۔ ۴ بیٹا۔ خیام سے عمر خیام مراد ہے جسکی رباعیات نہایت مشہور ہیں۔ ۵ شراب ۶ نیکی ۷ صدق دلی۔ ۸ جمع الم بمعنی تکلیف یا رنج ۹ نوبل صاحب کا مقرر کیا ہوا انعام جو دنیا میں سب سے اچھی نظم کو دیا جاتا ہے۔ ۱۰ سنگ مرمر۔ ۱۱ ایک سیارہ کا نام ہے جسکو عربی میں مریخ اور ہندی میں منگل کہتے ہیں ۱۲ زیارت کرتا۔ ۱۳ چکر لگانا۔ زیارت۔ ۱۴ اترنے کی جگہ۔ ۱۵ خدا کیطرف سے دل میں کوئی بات آئی ۱۶ خوش آراستہ

رنجها

رنج ها آموزگاران دلند | هر کسالے را نخستین منزلند
کودک اول چو نگه دیده برگشود | آئینه ادراک[1] او بے زنگ بود
همچو آب صافی اندر برکه | نه ورا تشویش[2] و نه حرکه[3]
پس[4] بهر رنجی ز چیزی کرد یاد | تا چنین شد در همه کار اوستاد
اولین بارش چو سنگی پا بخست | گشت واقف که مرا در پای هست
پس چو انگشتش شد از آتش فگار | نیک آگه[5] شد که هست انگشت دار
چشم را بشناخت از زاری چشم | لذت خفتن ز بیداری چشم
موی را بشناخت تا از شانه | زو نشد برکنده از بن دانه[6]
تا ز بے سیری نشد نالان شبے | لذت سیری ندانست آن صبے
او ندانستی که در هر سینه | هست عضوے صاف چون آئینه
کز غم و از کینه گردد تیره فام | وز دگرگونیش باشد قلب نام
گشت روزی پیش مادر تندخوی[9] | مادرش زد ناگهان بانگی بروی
سرخ شد چون آتشی رخساره اش | خون بجوش آمد از آن پیغاره[10] اش

۱ رنجہا بمعنی تکلیفیں یا مشقتیں۔ ۲ سمجھ۔ برکہ = تالاب ۳ بیقراری ۴ حرکت ۵ ہر ایک تکلیف یا کوشش کے ذریعے کوئی بات سیکھ لی۔ ۶ تجربہ واقف ۷ ایک بال ۸ بچہ۔ ۹ دل ۱۰ تیز مزاج۔ یہ مادر کی صفت ہے خسک صفات
۱۱ ملامت لعن طعن۔

ناگهان در سینهٔ زیر پیرهن — چیزکی جنبنده دیدآن ممتحن[۱]
نام پرسید و بگفتند این دل است — ای بسا مردم که از دل غافل است
همچنین بسیار چیز آرد بدست — لیک با هر کسب[۲] رنجی توام[۳] است
درد و رنج و گرم[۴] و تیمار و حزن — غصه[۵] و اندوه و آسیب و محن[۵]
جمله باشد نردبان[۶] آگهی — کی توبی رنجی قدم بالا نهی
بس که ما عمر گرامی سوختیم — تا شراری زآگهی اندوختیم
هر قدم کز نردبان بالا شدیم — از دل و از دیده خون[۷] پالا شدیم
آگهی از دست و پا و چشم و گوش — آگهی از خوب و زشت و نیش و نوش[۸]
آگهی از مهر و کین و جود و آز — آگهی از کفر و دین و رنج و ناز
کی بما دادند بی خون جگر — دانشی گر طالبی خون[۹] بخور[۹]
عشق را آنروز بشناسی درست — که از و بس رنج و غم بینی نخست
تا نبینی در دل خود نیش عشق — کی سر طاعت کنی خم پیش عشق
همچنین تا دیده ها را منگری[۱۰] — تا گستان از روزن غم ننگری[۱۱]
در دهر چیزت بدان چیز است راه[۱۲] — چیز خواهی پیشتر دردی بخواه

۱ مصیبت زده۔ ۲ حاصل کرنا یہاں ہنر و فن سے مراد ہے ۳ دو جوڑواں بچوں میں سے ایک ۴ مصیبت
۵ جمع محنت یعنی مصیبت ۶ زینہ۔ ۷ خون کو صاف کرنیوالا۔ یعنی مصیبت دور کرنے والا۔ ۸ شہد۔
۹ خون پسینہ کر یعنے مشقت اٹھا منگری بجائے ننگری ہے یعنی نہیں دیکھے گا۔
۱۱ غور سے ۱۲ شوق۔

ورزش

بیا تا تن خود نداریم خوار[۱] — برآریم از جان سستی[۲] دمار[۳]
تن ما چو کاخی است بر سیل گاه — بر او سیل غرنده افگنده راه
چو بنیان او گشت نا استوار — نیارد بر سیل جوشان قرار
بکاخ اندرون هوش و فرهنگ و رای — چو خانه خدایان[۴] گزیدند جای
اگر کاخ راست بنیان کنیم — تن ساکن خانه لرزان کنیم
چو ویران و لرزان بود خانه[۵] — نجوید درا و مرد کاشانه
تکاور[۶] که در رزم سستی کند — سوارش چه سود ار که چستی کند
بیا تا که تن را به نیرو کنیم — ز ورزش روانرا بی آهو[۷] کنیم
چو از تن به پیریت نیرو بکاست — بماند ترا رای و گفتار راست
سر از فکر روشن دل از رای پاک — نگردد تهی تا بر فرهلاک
همه روز شادان تراز روز پیش — نه دل ناامید و نه خاطر پریش[۸]
نگویم که سودی در این زندگیست — که نزدیک من با نبودن یکیست

۱ کمزور۔ ضعیف ۲ کمزوری ۳ ہلاکت۔ ۴ گھر کے مالک۔
۵ گھر۔ مکان ۶ تیز رفتار گھوڑا۔
۷ بغیر عیب والا۔ ۸ پریشان۔

ولیکن دو روزی که در این جهان   جهان آفرین گفت باشی و بمان
چرا زار[1] باشیم و بیجان و سست   بدل نا امید و به تن نادرست؟
همان به که شادان و امیدوار   به پیچیم طومار[2] لیل[3] و نهار[4]
جهان چیست آئینه حال ما   درو منعکس[5] نقش افعال ما
بروی اندرش گر بخندیم شاد   بخندد به ما بر چو گل پیش باد
وگر پیش او مویه[6] کردیم سر   نبینیم در روی بجز چشم تر[7]
از این پیش مردان فرخنده پی   بجستند این شادمانی ز می
ولیکن می ار شادمانی دهد   بدانسان[8] که دانیم ویرانی دهد
یکی جوش در خون و شوری[9] بسر   صداعی[10] بشب رنجی اندر سحر
چو روزی دو ماند لب از جام دور   شود جسم رنجور و خاطر نفور[11]
همان به که از چشمهٔ زندگی   ز شادی بجوئیم پایندگی
ز هر نوش نخواهیم نیروی جان   دل خرم و شادی جاودان

بیداد

به صحرائی گلی رست و به پژمرد   که فصلی سخت بود و خشکسالی

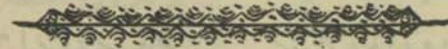
۱ دبلا۔ ۲ گول تہ کیا ہوا لمبا خط یا کاغذ ۳ رات ۴ دن ۵ عکس ڈالا گیا۔ ۶ ہم رونا شروع کریں ۷ روتی ہوئی آنکھ۔ ۸ جس طرح سے۔ ۹ چکر۔ ۱۰ دردِ سر ۱۱ پریشان۔

هوا از خشک مغزی همچو دودی   زمین از سخت روئی چون سفالی[1]
غبار آلوده گیتی چون مصافی[2]   دم آغشته[3] افق همچو قتالی[4]
نه باریدی بر او گریان سحابی   نه بگذشتی بر او باد شمالی
قدش کوتاه شده چون قد طفلی   رخش پرچین[5] شده چون روی زالی[6]
همه برگش ز بی آبی چو فلسی[7]   همه شاخش ز باریکی چو نالی[8]
نشسته منتظر شاید که ابری   بر او ریزد بلطف اشک لآلی[9]
برآمد از افق ابری سیه فام   بشر قش بالی[10] و در غرب بالی
تبه مغزش[11] چو شخص مالداری   سیه رویش چو مرد بدفعالی
بغریدی ز کبر[12] و تیره رائی[13]   چو شیری در پی پویان غزالی[14]
چنان کاردیه سوی شهربندی[15]   به نخوت قرص[16] نانی کوتوالی
چو دید آن ابر را گل بانگ برداشت   که رحمی بر ضعیفی تیره حالی
شنید این ناله ابر و روی برتافت   که او را زان سخن آمد ملالی
کجا رحم آورد بالانشینی   به تختی[17] دیدهٔ صف النعالی[18]
نمی بینی چو درویشی بنالد   چسان خندد برا و صاحب جلالی؟
سوی مرز دگر آمد از آن دشت   که بد سیراب باغی بی مثالی[19]

۱ ٹھیکری۔ مٹی کا برتن۔ ۲ میدان جنگ۔ ۳ خون آلودہ ۴ قتل ہونیکی جگہ ۵ جھری ۶ بڑھیا ۷ پائی یا پیسہ ۸ نرسل۔ نی ۹ شفاف۔ صاف ۱۰ ایک بازو۔ ۱۱ پریشان دماغ۔ ۱۲ غرور ۱۳ بدمزاجی ۱۴ ہرن کاردیہ۔ کارروائی ۱۵ قیدی ۱۶ ٹکیا۔ ۱۷ مصیبت زدہ۔ ۱۸ جوتوں میں بیٹھنے والا یعنی حقیر۔ ۱۹ بے نظیر۔ لاثانی

در آن جاری ز ہر سو جویباری | از آن بالندہ[1] ہر جانب نہالی[2]
پیہرش کردہ ہر روزی نگاری[3] | نسیمش دادہ ہر ساعت صقالی[4]
فروبارید سیلابی بر آن باغ | کہ بود اندر از شادابی کمالی

بمرد آن گل ز بی آبی بصحرا
بماند آن ابر نادان را وبالی[5]

[1] اُگنے والا۔ [2] پودا [3] نقش [4] صیقل۔ صفائی۔ [5] عذاب۔

انتخاب

پیامِ مشرق

نتیجۂ افکار علامہ سر ڈاکٹر شیخ محمد اقبال مرحوم[1] و مغفور[2]

گلِ نخستین

ہنوز ہم نفسے[3] در چمن نمی بینم | بہار می رسد و من گلِ نخستینم
بہ آب جو نگرم خویش را نظارہ کنم | باین بہانہ مگر روئے دیگرے بینم
بجامۂ کہ خطِ زندگی رقم[4] زدہ است | نوشتہ اند پیامے بہ برگِ رنگینم
دلم بہ دوش و نگاہم بہ عبرتِ امروز | شہیدِ جلوۂ فردا و تازہ آئینم

زتیرہ خاک دمیدم قبائے گل بستم
وگرنہ اخترِ وا ماندۂ ز پروینم[5]

[1] رحمت کیا گیا۔ [2] بخشا گیا۔ [3] ساتھی۔ [4] لکھا ہوا۔ [5] پروین ایک ستاروں کے مجمع کا نام ہے جو نہایت روشن ہے۔

دعا

اے کہ از خمخانۂ[1] فطرت[2] بجامم ریختی
ز آتشِ صہبائے[3] من بگداز مینائے[4] مرا

عشق را سرمایہ ساز از گرمیِ فریادِ من
شعلۂ بیباک گرداں خاکِ سینائے[5] مرا

چوں بمیرم از غبارِ من چراغِ لالہ ساز
تازہ کن داغِ مرا، سوزاں بصحرائے مرا

ہلالِ عید

نتوان ز چشمِ شوق رمید اے ہلالِ عید
از صد نگہ براہِ تو دامے نہادہ اند

برخود نظر کشا ز تہی دامنی[6] مرنج
در سینۂ تو ماہِ تمامے نہادہ اند

تسخیرِ فطرت

(۱) میلادِ[7] آدم

نعرہ زد عشق کہ خونیں جگرے[8] پیدا شد
حسن لرزید کہ صاحب نظرے[9] پیدا شد

ل خمرابخانہ۔ ۲ قدرت، نیچر۔ ۳ انگوری شراب۔ ۴ بوتل۔ ۵ سینہ یعنے دل۔ کوہ سینا وہ پہاڑ جہاں حضرت موسیٰ کو خدا کا نور نظر آیا تھا۔ سوزان بجائے سوز کے استعمال کیا ہے۔ صحرا سے مراد صحرائے محشر ہے۔ ۶ مفلسی۔ تنگدستی ۷ پیدائش ۸ عاشق صادق۔ ۹ حقیقت کو سمجھنے والا۔ خدا شناس۔

فطرت آشفت کہ از خاکِ جہانِ مجبور[1]
خود گرے[2]، خود شکنے[3]، خود نگرے[4] پیدا شد

خبرے رفت ز گردوں بہ شبستانِ ازل
حذر[5] اے پردگیاں[6] پردہ درے پیدا شد

آرزو بیخبر از خویش بآغوشِ حیات
چشم وا کرد و جہانِ دگرے پیدا شد

زندگی گفت کہ در خاک تپیدم ہمہ عمر
تا ازیں گنبدِ دیرینہ[7] درے[8] پیدا شد

(۲) انکارِ ابلیس

نوری[9] ناداں نیم، سجدہ بآدم برم!
او بہ نہاد[10] است خاک، من بہ نژاد[11] آذرم!

می تپد از سوزِ من خونِ رگِ کائنات[12]
من بہ دوِ صرصرم[13]، من بہ غوِ تندرم[14]

رابطۂ سالمات[15]، ضابطۂ امہات[16]
سوزم و سازے دہم، آتشِ مینا گرم[17]

ساختۂ خویش را در شکنم ریز ریز
تا ز غبارِ کہن، پیکرِ نو آورم

از زوِ[18] من موجۂ، چرخِ[19] سکوں ناپذیر
نقش گرِ روزگار، تاب و تبِ جوہرم

پیکرِ انجم ز تو، گردشِ انجم ز من
جاں بجہاں اندرم، زندگیِ مضمرم[20]

تو بہ بدن جاں دہی، شور بجاں من دہم
تو بہ سکوں رہ زنی، من بہ تپش رہبرم

من ز تنک مایگاں[21] گدیہ نکردم سجود
قاہرِ بے دوزخم، داورِ بے محشرم

ل بے اختیار۔ ۲ خود غرض۔ ۳ عاجز۔ انکسار۔ ۴ خودبیں۔ ۵ ہوشیار رہو۔ ۶ خدا کے مقرب فرشتے ۷ پرانا گنبد۔ یعنے آسمان ۸ ایک موتی یعنی لائق شخص۔ ۹ فرشتہ۔ ۱۰ سرشت۔ ۱۱ آگ۔ ۱۲ مخلوقات ۱۳ دو صرصر یعنی تیز ہوا کی رفتار ۱۴ بجلی کی کڑک۔ رابطہ، تعلق۔ ۱۵ جمع سالم بمعنی کا رکن ۱۶ جمع ام بمعنی ماں چاروں عناصر مراد ہے۔ ۱۷ بوتل بنانیوالا۔ ۱۸ زو بمعنے سمندر ۱۹ ہمیشہ گردش کرنیوالا۔ آسمان ۲۰ پوشیدہ ۲۱ مفلس۔ غریب۔ کم مرتبہ۔

آدمِ خاکی نہاد، دوں[1] نظر و کم[2] سواد
زاد در آغوشِ تو پیر شود در برم

(۳) اغوا[3]ئے آدم

زندگیٔ سوز و ساز، بہ ز سکونِ دوام
فاختہ شاہیں شود، از تپشِ[4] زیرِ دام
ہیچ نیاید ز تو غیرِ سجودِ نیاز[5]
خیز چو سروِ بلند اے بعمل نرم گام
کوثر و تسنیم[6] برد، از تو نشاطِ عمل
گیر ز مینائے تاک[7] بادۂ آئینہ فام
زشت و نکو زادۂ وہمِ خداوندِ تست
لذتِ کردار گیر، گام بنہ، جوئے کام
خیز کہ بنمائمت مملکتِ تازۂ
چشمِ جہاں بیں کشا، بہرِ تماشا خرام
قطرۂ بے مایۂ، گوہرِ تابندہ شو
از سرِ گردوں بیفت، گیر بدریا مقام
تیغِ درخشندۂ، جانِ جہانے گسل
جوہرِ خود را نما، آئے بروں از نیام
بازوئے شاہیں کشا، خونِ تذرواں[8] بریز
مرگ بود باز را، زیستن اندر کنام[9]
تو نہ شناسی ہنوز شوق بمیرد ز وصل
چیست حیاتِ دوام؟ سوختنِ ناتمام

[1] پست ہمت۔ [2] ناخواندہ، بے تمیز۔ [3] بہکانا۔ [4] تڑپ [5] عاجزی کے ساتھ عبادت [6] بہشت کے دو چشموں کے نام [7] انگور کی بیل۔ [8] چکور۔ [9] گھونسلا۔

(۴) آدم از بہشت بیروں آمدہ می گوید

چہ خوش است زندگی را ہمہ سوز و ساز[1] کردن
دلِ کوہ و دشت و صحرا بدمے[2] گداز کردن
ز قفس درے کشادن بہ فضائے[3] گلستانے
رہِ آسماں نوردن بہ ستارہ راز کردن
بگدازہائے پنہاں بہ نیازہائے پیدا
نظرے ادا شناسے بحریمِ ناز کردن
گہے جز بکی ندیدن بہ ہجومِ لالہ زارے
گہے خارِ نیش زن را ز گل امتیاز کردن
ہمہ سوزِ ناتمامم، ہمہ دردِ آرزویم
بگماں دہم یقیں را کہ شہیدِ[4] جستجویم

(۵) صبحِ قیامت

(آدم در حضورِ باری)

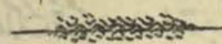
اے کہ ز خورشیدِ تو کوکبِ جاں مستنیر[5]
از دلم افروختی شمعِ جہانِ ضریر[6]
ریخت ہنرہائے من بحر بیک نائے[7] آب
تیشۂ من آورد از جگرِ خارہ شیر
زہرہ گرفتارِ من، ماہ پرستارِ من
عقلِ کلاں کارِ من بہرِ جہاں دار و گیر
من بہ زمیں در شدم، من بفلک بر شدم
بستۂ جادوئے من ذرہ و مہرِ منیر[8]

[1] ذوق و شوق [2] حیلہ۔
[3] صحن [4] فدا۔ [5] روشنی مانگنے والا۔
[6] اندھا۔ [7] آبنائے۔ [8] روشن۔

گرچه فسونش مرا برد ز راهِ صواب   از غلطم[1] درگذر عذر گناهم پذیر
رام نگردد جهان تا نه فسونش خوریم   جز بکمندِ نیاز ناز نگردد اسیر
تا شود از آهِ گرم این بتِ سنگین گداز   بستنِ زنار[2] را وبود مرا ناگزیر
عقل بدام آورد فطرتِ چالاک را
اهرمن[3] شعله زاد سجده کند خاک را

بوئے گل

حورے بکنجِ گلشنِ جنت تپید[4] و گفت   ما را کسے ز آنسوئے گردوں خبر نداد
ناید بفهمِ من سحر و شام و روز و شب   عقلم ربود این که بگویند مُرد و زاد
گردید موجِ نکہتے[5] و از شاخِ گل دمید   پا این چنیں بعالمِ فردا و دی[6] نهاد
وا کرد چشم و غنچه شد و خنده زد دمے   گل گشت و برگ برگ شد و بر زمیں فتاد
زاں نازنیں که بند ز پایش کشاده اند
آہے است یادگار که بو نام داده اند

[1] میری غلطی معاف کر۔ [2] جنیو یعنی وہ تاگا جو ہندو لپٹے گلے اور کمر میں ڈالتے ہیں۔ [3] شیطان [4] بیقرار ہوئی۔ [5] خوشبو۔ [6] کل کا گذرا ہوا دن۔

نوائے وقت

خورشید بدامانم، انجم[1] بگریبانم   در من نگری هیچم، در خود نگری جانم
در شهر و بیابانم، در کاخ و شبستانم   من دردم و درمانم[2]، من عیشِ فراوانم
من تیغِ جهاں سوزم، من چشمهٔ[3] حیوانم
چنگیزی و تیموری، مشتے ز غبارِ من   هنگامهٔ افرنگی[4]، یک جسته شرارِ من
انسان و جهانِ او، از نقش و نگارِ من   خونِ جگرِ مرداں، سامانِ بهارِ من
من آتشِ سوزانم، من روضهٔ رضوانم[5]
آسوده و سیارم[6]، این طرفه تماشا بیں   در بادهٔ امروزم، کیفیتِ[7] فردا بیں
پنهاں بضمیرِ من، صد عالمِ رعنا[8] بیں   صد کوکبِ غلطاں بیں، صد گنبدِ خضرا بیں
من کسوتِ[9] انسانم، پیراهنِ یزدانم
تقدیرِ فسونِ من، تدبیرِ فسونِ تو   تو عاشقِ لیلائے، من دشتِ جنونِ تو
چوں روحِ رواں پاکم، از چند و چگونِ تو   تو رازِ درونِ من، من رازِ درونِ تو
از جانِ تو پیدایم، در جانِ تو پنهانم

[1] جمع نجم بمعنی ستارہ [2] علاج [3] آبحیات۔
[4] ملک اروپہ کا باشندہ۔ [5] باغِ بہشت۔ [6] سیر کرنیوالا۔
[7] نشہ۔ [8] خوشنما۔ [9] صورت، شکل۔

من رہرو و تو منزل، من مزرع و تو حاصل ... تو سازِ صد آہنگے، تو گرمیِ این محفل
آوارۂ آب و گل! دریاب مقامِ دل ... گنجیدہ بہ جامے بین این قلزمِ بے ساحل
از موجِ بلندِ تو سر برزدہ طوفانم

حیاتِ جاوید

گمان مبر کہ بپایان رسید کارِ مغان ... ہزار بادۂ ناخوردہ در رگِ تاک است
چمن خوش است ولیکن چو غنچہ نتوان زیست ... قبائے زندگیش از دمِ صبا چاک است
اگر ز رمزِ حیات آگہی مجوئے و مگیر ... دلے کہ از خلشِ خارِ آرزو پاک است
بخود خزیدہ و محکم چو کوہساران زی
چو خس مزی کہ ہوا تیز و شعلہ بیباک است

افکارِ انجم

شنیدم کوکبے با کوکبے گفت ✤ کہ در بحرے ایم و پیدا ساحلے نیست
سفر اندر سرشتِ ما نہادند ✤ ولے این کاروان را منزلے نیست

[۱] کھیت ۔ [۲] سینکڑوں نغمے والا باجہ [۳] رونق ۔ [۴] مادہ پرستی ۔ [۵] ظاہر ہوا [۶] ستارہ [۷] گیر بمعنی مت مان ۔

(۲)

اگر انجم ہمانستے کہ بود است ... ازین دیرینہ تابیہا چہ سود است
گرفتارِ کمندِ روزگاریم ... خوشا آنکس کہ محرومِ وجود است

(۳)

کس این بارِ گران را بر نتابد ... ز بودِ ما نبودِ جاوداں بہ
فضائے نیلگونم خوش نیاید ... ز اوجش پستیِ آن خاکداں بہ

(۴)

خنک انساں کہ جانش بیقرار است ... سوارِ راہوارِ روزگار است
قبائے زندگی بر قامتش راست ... کہ او نو آفرین و تازہ کار است

نسیمِ صبح

ز روئے بحر و سرِ کوہسار می آیم ... ولیک می نشناسم کہ از کجا خیزم
دہم بہ غمزدہ طائر پیامِ فصلِ بہار ... تہِ نشیمنِ او سیمِ یاسمن ریزم

[۱] نیلے رنگ کا میدان یعنے آسمان [۲] زمین
[۳] خوش نصیب۔
[۴] گھونسلا۔

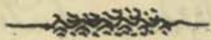
بہ سبزہ غلطم و بر شاخ لالہ می پیچم — کہ رنگ[1] و بوز مسامات[2] او برانگیزم
خمیدہ تا نشود شاخ او ز گردش من — بہ برگ لالہ و گل نرم نرمک آویزم
چو شاعرے ز غم عشق در خروش آید
نفس نفس بہ نواہائے[3] او در آمیزم

پند باز با بچۂ خویش

تو دانی کہ بازاں ز یک جوہر اند — دل شیر دارند و مشت پر اند
نکو شیوہ و پختہ تدبیر باش — جسور و غیور[4] و کلاں[5] گیر باش
میامیز با کبک[6] و تورنگ[7] و سار[8] — مگر ایں کہ داری ہوائے[9] شکار
چہ قومے فرومایۂ ترسناک! — کند پاک منقار خود را بخاک!
شد آں باشہ نخچیر نخچیر[10] خویش — کہ گیرد ز صید خود آئین و کیش
بسا شکرہ افتادہ بر روئے خاک — شد از صحبت دانہ چیناں ہلاک
نگہ دار خود را و خورسند زی — دلیر و درشت و تنومند زی
تن نرم و نازک بہ تیہو[11] گذار — رگ سخت چوں شاخ آہو[12] بیار

۱ خوبصورتی ۲ نباتات اور حیوانات کے جسم پر بہت چھوٹے چھوٹے سوراخ ۳ راگ۔ ۴ نغمے ۵ دلیر اور غیرت والا ۶ عالی ہمت ۷ جنگلی مرغ ۸ کویل۔ ۹ خواہش ۱۰ شکار ۱۱ ایک چھوٹا سا پرندہ جسکو لوا کہتے ہیں ۱۲ ہرن کا سینگ۔

نصیب جہاں آنچہ از خرمی ست — ز سنگینی[1] و محنت و پر[2] دمی ست
چہ خوش گفت فرزند خود را عقاب — کہ یک قطرہ خوں بہتر از لعل ناب
مجو انجمن مثل آہو و میش — بخلوت گرا[3] چوں نیاگان[4] خویش
چنیں یاد دارم ز بازان پیر — نشیمن بشاخ درختے مگیر
کنامے[5] نگیریم در باغ و کشت — کہ داریم در کوہ و صحرا بہشت
ز روئے زمین دانہ چیدن خطاست — کہ پہنائے گردوں خدا داد ماست
نجیبے کہ پا بر زمین سودہ است — ز مرغ سرا سفلہ تر بودہ است
پئے شاہبازاں بساط است سنگ — کہ بر سنگ رفتن کند تیز چنگ
تو از زرد چشمان صحرا ستی — بگوہر[9] چو سیمرغ والا ستی
جوانے اصیلے کہ در روز جنگ — برد مردمک[10] را ز چشم پلنگ
بہ پرواز تو سطوت[11] نوریاں[12] — بہ رگہائے تو خون کافوریاں[13]
تہ چرخ گردندۂ کوژ پشت[14]، — بخور آنچہ گیری ز نرم و درشت
ز دست کسے طعمۂ خود مگیر
نکو باش و پند نکویاں پذیر

۱ سنجیدگی۔ ۲ ہمت ۳ گرائیدن مصدر سے مائل ہونا ۴ باپ دادا۔ ۵ گھونسلا۔ ۶ کشادہ میدان ۷ کمینہ۔ ۸ شکاری جانور ۹ طینت۔ سرشت ۱۰ تجلی ۱۱ دبدبہ ۱۲ فرشتے ۱۳ کافوری باز کی قسم کا ایک سفید رنگ شکاری پرندہ ۱۴ کبڑا یعنی پست ہمت

کبر و ناز

یخ جوئے کوہ راز رہ کبر و ناز گفت — ما راز مویہ[1] تو شود تلخ[2] روزگار
گستاخ می سرائی و بیباک میروی — ہر سال[3] شوخ دیدہ و آوارہ تر زیار
شایانِ دودمان[4] کہستانیان نہ — خود را مگوئے دخترکِ ابر کوہسار
گرزندہ[5] فتنہ غلطندہ نجاک! — راہ دگر بگیر و برو سوئے مرغزار
گفت آبجو چنیں سخن دل شکن مگوے — برخویشتن مناز و نہالِ[6] منی مکار
من می روم کہ در خورِ ایں دودمان نیم
تو خویش را ز مہر درخشاں نگاہ دار

لالہ

آں شعلہ ام کہ صبحِ ازل در کنارِ عشق — پیش از نمودِ بلبل و پروانہ می تپید
افزوں ترم ز مہر و بہر ذرّہ تن زنم — گردوں شرار[8] خویش ز تابِ من آفرید

۱ رونا ۲ آفت، مصیبت۔ ۳ پچھلا برس ۴ خاندان
۵ گرنیوالا۔ ۶ پودا۔
۷ غرور۔ ۸ چنگاری۔

در سینۂ چمن چو نفس[1] کردم آشیاں — یک شاخِ نازکِ از تہِ خاکم چو نم کشید
سوزم ربود و گفت یکے[2] در برم بایست — لیکن دلِ ستم زدۂ من نیار مید
در تنگنائے شاخِ بے پیچ و تاب خورد — تا جوہرم بہ جلوہ گہ رنگ و بو رسید
شبنم براہِ من گہرِ آبدار ریخت — خندید صبح و بادِ صبا گردِ من وزید
بلبل ز گل شنید کہ سوزم ربودہ اند — نالید و گفت جامۂ ہستی گراں خرید!
واکردہ سینہ منّتِ خورشید می کشم
آیا بود کہ باز برانگیزد آتشم

قطرۂ آب

مرا معنیٔ تازہ مدعا[3] ست
اگر گفتہ را باز گویم رواست

یکے قطرہ باراں ز ابرے چکید — خجل[4] شد چو پہنائے دریا[5] بدید
کہ جائے کہ دریاست من کیستم — گر او ہست حقا[6] کہ من نیستم
ولیکن ز دریا بر آمد خروش — ز شرم تنک مایگی[7] روبپوش

۱ سانس کے مانند۔ ۲ ذرا۔ ۳ مقصد۔
۴ کشادگی۔ ۵ سمندر ۶ خدا کی قسم
۷ مفلسی تنگدستی۔

تماشائے شام و سحر دیدۂ — چمن دیدۂ، دشت و در دیدۂ
بہ برگِ گیاہے، بدوشِ سحاب — درخشیدی از پرتو آفتاب
گہے ہمدم تشنہ کامانِ راغ — گہے محرم سینہ چاکانِ باغ
گہے خفتہ در خاک و طاقت گداز — گہے خفتہ در خاک و بے سوز و ساز
زموجِ سبک سیر من زادۂ — زمن زادۂ و در من افتادۂ
بیا سائے در خلوتِ سینہ ام — چو جوہر درخش اندر آئینہ ام
گہر شو در آغوشِ قلزم بزی — فروزاں تر از ماہ و انجم بزی

محاورہ ما بین خدا و انسان

خدا

جہاں را ز یک آب و گل آفریدم — تو ایران و تاتار و زنگ آفریدی
من از خاک پولادِ ناب آفریدم — تو شمشیر و تیر و تفنگ آفریدی
تبر آفریدی نہالِ چمن را
قفس ساختی طائرِ نغمہ زن را

۱ میدان اور گھاٹی ۲ چمک ۳ پیاسے حلق والے ۴ چراگاہ ۵ باغ کے کھلے ہوئے پھول۔
۶ تیز رفتار ۷ گفتگو، بات چیت۔ ۸ درمیان
۹ بندوق ۱۰ کلہاڑا۔

انسان

تو شب آفریدی چراغ آفریدم — سفال آفریدی ایاغ آفریدم
بیاباں و کہسار و راغ آفریدی — خیاباں و گلزار و باغ آفریدم
من آنم کہ از سنگ آئینہ سازم
من آنم کہ از زہر نوشینہ سازم

اگر خواہی حیات اندر خطر زی

غزالے با غزالے درد دل گفت — ازیں پس در حرم گیرم کنامے
بصحرا صید بنداں در کمین اند — بکام آہواں صبحے نہ شامے
اماں از فتنۂ صیاد خواہم
دلے ز اندیشہ ہا آزاد خواہم
رفیقش گفت اے یارِ خردمند — اگر خواہی حیات اندر خطر زی
دمادم خویشتن را بر فساں زن — ز تیغِ پاک گوہر تیز تر زی

۱ شراب کا پیالہ۔ ۲ روش۔ کیاری۔ ۳ آب حیات۔ ۴ کعبہ۔
۵ شکاری۔
۶ سان۔ چاقو وغیرہ تیز کرنے کا پتھر۔

خطر تاب و تواں را امتحان است
عیار ممکناتِ جسم و جان است

جہانِ عمل

ہست ایں میکدہ دعوتِ عالم است اینجا
قسمتِ[۳] بادہ باندازۂ جام است اینجا
حرفِ آں راز کہ بیگانۂ صوت[۴] است ہنوز
از لبِ جام چکید است و کلام است اینجا
نشئہ از حال[۵] بگیرند و گذشتند ز قال[۶]
نکتۂ فلسفۂ دردِ تہ جام است اینجا
ما دریں رہ نفسِ دہر بر انداختہ ایم
آفتابِ سحر او لبِ بام است اینجا
اے کہ تو پاسِ غلط[۸] کردۂ[۹] خود می داری
آنچہ پیشِ تو سکون است خرام است اینجا
ماکہ اندر طلب از خانہ بروں تاختہ ایم
علم[۱۰] را جاں بدمیدیم و عمل ساختہ ایم

[۱] رانما فت کا فائدہ دیتا ہے یعنے خطر امتحانِ تاب و توان ست۔ [۲] کسوٹی۔ [۳] حصہ [۴] آواز۔
[۵] مدہوشی۔ بیخودی۔ [۶] گویائی [۷] تلچھٹ۔ [۸] لحاظ [۹] جو شخص تیرا راستہ بھول گیا ہے [۱۰] ہم نے
علم میں جان پھونکدی یا ڈالدی۔

شاہانہ کلامِ معجز نظام

شہنشاہ اقلیم فصاحت و بلاغت اعلیحضرت نظام
خسرو دکن خلد اللہ[۱] ملکہٗ و حشمتہٗ

اقتباس از جریدۂ[۲] منادی بحرمت خاص از جانب جناب مستطاب[۳]

حضرت خواجہ حسن نظامی

غزل

ہیچ حد نیست نگر چشم تمنائی را
جلوہ حیرت زدہ کرد است تماشائی را
ہمہ مخلوق شفا یافت ز جامِ[۴] درمان
غایتے[۵] نیست مگر دستِ مسیحائی را

[۱] خدا اُسکی سلطنت اور شان کو ہمیشہ۔ قائم رکھے۔
[۲] اخبار [۳] عمدہ۔ پاک۔
[۴] علاج۔ [۵] کوئی حد۔

این تنگ و دو که ز فرزین شده گوید شو — بهر خانه شمر مهرهٔ دلائی را
سحر و افسون که بلاهت برای انظار — زینت میل بود دیدهٔ بینائی را
شیوهٔ عقل نباشد که بود این عثمان — بیرون از آب شدن ماهی دریائی را

دیگر

در قفس مرغ عجب سینه فگارے بینم — رنگ گلهاست که هم پہلوے خارے بینم
گو من بهر خدا اینکه مسیحاست کجا — از تپ هجر به تن سوز و شرارے بینم
آمده فصل بهاری به چه ایام سعید — نزد انهار که اشجار انارے بینم
شم انفعیست که از قند برفته گفته — زیر جامه تو نگر خفته چه مارے بینم
قیس گفت است که محمل ته و بالا ز قدم — اینچه وزن است سر دوش که بارے بینم
آمد عید نهم کرد همه ساز درست — اینچه مضراب که مربوط به تارے بینم
اینچه طفل است که مدفون شده اینجا عثمان — ضو دهٔ معبدے من شمع مزارے بینم

دیگر

خاک گشتم سوخته جان ناتوان کیستم — ریزه چینم زله بردارے زخوان کیستم

۱ دوڑ دھوپ۔ ۲ شطرنج کا وزیر۔ ۳ بادشاہت یعنے جو بادشاہت کرنا چاہے اُسے گھر میں نہیں بیٹھنا چاہیئے ۴ جمع نظر ۵ سلائی۔ ۶ خوش نصیب ۷ جمع نہر ۸ جمع شجر۔ بمعنی درخت ۹ زہر افعی بمعنی زہریلا سانپ۔ ۱۰ مجنون کا اصلی نام ۱۱ دایتہ ملا ہوا ۱۲ رشنی دینے والا ۱۳ عبادتخانہ ۱۴ مقبرہ ۱۵ کھانے کے گرے پڑے ٹکڑے اُٹھانے والا۔

این فغان آید ز اطراف چمن در گوش من — بال و پر بر باد از مرغ تپان کیستم
ورت نازک می تراشد صورت زیبا اگر — آفرے گوید که از سنگ بتان کیستم
صوت قانون هم و گر آهنگ بلبل را اگر — مست نغمه این چنین من از فغان کیستم
می کنم جاروب عثمان در نجف از بال جان — بندهٔ درگاه هستم هم ز شان کیستم

دیگر

لاجرم بوئے سمن هستم و گلزار نیم — روح کیفم دگرے ساغر گلنار نیم
فطرت مایهٔ اعلی که کشد وزن گران — بهر اجناس سبک بین که خریدار نیم
کن معاف از کرم این طرز معیشت را ها — بهر این جبه و دستار طلبگار نیم
ای صبا کن تو نظر سوے چمن وقت خرام — صورت غنچه و گل هستم و من خار نیم
حرف صدقے به زبان آمده گوید عثمان — بر قلوبیکه صفاهت گهے بار نیم

دیگر

نظر به کن که به شاخے نشسته شاهین است — چه ضو فشان به فلک بین که ماه پروین است
تو مبارک مسعود را هدا از سر اسم — مدار زندگیم بر شراب رنگین است

۱ تڑپتا ہوا۔ ۲ حضرت ابراہیم کے والد کا نام جو بتیں بنایا کرتے تھے۔ ۳ آواز نغمہ۔ ۴ ایک قسم کا باجہ ۵ نغمہ ۶ بازو۔ ۷ کم قدر چیزیں۔ ۸ لبادہ ۹ روشنی ڈالنے والا۔ ۱۰ کعبہ کے نزدیک ایک کنوئیں کا نام ہے۔

همه طیور که مسحور[1] از نگاهش گشت
خمار نرگس[2] شهلا چه سحرآگین است
ترانه سنج عنادل به وصف[3] باد صبا
بدست شاخ گل[1] امروز جام زرین است
مرو به[4] مسلک کج یاد دار ای عثمان
چراغ راه هدایت که جاده[5] دین[1] است

دیگر

چه ره عشق نگر فرق[6] که پائے کرده
خون مظلوم بکف رنگ حنائے[7] کرده
گرچه مایوس شدم از نظر لطف طبیب
اینچه تشخیص مسیحا که شفائے[8] کرده
خاک[1] این یثرب[9] و بطحا[9] که چه اکسیر شده
در حق جان و دلم کار دوائے کرده
در دل بلبل شیدا که ترنم امی کرد
نکہت غنچه و گل بین که چه جائے[1] کرده
به نجف[4] آمده از بهر تلافی عثمان
در همه عمر فرائض که قضائے[11] کرده

دیگر

هست آسان بهر خم قطره صهبا شدن
نیست آسان کیف[12] چشمش مستی مینا شدن
این فغان عندلیب هست بشنو در چمن
سخت مشکل بهر سین نزهت[13] گلها شدن
وسعتے چیز لیست بنگر بهر هرشے هم ضرور
ظرف کوزه را محال است این که دریا شدن

له جادو کیا گیا۔ ٹه سیاہی مائل نرگس کا پھول جسے آنکھوں نے تشبیہ دیتے ہیں ٹه کندھا ٹه راستہ ٹه تنگ راستہ
ٹه سرٹه مہندی۔ ٹه صحت ہوگئی۔ ٹه کعبہ کے نزدیک دو جگہوں کے نام ٹه گانا ٹلہ ادا نہیں کئے
ٹلہ نکہت۔ ٹلہ پاکیزگی۔ ٹلہ گنجائش۔

سرخی لب را بدان تو خون احمر[1] از جگر
هست این لعل یمن کے ممکنش خارا شدن
نیست هر باده که آرد کیف عثمان در دلم
جز به آوان[2] غدیر[3] ے پر ز دهن خمها شدن

دیگر

خامه[4] گفت است که بر لوح نوشتن سهل است
جام مے نیز که بر زهد شکستن سهل است
سخت مشکل که شود پیش نگاه مخمور
ساغر باده که در دست گرفتن سهل است
گرچه بیدار شود نرگس شهلا به چمن
سبزه گوید که نه در خواب به خفتن سهل است
طعنه عشق مزن بر رخ بلبل گل گفت
قصه درد و محبت که به گفتن سهل است
هرچه مرقوم شده گشت حروف محکم
گرچه در سینه و دل راز نهفتن سهل است
موسم عشرتے آید به زمان موعود
باد نوروز به گلزار که رفتن سهل است
تو چه دانی که چه در دلیست به سرائے عثمان
این بجا نیست[5] که بر تخت نشستن سهل است

دیگر

در چمن بین به رخ غنچه گل تر خندید
جوش کرد است خمے نیز مے تر خندید
پاره پاره چو شده دامن نسرین در[6] چمن
دیده این نقش چه شمشاد و صنوبر خندید

له سرخ ٹه وقت۔ موسم۔ موقع۔ ٹه غدیر بمعنی تالاب۔ غدیر خم۔ مکہ و مدینہ کے بیچ میں ایک خاص تالاب
ہے جسکی نزدیک حضرت علیؑ کے رسول اللہ کا جانشین مقرر ہونے کے موقع پر عیدِ غدیر منائی گئی تھی یعنے سوائے
اسکے کہ عید غدیر کے موقع پر منہ تک بھرے ہوئے مٹکے پینے سے شگفتہ ہوتا ہوں ٹه قلم۔ زمان موعود بمعنی وقت مقررہ ٹه سچ نہیں ہے
ٹه سیوتی۔ ٹه چنبیلی۔

این شمیمست که آید ز بهارِ کاکُل دیده آن مشکِ ختن عنبرِ اذفر خندید
منفعل گشت چه گویم بتو یاقوتِ مذاب دیده آن رنگِ لبش لالهٔ احمر خندید
بین تو عثمان چه تفاوت به میانِ هر دو پیشِ ادنے که همه منصب برتر خندید

نظم در توصیفِ مضمون مهاراجه بهادر یمین السلطنته طبع شده

گفت این بادِ صبا از پائے رفتن مشکل است گفت این سوزن بگر در پا که سفتن مشکل است
از خطِ واحد نگر آمد نتیجه دو جهت برملا این رازِ پنهان نیز گفتن مشکل است
چشمِ بیدار لیست این یا عالمِ غیر از معاش گفت غفلت تا کجا در خواب خفتن مشکل است
قسمتے باید به دستے تا که بر سنگے زند پیشِ آبِ نهر جامه را که شستن مشکل است
تا نباشد کیف و مستی از مئے پاک و صفا بر رُخِ خم، جامِ صهبا را شکستن مشکل است
قسمتِ فرشِ حصیرے می خورد حسرت بدل تکیه گوید صاف بر مخمل که خفتن مشکل است
کارِ هر کس نیست عثمان اینکه هم او رهزد جز هما آنهائی که بر تختے نشستن مشکل است

۱ نہایت خوشبودار۔ ۲ شرمندہ ۳ پگھلا ہوا یاقوت یعنے سرخ شراب۔
۴ سلطنت کا دایاں ہاتھ۔ ۵ ایک ہی طریقے
۶ دو طرفہ ۷ چٹائی ۸ بادشاہ۔

دیگر

بدان که دارا امارت و داع ساختند به تختِ جاه دگر طبل هم نواختنست
میان دوست عدو گل است فرق کینم محال هست که این امر کے شناختند
نه فیل و اشترے آیند در مقامِ خطر کجاست مهره که بازیچه هم نه باختند
محاذِ جنگ عجب گشته مورچه بندی سپرچه گفته نگر اسپ هم که تاختند
تنو بگوش تو عثمان مکلے گوید طلائے خالصے در بوته هم گداختنست

دیگر

بین تو بر دوشِ صبا ساغرِ گلنارے رفت قدمِ محملِ لیلیٰ است که با بارے رفت
این چه نیرنگ زمانه که خلش کرد ستم در دلِ غنچه و گلهاست که هم خارے رفت
الاماں سمِ هلاهل که نفوذے کرد زیرِ جامه تو نگر خفته عجب مارے رفت
اے نہے این چه نویدے که بگوشم برسید همه اعدا که سیه رُو شده در نارے رفت
گردشِ جام که گرداست چه رقصے عثمان کیف و مستی مئے تند به مزمارے رفت

۱ گھر۔ ۲ مرتبہ۔ حشمت۔ ۳ سامنا۔ مقابل۔ منکلس بھی چونہ پکانیوالا۔ ۴ کٹھالی۔ ۵ پیہن۔
۶ خدا بچائے۔ ۷ زہر قاتل۔ ۸ اثر۔ ۹ خوشخبری
۱۰ آگ مراد آتش دوزخ۔ ۱۱ بانسری۔ نفیری۔

دیگر

ہمہ بلبل کہ در عشقے خیال است	ہمہ گلہا کہ بر مژدہ نہال[1] است
نفیس[1] ست این لطیف وہم رقیقے	تو صہبائے بجز آبِ زلال ست
دماغِ شیخ راچاے چو تر کرد	تغیر شد نہ ہیچ او را انجال[2] است
زبانِ سوسن از ا د گفتہ	گل عبہر نگر تو با جمال است

رموزِ مسئلہ غُماَن دقیق اند
عبث تشریح وان امر محال است

دستخط مولف۔
Anand Nath [illegible].

ؔ[1] ہندی انقلاب ہے جسکے معنی خوش وخرم ہیں [2] وہ بالکل ہوش وحواس میں نہیں ہے [3] بے فائدہ۔